

Ap1
216 x

Успех
Судимы

ԵՐԿԵՐ

W. P. M. S.
O. M. S. P.

6 1 4 6 1

6588

W. P. M. S. P.

W. P. M. S. P.

1961

Կազմեց և խմբագրեց

Ս. ՈՐԲԱՆՅԱՆ

СМБАТ ШАХАЗИЗ

ПРОИЗВЕДЕНИЯ

(На армянском языке)

Армянское государственное издательство
(Айнепрат), Ереван, 1961

Ս. ՈՐԱԶԱՆՅԱՆ

Ֆանտաստիկ Ս. Շահազիզի սեռեր կապիտ է անցյալ
 գործի 60-ական թվականների հայ առաջավոր գրականության
 ու հասարակական մտքի պատմության հետ:

Հանդես գալով հայ նորագույն պոեզիայի զարգացման վաղ
 աստիճան, նա իր բանաստեղծություններով և մանավանդ
 «Էկանի փխտոր» պոեմով նշանակալից դեր խաղաց նոր սերը-
 կավորումի մեր հիմնականիսան կերպացման ձգտումով:

Երբ գրական ասպարեզ է կամ Ս. Շահազիզը, հրապարակի
 իրա իր Ս. Չափաներանի մտքանշանը պոեզիան, աղբն լույս
 էր տեսել հայտնիոր մերթերն արամաստրու-նով աճող, ղե-
 րակապակտե բնութարանն-հումորակական «Էկո շոն» ցանկերով
 Չամու-Քոմիլյայի կրդեր կազմեց մեղմորեն հայեց Ս. Շահա-
 ղիզի մայրը:

Իր շարժում հարցերով, իր աշխարհընկալմամբ Ս. Շա-
 հազիզը որտեղ հանապարհ անցավ, դեպք ղեպի մեկնանդա-

ևը, դիվորագրվեց նրա բանակում. քաղաքական-հասարակական իր հասցեքներով հակվեց դեպի նա, բանաստեղծական խոսքը զորմեկուով հասարակական-քաղաքական սպայքարի ղեկնը:

Ս. Ծահաղիզը ծնվել է Աշտարակ գյուղում 1841 թ. սեպտեմբերի 5-ին:

Վաղ հասակում հորից զրկվելու պատճառով, մանուկ Արմբատի ուսման գործը դառնում է նրա մեծ եղբոր՝ Հովակիմի մտահոգությունն առարկանու. եվ ահա, ուսումնասիր Հովակիմը ուղին չի խնայում եղբոր ուսման գործը հոգալու համար:

1851 թվականին, երբ Սմբատը ընդամենը 10 տարեկան էր, Հովակիմի ջանքերով ուղարկվում է Թուսաստանի առաջավոր մտքի կենտրոնը՝ Մոսկվա, կադրայան ճեմարանում սովորելու համար:

Փոքրիկ Սմբատն ընդունվում է կադրայան ճեմարանի նորարաց նախակրթարանը. որտեղ սովորում էին նրա նման «հայ անապատտան» երեխաները. կարճ ժամանակվա ընթացքում ցուցաբերած փառլուն բնորոշակությունների շնորհիվ, ուղևոր ու ուսումնասիր Սմբատը կարողանում է առաջադիմել ու դառնալ ճեմարանի աչքի ընկնող աշակերտներից մեկը: Հենց այդ տարիներից էլ նա սկսում է իր ստեղծագործական առաջին քայլերը. գրում է կարտաի, վշտի, հայրենասիրական զգացումներով համակված ստանավորներ, սրտնք սկզբում լույս են տեսնում «Ճճաբաղ» ամսագրում և այդ, 1960 թվականին հրատարակվում են առանձին գրքով «Ակադեմիայի ժամեր» ընդհանուր վերնագրի տակ:

21 տարեկան հասակում Ս. Ծահաղիզն ավարտում է կադրայան ճեմարանը և մեծում է տեղում որպես վերակացու և նախակրթարանի դասատու:

Այստեղից էլ սկսվում է Ս. Ծահաղիզի մանկավարժական գործունեությունը, մի անբասիր ու եռանդուն գործունեություն, որը տևում է շուրջ 35 երկար ու ձիգ տարիներ:

Ս. Ծահաղիզի գրական-մանկավարժական գործունեությունը սկսվում է երեք անգամ՝ 1867, 1892 և 1897 թվականներին: Այդ տոնակատարությունների ժամանակ ակտիվ նախաձեռնություն է հանդիս բերում Մոսկվայի հայ հասարակությունը:

Ս. Ծահաղիզի 30-ամյա հորելյանի տոթիվ Մոսկվայի հայ հասարակությունը հավարում է մի բավական խոշոր գրամատյանի՝ նվիրելով այն արժանավոր հորելյարին: Մոսկվայի հասարակական շահերով սպորդ բանաստեղծը հավաքած գրամար կաշում է հայ նոր գրականության բահվրաններ՝ Արովյանի և Նապարչյանի անունով՝ տարվ նրան «Աբրովյան-Նադարյան գրական ֆոնդ» անունը: Այդ ֆոնդից երկար ժամանակ սիստեմատիկարող գրամական ոգնություն են ստացել մեր կարիքավոր գրողները, գրականագետները և կուլտուրայի այլ գործիչները:

Իր ստեղծագործական կյանքի երկրորդ էտապում Ս. Ծահաղիզը գրադվել է գերազանցապես հրատարակչությունում: 1881 թվականին լույս են տեսնում նրա «Ճրայարակախոսու լույս» 1897-ին՝ «Ամատային նամակներ», 1901-ին՝ «Շիշուլյաններ Վարդանանց տոնի տոթիվ», 1903-ին՝ «Մի քանի ետոր իմ բնիկընդներն» ուղխատությունները, որոնց մեկ ատաղավորական գաղափարներից բացի գրսերել է նաև մեր մեղինակի լրերայլ հայացքները:

Ս. Ծահաղիզը մահացել է 1907 թվականին, Մոսկվայում:

Ս. Ծահաղիզի սովորագործական առաջին մտավածուն, ինչպես ասացիք, լույս է տեսել 1860 թվականին՝ «Ակատություն ժամեր» ընդհանուր խորագրի տակ: Անհուն սեր զեպի հայրենի Աշտարակն ու նրա բնությունը, տաշորոջ կարոտ հարա-

զատեանքի հանդիպ. խոր երախտագիտական ու հարգանքի զգացում մանկական և ուսանողական բնկիրների նկատմամբ, և վերջապես մաքուր, անաղարտ սեր պայի իր հոգում փայփայած կույսը:

Չնույն թեմատիկայի այդ սահմանափակութեանը, շոքափած հարցերի նեղ անձնական բնույթին ընկալաբանական ժամերին մեզ այնուամենայնիվ, պարզորոշ երևում էր կյանքի սոցիալական հակասությունների այսպես հորիզոն, պարզում էր բունության դեմ բարոստացող բանաստեղծի շունչը. սուրբագրծվում էր ժողովրդի ասորյա հոգանքով խորապես ապրող քանաստեղծ-քաղաքացու նախատիպը:

Տակավին 1857 թվականին գրաբար գրած իր «Շուշ մանուկ չտարութիւն» ստանալորի մեջ, պատանի բանաստեղծը պատկերելով պանդխտություն մեջ ստատպող հայ մանուկի վիճակը, ակնարկում է մեր ժողովրդի աստանդակական կյանքը առհասարակ. Չտարություն մեջ սենեղած իր անձնական ապրումների նշմարտացի վերտարադրությունը, երիտասարդ պոետը հիշալ բանաստեղծություն մեջ կարողացել է մասնակի երևույթը բնորոշանալի և սեփական վիճակի պատկերման միջոցով ներկայացնել քաղաքական անբարենարատ պայմանների հետեանքով հայրենի հողից պոկված հայ ժողովրդի թափա կյանքը:

Այլ շրջանի ստեղծագործությունների մեջ իր նվիրական պարզամենտի, առ հայրենիք տուժած չէրճուլուն սիրով արմեքավոր է նաև Ս. Շահազիզի «Ուղտուն հրամարական Աշտարակի հետ» ստանալորը, որտեղ երիտասարդ պոետը թոթովախո լիզվով արտահայտում է իր բուն կարոտը հայրենի երկրի՝ «Նեղավայր Աշտարակի նկատմամբ:

Նույն ոգով են գրված երիտասարդ Շահազիզի «Իմ վիճակը», «Ինչ որտիս» և «Սեղատություն ժամեր»-ում զետեղված մի շարք այլ բանաստեղծություններ:

Ս. Շահազիզի այդ շրջանի ստեղծագործությունների մեջ

պարզունքի բարձրության տեսակետից կարևոր են պատանի լուսնաստեղծի սիրտ երգերը, նրա ստանաները, որոնք գրված են երգչաբանությամբ, ալիլի հոգեբուխ են, վառ երեսկայություններ սողորված: Ունենալով իրական հիմք, սիրտ այդ երգերը կոնկրետ են, նախապես և տպավորիչ, նրանց մեջ խլրտում էր կյանքը, նրանցում կար հույզ, մարդկային ապրումներ: Իսկ այս հանդամները լիկայում էր այն մասին, որ անբայլ դարի մասկան թվականների վերջերին հայ գրականության մեջ մուտք էր գործում մի նոր բանաստեղծ, որն իրավամբ դասնալու էր մեր նորագույն պոեզիայի սկզբնավորողներից մեկը:

«Սեղատություն ժամեր»-ից մի քանի տարի հետո, 1865 թվականին լույս տեսավ Ս. Շահազիզի ստեղծագործությունների երկրորդ ժողովածուն, որի մեջ զետեղված էին «Բանաստեղծություններ» և «Նուսնի վիշտը» պոեմը:

Ստեղծագործությունների այս նոր ժողովածուն միանգամից հայակ բերեց հեղինակին և հաստատեց նրա մնալուն տեղը կյանքը վերափոխելու վախճ գաղափարներով սողորված 60-ական թվականների մեր գրականության մեջ:

Նրապարծ կատարելով դեպի հասարակական կյանք, արմարծելով դարի ամենահուղող հարցերը, Ս. Շահազիզի 60-ական թվականներին գրած սիրտ երգերը զերծ են վերացական, անիրական պատկերներից, նրանք հազնցված են հասարակական բովանդակությամբ, սողորված են հումանիտական գաղափարներով և ունեն սոցիալական մեծ արժանիքներ: Բանաստեղծի անկեղծ զգացումների արտահայտությունը հանգիստացող այս ստեղծագործությունները խոր մարդասիրական պոպոփարների հետ միասին ունեն նաև բարոյա-գաստիարակական կյանակություն, որով էլ հայ բանաստեղծը հակա-

գրվում էր բուրժուական աշխարհի քաղցրենիական գրողներին, բոլոր ժամանակների բուլվարային գրականությունը

Ս. Շահազիզի սիրային բանաստեղծությունները զուսպ են, նրանց մեջ պահպանված է խնայող շափավորություն, ամեն մի տողի մեջ զգացվում է անկեղծություն ու նվիրվածություն և, որ ամենակարևորն է՝ խոր հարգանք սիրած էակի նկատմամբ:

Դու ճամեստ աստղիկ, ամաշկոտ լստին,
Դու իմ խնդություն և վիշա իմ խորին,
Դու իմ պայծառ օր և արևուրդ գիշեր,
Իմ միակ կյանքում դու՝ միակ ընկեր:

Այդ անկեղծ ու նվիրական սերն էլ ահա մեք բանաստեղծի հոգում առաջացնում է ուժգին ատելություն մարդու անհատականությունը ոտնահարող, նրա՝ սրբազան զգացումները արքայից աշխարհի նկատմամբ, որտեղ սոցիալական անհավասարության պատճառով շատ շատերի սիրտ հետ խամբում է նաև մեր բանաստեղծի առաջին սերը: Այս հողի վրա էլ ահա, ինչպես Ս. Շահազիզի ողջ պոեզիայում, այնպես էլ սիրտ երգերում բարձր է հնչում սոցիալական բողոքի նոտան:

Ս. Շահազիզի սիրտ երգերը («Առաջին սեր», «Միրտ կարոտ», «Նվիրված», «Նորհրդավոր գիշերք և այլն») թեև այսօրվա ընթերցողի համար սոսկ պատմական արժեք ունեն, բայց իրենց ժամանակին հուզել են սրտեր, ազդել են մտքերի վրա... Այդպիսիներից է նրա հաշվավոր «Նրազը», որի նյութը դարձյալ սերն է, բայց այս անգամ մտն ու հայրենիքին նվիրված: Թեև 100-ամյակ է անցել այն օրից, երբ «Նյութափառ» ամսագրում տպագրվեց այդ բանաստեղծությունը, բայց նա միշտ եղել է հայ մարդու շուրթերին, երգվել է թե՛ ուրախ և թե՛ տխուր պահերին:

Ինչուով հեղինակի անձնական լիրիկայի բարձրակետը,

այդ բանաստեղծությունը միաժամանակ հայ բազմադարյան գրեհորայի լավագույն նմուշներից է, մեր պոետական արվեստի լավագույններից մեկը:

Անկեղծ հուզքը, զգացումների անմիջականությունը, այդ բանաստեղծության բնորոշ առարկան են, որոնցով էլ պայմանավորված է նրա կատարյալ ձևը:

Նս լսեցի մի անուշ ծայն.
Իմ ձեռացած մօր մօտ էր —
Փայլեց նշույլ ուրախության,
Քայց ափսոս, սր երազ էր:

Այսպես մեզմ է սկսվում այդ բանաստեղծությունը և այսպես մեզմ ու փառաբարձ է նա իր ամբողջության մեջ: Այդ մեղմ ու նվազուն տողերի միջոցով անցնում է պոետի բյուրեղյա զգացումների վճիռ հոսանքը, որը համակում է ընթերցողի ողջ կյանքը, վարակում է նրան ազնիվ զագափարներով, հայրենի աշխարհի ու հայրազատների նկատմամբ տածած սիրտ, կարտի քաղցր տանջանքներով:

Անկեղծագործող անհատի սուրբիկտիվ ապրումներն ու զգացումներն արտահայտությունը լինելով՝ այս բանաստեղծությունը ունի ընդհանրացնող մեծ ուժ: Գառն ճակատադրի ու բախտի քմայքով հեռավոր ակերն ընկած յուրաքանչյուր լայ մարդ Ս. Շահազիզի «Նրազ»-ի ինքնաբերական ու հուզաթափավ տղերի մեջ գտավ իր ապրումների ու մտորումների արևալուսերը: Նա այդ բանաստեղծության միջոցով կապվեց լեռավոր հայրենիքի հետ, վերապրեց մանկույթ օրերը, տեսավ հայրենի աշխարհի շքեղ բնությունը, նրա կարկաշատ շքեր, գրեց հարազատների գուրգուրանքը, սիրատուն մոր տաք լամբայր: Տեսավ ու զգաց այդ բոլորը և պանդուխտի իր հույս տեսչակներին նա հագուրդ տվեց անուշ երազներով: Գաղափարական հարազատությունը, զգացմունքի անկեղծությունը

ու զերձությունը և վերջապես բանաստեղծութիան Լժոցիտեալ ուժը հնապեհեան ավելի ու ավելի ստվարացրին հեղինակի համազգացողների թիվը: Եվ «երբագր» իր մեզմ թախիժով հուզեց բոլորին, կարճ մամանակի ընթացքում թափանցեց շատերի սրանբը, մտամ ժողովրդի լայն խավերը մեջ, զարձավ բովանդակ հայտնիան սիրամ երգերից մեկը: Այ ժողովուրդը տարերայնորեն երգեց այդ երգը՝ մեղմելով իր հոգու խռովքը: արտահայտելով իր սրբախոսությունն ու վիշտը:

Աղցիայ բազմաբնակա շերտով գաղափարներով համակված ուրիշ շատ բանաստեղծությունների հետ միասին Շահագիրի այս նոր ժողովածուն գետեղված էր նաև հեղինակի «Կենցեղ» սուր զործր բանաստեղծությունը, որի մեջ լայնփակած հարցերը, զբաղարկած գաղափարները խիստ բնութագրական էին պոետի այդ շրջանի պոետիայի համար:

Այս բանաստեղծության մեջ հեղինակը վերհիշում է իր ստեղծագործության այն շրջանը, երբ ինքը տանող քնարի լաբերում երգել է միայն սիրո գեղեցկությունը, նրա թովանքը: Ասական անցել են տարիներ, Երևանում բանաստեղծը ապրել է հասունացման շրջան, ճանաչել է կյանքը, տեսել է նրանում գոյություն ունեցող սոցիալական անարդարություններ, լսել է ժողովրդի «խոսք հատանքը», նրա «վիրտն ու գանգատը», «եսցն ու հատանքը»: Եվ ահա այս բոլորից հետո բանաստեղծը իրեն նետել է հասարակական ասպարեզ՝ ժողովրդի կյանքը, նրա վիրտն ու տառապանքը երգելու:

Ես սիրտդի լինելի մշակ
Հասարակաց սիրտդի,
Երգել սուս զուժ ու վատանակ
Արգար ճայք այս կյանքի:

Ու արդեն բանաստեղծի գաղափարական հասունացման վրա ապացույցն էր, միաժամանակ նրա շրջագարձը՝ հեղ անձա

նական ապրումներից դեպի հասարակական կյանք, եվ հիրտի, Ա. Շահագիրի 60-ական թվականներին ստեղծագործության մեջ սրբալիտեն երևում է արդեն ձևավորված աշխարհայացք ունեցող, հասարակական կյանքով խորապես ապրող և տիրող բազմաբնակ կարգերի եկամամբ սպողիցիոն դիրքորոշում ունեցող գրողը:

Այս տեսանկյունից սրբագրով է նրա «Կենցեղ» փհհախ բանաստեղծությունը, որտեղ շատ ցայտուն է նայրանդյունական գաղափարների ազդեցությունը, և որտեղ այնքան հաստուն լատով հայում է մերկացնող խոսքը՝ շուրջը տարածված ապականությունը դեմ, ողբունը կերպով փառարանվում է մարդու սպասությունը, հանդես է բերվում բողոքի ու ընդդման բացահայտ սրբագրությունները:

Ազատությունը համարելով սուրբ արտրական, Ա. Շահագիր իր այդ բանաստեղծության մեջ հանդես է եկել բնդդեմ ամեն տեսակ բռնախայրության, իր մերկացնող խոսքն է տակ տիրող բազմաբնակ կարգերի եկամամբ՝ դրանով իսկ արևայանելով հայ և ուս 60-ականների ազատատենը գաղափարներին:

Անուշիտն զարիզմի և ամեն տեսակ բռնախայրության նըկատմամբ մեր բանաստեղծի ունեցած այդ սրբագրություններն անցնում են նրա ողջ պոետիայով՝ մերթ ազատությունը պոետիկով («Խոսք հրատմություն բանաստեղծի»), մերթ Խոսվալը ազատագրական շարժման հերոսների եկամամբ իր վերաբերմունքը ջույց տալով («Խոսալուհիք և իտալացիք»), մերթ իրենց ազատության և անկախության համար մարտնչող վեպտոնի բաշերին փառարանելով («Ներվախներ և Ջեյթուն»), և մերթ էլ բացարձակապես պոետիկով ընդդեմ ամեն տեսակ բռնության՝ կոչ անելով ժողովրդին արյուն թափել կապանքներից սպասվելու համար:

...Մի վե՛ր կաց. կանգնե՛ր աշխարհ Հայաստան.
Մի բաժի տո՛ւր ուժով, բոզ քնզվի՛ն տապան՛
Անա քնզ աշուն իմ նվիրական.
Թող ցոզն զաշտերդ փրկուրյան ճոսան՛:

60-ական թվականներին ռուսական իմպերիայի կրկին տակ հեծող ժողովուրդներին կյանքը քնակոխից մի նոր փուլ: Այդ շրջանում ավելի ուժեղ էր հելլոստ ռուս ռեոլյուցիոն դեմոկրատների Ձերնիշակու, Գորոլյուրովի, Գերցենի և նրանց հայ զինակից Մ. Նալբանդյանի ձայնը:

Ժողովուրդներին ազատագրության հուրքը, որ կապվում էր ցարական ինքնակալության տապալման հետ, դարձել էր օրակարգի խնդիր: Արգեն կատարվել էր ճորտատիրական Ռուսաստանի և ազատասեր ժողովուրդներին միջև հակասությունն ավելի սրող 1861 թվականի տխրահռչակ ուժորմը: Ընթրոտացումն ու բնզվղումը որպես այդ հակասության գրանորոմներ, մոյզանում էին ամբողջ երկրով մեկ, որոնք և արձագանք էին դանում Ռուսաստանի սահմաններից դուրս ապրող ազատասեր ժողովուրդներին արտերում:

Այդ ամենի ազդեցության տակ նոր թափ ստացան հայկական ազգային ազատագրական շարժումները Թուրքիայում, առանձնապես նրա հայաշատ նշայրերում: 1862 թվականի օգոստոսին, Ջեյթունի հայրենասիր ժողովուրդը շտանելով թուրքական անարգ լուծը, միտանական ուժով դուրս եկավ արյունակզակ սուլթանի դեմ՝ կյանքի գնով ազատություն նվաճելու համար:

Գնահատելով այդ դեպքերը, Ս. Շահազիզը այն համարեց որպես փասավոր առճավատյա հայկական բուշագործության և այդ հերոսամարտերի ազդեցության տակ գրեց իր հայտների թեզվտներ և Ջեյթուն» բանաստեղծությունը, որով էլ նա յոտավ Ջեյթունի հերոսամարտերը երգող հայ շտանների շար-

քը՝ իր պատվավոր տեղը գրավելով Պեշիկթաշյանի և այլոց կողքին:

Ս. Շահազիզի թեզվտներ և Ջեյթուն» բանաստեղծությունը թուրքական հրոսակախմբերի դեմ հայ ժողովրդի մղած պայքարի գեղարվեստական արձագանքը լինելուց բացի, այն ուզրված էր նաև մեր ժողովրդի ազգային միասնությունը երկփեղկող, ուղջ հայությունը Հոռմի պայտի գերիշխանությունը ենթարկելու քանակացող կաթոլիկ քարոզիչների դեմ, որոնց այնքան կրթութությամբ մերկացնում էին բոցաշունչ նայրանդյանը և նրա արևմտահայ համարող Հարություն Ավանդյանը:

1864 թվականը Ս. Շահազիզի ամենահասուն շրջանն էր: Այդ թվականին գրած «Ենձ մի սիրիր» և մի շարք այլ բանաստեղծությունների հիմնական իրեն հայրենասիրությունն է: «Ենձ մի սիրիր» ռուսանվորում հեղինակը սխափվելով նախկին ասհնող սրբերի» և «սխա մանկություն» թողած ազդեցությունից, իր հուանը, սերն ու գրիչը նվիրում է հայրենիքին.

Խավար եմ ես, որպես գիշեր,
Իմ շորս կոզվին փորոշիկ,
Ձուճիմ քեզ սնր, յունիմ քեզ սեր,
Սս սիրում եմ հայրենիքի:

Հայրենիքի նկատմամբ շերմ, անկեղծ սիրով են տոգորված այդ նույն 1864 թվականին, ռուս ռեոլյուցիոն-դեմոկրատ Գորոլյուրովի «Милый друг, я умираю» հայտնի բանաստեղծության նմանությունը գրված Ս. Շահազիզի «Երգ մեռնող հայրենասիրի» ռուսանվորը և շատ ուրիշները:

Այն, ինչ արտահայտեց Ս. Շահազիզը իր բանաստեղծություններում, այդ նույն մենք ստեղծում ենք հեղինակի պոետական ստեղծագործության գլուխգործոց «Ենձնի վիշաք» պոեմում: Գրաբարի և նոր զարգացող աշխարհաբարի լեզվական բազայի վրա ստեղծված էպոսաշեն այդ գործը զարաշքը-

ջանի հասարակական կյանքը արտացոլող գեղարվեստական մեծակառավ կարերը վազկոթայիններից մեկն է: Նրա մեջ ժարմիքն էն անո՛ւ հայ ՅՍ-ականների մտքերն ու հույզերը, խոհերն ու ասպրումները, պատկերված է ժամանակի առաջավոր գործիչների հավաքական կերպարը, բացահայտված է անհատի ներքին արտգեղական, նրա ողբերգությունը՝ մղձավառչալիկ իրականություն մեջ:

«Ընտնի վիշտը» բարձր գնահատվեց ժամանակի հայ առաջավոր մտածողների կողմից: «Հյուսիսափայլ» ամսագրի խմբագիր Ստ. Նազարյանը պոեմին նվիրված իր ջերմ գրախոսակառնում այն համարեց «...սուրբ հոգեգմայլավյալը հափըշտապղված բանաստեղծի բարբառս, իսկ Մ. Նալբանդյանը կարգալով այդ պոեմը, բաժանել է նրա հերոսին համակող դանակին խոհերը և, նրա վիշտը, ինչպես պեղում են ժամանակակիցները, համարել է իր անմահյան վիշտը: Ինչպես իր լիրիկական բանաստեղծություններում, այնպես էլ «Ընտնի վիշտը» պոեմում, Ս. Շահապիրը արժարձեց հայ իրականության ամենացաղօտ կողմերը, ձաղկեց ազգապալ ու շահամոլ հարստին, մերկացրեց սանատակա, սամբարիշտ հոգևորականներին, գրեց դեռ կոմսարյազնայի հարցը, բննապատեց ժամանակի կրթական հետամնաց սխառնիք, ծառայավ սոցիալական անշտան ու ամեն անտեղ անարգարության զեմ, բայց ազա՛ղ, կիբը, սփրկության գուտը նա անտալ լուսավորության, համբեղհանուր ազգային կրթության մեջ:

Իսկ երե նախդոն բացվի կրտայան
Իր բացվի և էնզ դասը փրկուրյան:

Աղիկին, լուսավորությունը համարելով ամեն ինչի հեղաբեկման, կյանքի զեքսփոխման միջոց, բանաստեղծը իր պոեմում առաջադրում է ակադեմիա հիմնի ո՛մայր էջմիածնում: «Ընտնի վշտի» մեջ սակայն Ս. Շահապիրը չի սահմանա-

փակվել միայն հասարակական կյանքի արատավոր կողմերը մերկացնելով, և կամ քաղաքակրթությունը միակ փրկության սույլ համարելով:

Իրկար ժամանակ հայ առաջավոր և հետադեմ հոսանքների միջև օտար վեճերի տախթ դարձած այս պոեմի մեջ արտաբերված է և՛ այ միայն լուսավորության ու սոցիալական ինդերները, այլ գրված է նաև զեճերի միջոցով քաղաքական ազատություն նվաճելու հարցը: Հենց այդ է պատճառը, որ երբ լույս աշխարհ էկավ «Ընտնի վիշտը», ցարիզմի հայ զորմականները նրա նեղիմակի զեմ լարեցին զավեր ու որոզայիններ և առ այսօր սեռականների ատկությունը բարբոթող մի լուսնագրով նրանք սահանքում էին պոեմը արդելիք, իսկ նրա հեղինակը, իբրև կատկամեղի անձնավորություն, հեղոզության տակ անսխի:

Լրտեսագրի մեջ «Ընտնի վշտի» հեղինակը մեղադրվում էր «հեռակառավարական արտահայտություններ անելու հոմար, այն բանի համար, որ նա պոեմի մեջ սոցոլոգիկ ազատագրական պայքարի կոչ է անում. խորհուրդ է տալու «հատերին ջանք զործ զեկի ձեռք բերելու լիսկատար ազատություն», որնեվորելով նրանց եմբոզայում ձայր առած ազատագրական պայքարի որինակով:

Եվ հերտախի «Ընտնի վշտի» մեջ Շահապիրը փառաբանելով լեճերի, իտայուղիների և սրբազան պայքարի էլած այլ ժողովորդների ժողդտին քաղադորությունը» իր հայրենակիցներին նրանց բնդորինակելու կոչ է անում:

Բող Լողսուական մեծամեծ դոճեթ
Այսօր շեկեկեկ ձեղ համար ուխայն:

Չնայած որ պետական դաժան ուժերը միշտ էլ բանաստեղծին կաշկանդել է, նրան զրկել է ժարձակ խոսելու հնարավորությունից, բայց «Ընտնի վիշտը» պոեմի մեջ բացմտախիվ անկամ պոթիկացեղ են Շահապիրի ազատասիրական գաղափարները:

Ուրեմն քեհ'ր, ուրեմն սեհ'ր
Քոզ հանդիսանամ այստեղ դատավոր,
Քոզ քալիվին անպարտ տըլուն առունեւր,
Դա անմամ գործի ավետավաւ:

Քաղաքի մայրաքաղաքի պատկերներ ունենալով, Ս. Շահա-
զիզի պոետը, սակայն վերջին մասում արտահայտում է մի
մտայն թախիժ, այն ավարտվում է տիրապին շնչաով, որոնք
անշուշտ կազմում են ժամանակի հասարակական-քաղաքական
բարդ իրադրությունների հետ:

Որո՞նք էին այդ իրադրությունները:

1864 թվականից սկսած, այսինքն այն ժամանակ, երբ
ստեղծվում էր «Անտի վիշտը» պոետը, 60-ական թվականների
նեոյուզյան դեմոկրատական շարժումը իր վայրէջքն էր սպա-
րում Արզրոն բանտ էր նետված այդ շարժման առաջնորդը՝
Ն. Գ. Չերնիշևսկին, ձերբակալված ու աքսորված էին նրա
մարտական գինեակիցները, վաղուց Պետրոպոլիսյան բերդի
նկուղիներում հեծում էր բողաշունչ նալրանդյանը:

Ցարական կառավարության դաժան միջոցառումները սվեյ
էին իրենց նողկալի արդյունքը:

Ռեակցիան հաղթել էր...

«Անտի վշտի» հեղինակը լինելով 60-ական թվականների
հասարակական-քաղաքական այդ շարժման համակրողներից և
հետնորդներից մեկը, նրա վայրէջքի պահին համակրված է
մասյն արամ սրբութամբ, գանձագին խաչկրով և պոեմի մեջ
ցայտով է արձագանքում՝ Ռե հնար շեղավ տապալել շարին,
կործանել բոնապետությունը:

Նորա սիրուն լցվից դառն մտածումներ,

Որ նա շիւրաց քավալել Չարին:

Բանաստեղծի այս խոսքերը պետք է համարել որպես սվյալ
պատմաշրջանի քաղաքական-հասարակական դեպքերի ազդե-

ցություն հետևանք, որովհետև ազատություն ավետող սեռյու-
սիան դաժան հարվածների սակ հահանելուց էր, որի հետևան-
քով էլ մարտ էին ինտելիգենցիայի որոշ խավերի հույսերը:
Հասարակությունն ու վճատությունը որպես տխուր ժամա-
կանների հետևանք անշուշտ գրանորվել են պոեմի վերահիշյալ
տարիների մեջ, բայց ինչպես իր բնթաղթում, այնպես էլ ավար-
տի մեջ «Անտի վիշտ» խոր լավատեսական է. նրա մեջ զբր-
անորվել է մեկ ժողովրդի գալիքի նկատմամբ բանաստեղծի
սեխտախ հավատը:

Լ. ԼՈՎԵՍՍՓԵՏՆ

60 73

Handwritten signature: *Richardson Jones*

No. _____

RECORDED
INDEXED
OCT 15 1919
U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE
WASHINGTON, D. C.

ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԴԱՒՏ

Մաքուր վտականի հոսին ի վիճաց
Յայն ի ծաղկալարդ դաշտ լայնատարած:
Մառք շուրջ խիտ առ խիտ կան տերևազգեսաց:
Քաղցրաձայն երգեն երամք կաքաւաց:
Ի ծերպըս ծակուց որջանան գազանք
Յորսողին ձեռաց գոլով անվըտանգ:
Սրփոռելք ի դաշտըս ձիարձակ արանց
Ըզհետ մըտանեն բուլից վարազաց:
Ընթանան ի գիտս մանկունք ձրկնորսաց,
Դառնան խրախամիտ առ ծնողս իւրեանց:
Բարտիք երկնուղեչթ անդէն ի յուժգին
Շարժին ի հողմոց, տերեւլք տատանին:
Ի ծաղել լուսոյ սոխակք անդադար
Երգեն հանգչելով ի թուփ եւ ի ծառ:
Միտք եւ ծիծեռունք անդէն անհամար
Ճընճուկով թըռչին ընդ օդս տարմարար:

1857 Յ.

ՀԱՅ ՄԱՆՈՒԿ ՅՕՏԱՐՈՒԹԵԱՆ

Ո՛հ, ե՞րբ եկից ես ՚ի դրախտ եղեմայ,
՚ի ծաղկածառալ տունըդ Քորգոմայ
Ըզքարինսրդ քո ե՞րբ համբուրեցից,
Որք ողորչալ են արեամբ վկայից.
Ե՞րբ ճաշակեցից յանոյշ պտղոց քոց,
Որք հասեալ փայլին ՚ի վերայ ծառոց.
Ե՞րբ արբից արգեօք ՚ի քոց աղբերաց,
Որք խոխոջելով հոսին ՚ի վիմաց:
Ա՛հ, նման ծաղկանց անկեալ թարշամիմ
Յայս շիտխաչին երկրիս սխերիմ.
Չի՛ք ինձ ոք ծանօթ, չի՛ք ոք ազգական,
Ընդ որում լիզուաւ խօսեցայց Հայկեան:
Հայաստա՛ն թշվուառ, դժբա՛ղդ Հայրենիք,
Հայկեա՛ց յո՞ր վայրս են ցրուեալ քոյդ որդիք:

1857 թ.

ՈՂՋՈՒՅՆ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆ ԱՇՏԱՐԱԿԻ ՀԵՏ

(նվեր Կ. Սաղունյանցին, ոսանողին Մսկովիական
Կայսերական Համալսարանի)

Վերջին անգամ ես ճեմում եմ
Քո ծաղկազարդ ափերում,
Վերջին անգամ ես շրշում եմ
Քո բարեսես վայրերում:

Հեռանում եմ ես քեզանից
Դեպի հեռու երկիրներ,
Քո՛ղում եմ քեզ արտասովալից,
Խոսք մի տալով ողբանվեր:

Որ ես երբեք չեմ մոռանալ
Քեզ, քո դաշտերն սիրելի,
Որ քո խնամք չեմ ուրանալ,
Խնամք ասեմ մայրենի:

Այլ հանապազ քեզ կառաքեմ
Որդիական նամակներ,

Եվ ստեպ ստեպ քեզ կնվիրեն
Իխիթարական իմ ժամեր:

Քասա՛խ, Քասա՛խ իմ սիրելի,
Քասախ պայծառ պերճապսակ,
Վերջին անգամ ահ ողբալի
Խմում եմ ջուրդ անուշակ:

Ո՛հ, Աստվա՛ծ իմ, ըն՛դ՝ է համար
Պատկերահան շեմ եղած,
Որ այս վայրերս ծաղկադալար
Նկարեի շքեղացած:

Ըն՛դ՝ է համար նրկարչական
Վրձինը չէ իմ ձեռին,
Որ այս ջրերս Շվեյցարական
Գծագրեի քաղցրագին:

Շնորհակա՛լ են սիրտս և հոգիս
Քեզնից, բնություն անվախճան,
Որ շնորհեցիր Քասախ գետիս
Այսպես շքիդ տեսարան:

Վերջին անգամ, ով գյուղ սիրուն,
Ողջունում եմ քեզ սիրով,
Եվ գոչում եմ ես բարձրաձայն.
«Տեղի՛ ծննդյանս, մնա՛ս բարով»:

Ահա եկավ, ահա հասավ
Հրաժարական ժամանակ,
Ո՛հ, կանչում է ինձ շտապով,
Ների՛ր, ների՛ր, Աշտարակ:

1857 թ.

ԻՄ ՎԻՃԱԿԸ

(Եվե վեցերորդ դասաժամն աշակերտներին)

Չորս պատի մեջ փակված եմ ես
Ամբողջ տարին, պարոններ,
Գլուխս ծռած լռիկ և հեղ
Անկած եմ այստեղ անտեր:

Անկած եմ ես անհայր, անմայր, անծանոթ,
Աստված, ծագի՛ր ինձ նոր, պայծառ առավոտ:

Քեզ ի՞նչ անեմ, ա՛հ իմ բաղդիկ,
Ընչո՞ւ համար վճեկցիր
Ինձ այսպիսի դառն վիճակիկ,
Կյանք և օրեր տրտմալիր:

Անկած եմ ես անհայր, անմայր, անծանոթ,
Աստված, ծագի՛ր ինձ նոր, պայծառ առավոտ:

Ահա Չատիկ—բուրբեքյանք
Ձեռն ձեռն բռնած, անխափան
«Եկե՛ք, եղբա՛րք, եկե՛ք զնանք»:
Ասեն միմյանց և զնան:

Ահա ծնունդ, Բարեկենդան,
Ողջ ընկերներս զարդարած,
Վազում են տուն, վարդանման
Ուրախ, շքեղ, զվարթացած:

Անկած եմ ես անհայր, անմայր, անծանոթ,
Աստված, ծագի՛ր ինձ նոր, պայծառ առավոտ:

Միանգամայն ասել, աշխարհ
Չայն է տալիս խնդուժյան,
Եվ երգենոն ուրախարար
Հնչում է խիստ քաղցրաձայն:

Միայն անբաղդս լռիկ մընջիկ,
Անկյունում մի նստելով,
Խիստ ցավում եմ ես անզրուցիկ,
Փոշի ժանտախտ կուլ տալով:

Անկած եմ ես անհայր, անմայր, անծանոթ,
Աստված, ծագի՛ր ինձ նոր, պայծառ առավոտ:

1857 թ.

Էանց ձմեռն՝ խամրիչ ծաղկանց,
 Փախեալ ցուրտըն խստաշունչ.
 Եհաս գարուն՝ բընության թագ,
 Յարեաւ և օդ բարեխառն.
 Նորափետուր զարդարեցան
 Մարդիկ, այգիք և պարտէղք.
 Զմբխտագոյն վայրք զգեցան
 Ըզպիրճ հանդերձ, չքնաղիկ:
 Սոսնիք ուղեշք և սրբազգեաց
 Արմենակայ դիցազն
 Ժպտին տեսչամբ քաղցրահայեաց,
 Մափս հարկանեն ընդ դարնան.
 Երամք Հաւուց ճշիւ գողտրիկ՝
 Հնչմամբ անոյշ, բարձրաձայն,
 Երգեն, խօսին յոյժ գեղեցիկ,
 Իբրև քնարն Մուսայից:
 Զեփիւսն մեղմիկ զոլոյժ
 Հնչէ, փչէ անուշակ,
 Յանգ զտերևս տատանելոյժ
 Յոգունց տընկոց սրբազան:

Հմայք Հայոց պերճապսակ
 Ընդ սաղարթուց սօսաւիւն,
 Բազմեալ զ'ծառոց դասակ դասակ
 Ճիշտ հըմայեն զապագայս *

1858 թ.

* Այս է, զ'ի հեթանոսական ժամանակս 'ի Հայս մարդիկ
 ցանկային դիտել զպսաւնի վիճակ իրեանց, ոյր աղաղաւ եր-
 թային և հարցանէին 'ի քրմաց կամ հմայից, որք 'ի մահենեաց
 յաստուածոց տային նոցա պատասխանիւ Սոյնպէս էր և 'ի
 Ռոյնս. ըստ խոխոյժմանց աղբերց և ըստ սօսաւիւն սրբազան
 եղևնեաց, իսկ 'ի Հռովմայեցիս ըստ հաւուց թոյժանց:

ՀՐԵՇՏԱԿ-ՊԱՀՊԱՆԻՉ

(Ռոմանս)

Գուր տեսե՛լ եք գեղեցկավաս
Ա՛) իս իմ ման գալիս,
Գուր տեսե՛լ եք նորա պայծառ
Գըլխի զարդը փայլելիս:

Ինչպես չքնա՛ղ և սիրո՛ւն է,
Երբ որ, բացված վարդի պես,
Նա շարժվելով, հեզ ժպտում է,
Անուշ, քաղցրիկ, պարզերես:

Ինչ տեսարա՛ն և ինչ պատկե՛ր
Նկարվում է երեսին,
Երբ նա, ցրցած երկինք աչեր,
Օրհնվում է յուր արարչին:

Կարծես անմեղ հրեշտակ արդար,
Իզած դրախտից երկնային,
Պետք է լինի մեզ մխիթար
Եվ խնդություն մեր կյանքին:

Գուր տեսե՛լ եք գեղեցկավաս
Սիրեկանիս ման գալիս,
Գուր տեսե՛լ եք նորա պայծառ
Գըլխի զարդը փայլելիս:

1858 թ.

ԱՄԵՆԱԽՈՆԱՐԷ ՆԵՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

(Եվե՛ր 2. Շահագիղյանցիք)

Ես քեզ երբեք չեմ մոռանալ,
Ո՛վ իմ եղբայր թանկագին,
Քեզ փա՛ռք, պատի՛վ պայծառափայլ,
Քե՛զ, մեկենաս իմ անգին:

Միտք քո բացված մեծ է եղել,
Մե՛ծ ես եղել, Հովակիմ,
Թայց շիմացա ես զնահատել,
Ների՛ր, ների՛ր, եղբա՛յր իմ:

Մանուկ էի, տրդետ էի,
Անվարժ, անկիրթ գլխովին,
Ի՛նչպես թշվառս կարող էի
Ճանաչել քեզ, ո՛վ անգին:

Այժմ զգացի քո անմոռաց,
Քո երախտիքն անսահման.
Այժմ ողբագին, գլուխ խոնարհած,
Կզղջամ ես հավիտյան:

Այժմ իմացա, որ առանց քեզ
Պիտի հովիվ լինեի,
Հովիվ ասեմ, որ սևատես
Թափառում է խղճալի:

Թայց դու, եղբա՛յր, ձայնիս լսի՛ր.
Ա՛հ սկսում եմ ողբալից
Հյուսել քեզ թագ, թագ վարդալիր
Նվաստ քնարիս տողերից:

Թո՛ղ զեղգեղն քաղցրահնչյուն
Քնարիկս իմ լսելի
Քո սրբազան անմահ անուն.
Անուն անուշ, մաքրալի:

Ահա, հոգյակ, իմ նվաստ տողեր,
Վեր կա՛ց, կանգնի՛ր դազաղից
Ա՛ն եղբայրիցդ թշվառ վ՛անտեր,
Նայի՛ր երեսս ողբալից:

ԱՅՏԵԼՈՒԹՅՈՒՆ

(Ռուսեր)

Сам еղանակին

Гляжу как безумный на черную шаху.
И холодную душу терзает печаль.

(Иушкин)

Այսօր գնացի տուն իմ սիրեկանի.
Ծրկու վարդ և մի նուռն ես իմ հետ տարա,
Սենյակն երևեցավ. մըտա շուտ այնտեղ.
Ուր հանգիստ քրնած էր հոգյակս երկնագեղ:
Շըրթունքները էին վարդագույն, կարմիր.
Մարմինը թըվում էր համեստ, գեղալիր.
Անմեղության նըշան փայլում էր վառված,
Չըքնաղ երեսին նորա գեղեցկացած:
Չարթեցընե՛լ, թե ոչ. ես մտածեցի,
Բայց սիրտըս ինձ ասաց. թե չէ՛, թող նընչի.
Նընչի՛ր դու, ասեցի, նինչ քաղցր է, անգին.
Մուսայք և դիցուհիք քեզ պարզեցին.
Գըրի վարդը և նուռն սեղանի վրա,
Ի՛նչ, խոր հառաչելով, լուռ մուռ դուրս ելա:

ԻՂՁ ՍՐՏԻՍ

Տո՛ւք ինձ ճերմակ ճախրասըլաց,
Օղապարիկ երիվար.
Տո՛ւք, զի սլացյալ թռեայց 'ի բաց՝
'ի շքնաղիկն իմ աշխարհ:

Այո՛, սլացայց յիմ Հայաստան,
Յերկիր յաւերժ ծաղկազարդ,
Ուր խոխոզան անմահութեան
Գետք եղեմայ արեգարդ:

Ուր բարձրանայ խըրոխտ 'ի վեր
Արարատն իմ օրօրան.
Ուր հոտ բուրբ խնկանըւրե.
Հոտ զուարթարար Հայութեան:

Ուր և երբեմն պայծառացեալ
Քաջ բանաստեղծք թորգոմեան,
Քնարօք իրեանց ոսկեկարեալ
Գեղգեղեին սրբազան:

Ո՛հ, ամենք ինձ գիմն սրկաքայլ,
Սիրտ իմ մաշկալ նուաղի.
Քանի՞ ամօք են՝ զի չեմ տեսնալ
Ըզհայրենիս ցանկալիս

Հայաստան իմ, սո՛ւրբ Հայաստան,
Հո՛գույս պայծառ չիշատակ,
Է՛ր թողեր զիս ՚ի բացական
Վայրս դառնաշունչ, դժնդակ:

Մաշիմ մաշիմ ես աստանօր,
Ընդ աստեղօք Հիւսիսի.
Հալիմ. աւա՛ղ ես չքաւոր...
Ո՛հ, Հայրենիք քաղցրալի...

1859 թ.

Ա Ր Գ

(Ոսկե Գ. Տեւ (Գործերս)անցին)

լատ եզանակի

Кубок янтарный
Полои давно,
Пеною парной
Блещет вино!
(Пушкин)

Ինդրեմ վեր կացե՛ք,
Եղբայրք անգին,
Դաս դաս կանգնեցե՛ք
Ուրախագին:

Ահա բաժակներ
Ոսկեզօծած
Առե՛ք, ընկերներ,
Իմ զվարթացած:

Ահա խնդության
Եվ գինիների,
Գույն գույն, զանազան,
Շամպայն, Մադերո:

Ահա Կախեթին
Կովկասյան մեր,
Ահա թանկագին
Խերես, Սոտերն:

Առեք բաժակներ
Ուրախալի,
Լցնենք ի նրվեր
Մեր հայ ազգի:

Կեցցեն՛ն, երգեցե՛ք,
Հայ աղջիկներն,
Կեցցեն՛ն, հնչեցե՛ք,
Հայ զավակներն:

Լցրե՛ք, կոնծեցեք
Դարձյալ, կրկին,
Է՛լ մի՛ խնայեք
Պաշտվող փողին:

Խմեցե՛ք խնդագին
Սիրո համար,
Սե՛րն է ձեր հոգին,
Ձեր բաղն պայծառ.

Սրգած է վաղուց.
«Կյանք մեր կարճ է,

Այսօր կանք — էգուց
Գրմեռնենք գուցե»:

Այսօր կենդանի —
Եգուց գետնում,
Անելանելի
Պինդ դագաղում:

Ուրեմն զավաթներ
Շխկացնելով,
Առե՛ք, եղբայրներ,
Անուշ պաշով:

1859 թ.

(Մտման)

Հայ աղջիկներ նորածաղիկ,
Հայոց քրնքուշ սիրուններ,
Առեք, հնդրեմ, իմ նվաստ փունջիկ,
Առե՛ք, հոգուս հատորներ:

Ձեզ համար ես միայն անքուն,
Զքնաղ կույսեր, նրատել եմ
Եվ ոռմանսներ փափկահնչյուն,
Ձեզնից վառված, երգել եմ:

Ընդունեցե՛ք, ուրեմն քնարիս
Զնշին վաստակ ի սրտեմ,
Որ Ձեր ձայնիկ միայն լսելիս
Հոգևորված հրնչում է:

1860 թ. հունվարի 1

(Հետևողություն իս. սոետի Պետրեկայի)

Օրհնյա՛լ լինի այն սուրբ օրը,
Երբ նորա մոտ նստած էի,
Եվ իմ սրտիս խորհուրդները
Մի մի նորան հայտնում էի:

Ես օրհնում եմ այն սուր նետը,
Որ նա ցրցեց սրտիս խորքում,—
Եվ այն քաղցր սիրո թույնը,
Որ նա թափեց հոգուս միջում:

Օրհնյա՛լ լինի այն ստեղծված,
Այն սիրուն կույսն, հրեշտակ պայծառ,
Որի առաջ, ծունրը դրած,
Ողբում էի այնքան երկար:

1861 թ. 3 հունվարի

ՕՐԻՈՐԿԻ ԱՐՏԱՍՈՒՔԻ

Հանգի՛ստ իմ անուշ,
Անցար, գնացիր,
Միայն վերք անբույժ,
Սրտումս թողեցի՛ր:

Սոխակ գեղեցիկ
Կանաչ պարտեզում
Երգելով քաղցրիկ,
Ինձ չէ գրավում:

Քեզանով միայն
Երջանիկ էի,
Տիկին ինքնիշխան
Ինձ կարծում էի:

Յերեկը մենակ,
Փակված սենյակում,
Ողբում եմ անհագ,—
Ոչ ոք չէ լսում:

Գիշեր է գալիս —
Մահի՞ճ եմ մտնում.
Տրտո՛ւմ է հոգիս,
Քունս չէ տանում:

Ո՛հ սիրտըս այրված,
Ողջ քեզ է կանչում,
Ողջ քո անմոռաց
Անունդ է հիշում:

Մաղեր թո՛ւխ երկա՛յն,
Աշեր գրավիչ
Ի՛նչ հասակ, ի՛նչ ձայն,
Ի՛նչ հոգի կտրի՞ճ:

Անգո՛ւթ, ինձ խաբեց,—
Ուրիշին սիրեց.
Ա՛խ, ես դեռ ինձ վաղ
Պատրաստեց դագա՛ղ:

1861 թ. հանվարի 20.

ԳԻՇՆԻ՛

Սիրո՛ւն պատկերս Պարզկա գիշերս —
 Եվ օդեղեն օվկիանում
 Փայլում էին անթիվ աստղեր,
 Եվ ուրա՛խ էր սիրտըս զարկում:

Ամբրոսական ծաղիկներ վառ
 Անուշություն էին բուրում,
 Եվ երկնքի ցող կենարար
 Բնությունն էր զովացնում:

Եվ ես անխռով երգում էի,—
 Եվ իմ երգըս խիստ մաքուր էր.
 Ազատություն էի երգում,
 Հայրենիքի պարծա՛նք ու սե՛ր:

1881 թ. փետրվարի 15.

Հառա՛ջ հայություն, հառա՛ջ ազգություն,
 Լուսավոր դարուս գաղափարներով.
 Ատի՛ր, ազգ անգին, խավար տգիտություն,
 Մի՛ տար քեզ խաբել խարդախ խոսքերով:
 Կորի՛ր դու խավար և տգիտություն,
 Կորե՛ք զարշիլի ձեր ծնունդներով.—
 Մինչ ե՞րբ մեր վրա այս վայրենություն
 Պիտի բռնանա գոռոզ ճանկերով:
 Եղբայր է նա մեզ, որ ճշմարտության
 Ձինվորված այսօր զորավոր սրով
 Կամի քայքայել կապանք գերության,
 Խավարի բանտը փլատակելով:
 Բավական է մեզ, որքան բթացած,
 Արհամարհեցինք մարդկության բարիք.—
 Այո՛, բավական, որքան կուրացած,
 Կտրեցին կյանքից մեզ անկյանք մարդիկ:
 Այսուհետև սեր դեպի գիտություն,
 Որ առհավատչա է բարօրության.
 Այսուհետև կամք և Աշխատություն,
 Որ մի ծնունդ է առաքինության:
 Հանդիսացեք լույս և ճշմարտություն,

Թո՛ղ փախչի գիշեր մուսլված սրտերի,
Հաղթի՛ր, խորաակի՛ր, բանականություն,
Մուլար կարծիքներ, որդիք խավարի:
Ազգ բազմաշարշար, դու ա՛ղզ թորգոմյան,
Թո՛ղ անշարժություն այդ քո մահակիր.
Դե՛պի ասպարեղ առաքինության.—
Մտտենում է քեզ ավետյաց երկիր
Աստվածեղեն աջ մարդկության Փրկչին
Լինելու է քեզ առաջնորդ հզոր.
Դեպի կրթություն հանուն սուրբ Խաչին.—
Ա՛յդ է պահանջում դարբս լուսավոր
Մա՛հ Զոհի՛նների, նախանձով վառված,
Աքսոր ու կորուստ Վեստ-Սարգիսների.
Դոցա համար լույս տգիտահալած
Դարձել է մի ժանտ դահիճ դառնագին,
Դոքա անձնական օգտին պարապած
Իրավունքն աղգի դարկել են՝ գետին.
Եվ սուտ հայությամբ դիմակավորված,
Փոսեր են փորում բարի մարդերին:
Առողջ մտածողն — աղանդավոր է:
Ժշմարիտ խոսողն — հայի ռխերիմ:
Ինչ որ Հային է — այն երկնքից է,
Դա՛տ արա սոցա, Տե՛ր իմ, Աստված իմ:
Միայն կաշառվածն անարգ արծաթից,
Կարող էր այդպես խորհել ու մտածել,
Միայն մոլորվածն կեղտոտ ախտերից
Կարող է այդպես յուրյան փայփայել:

Նզովյալ է նա և միշտ նզովյալ,
Որ քարոզել է սուտ աղգայնություն,
Որ ազգի առջև դարբս լուսափայլ
Խավար է կոչել և տգիտություն:
Թունավորված են օրերս վշտալի
Ազգիս անզգա շահամուլներից.
Տեսնելով ձեր գործք, ո՛վ ծնունդ իժի,
Արյուն է կաթում իմ խարշած սրտից:
Սրբություն պղծած, հավատ կաշառած,
Ազգ ու հայրենիք անարգ վաճառված,
Կա՛րգ, օրհնք, պատի՛վ — բոլորն ոտնակոխ,
Ամեն տեղ դժոխք, մասնություն ու սխ:
Հուսահատության սևամած ամպեր
Ալեկոծվում են իմ սրտի վերա.
Ո՛հ, ի՛նչ դառն վիճակ, ի՛նչ տխուր ժամեր,
Անիծյա՛լ լինիք, մարդի՛կ անզգա:
Ո՛ւր որդիական արտասուք ու սեր,
Ո՛ւր ցավակցության դառն հառաչանքներ.
Մի՛թե ձեր խեղճ մոր գիտության շղթան,
Զգալի չէ ձեզ, որդի՛ք շարության:
Ա՛խ եթե, հայ ազգը, մի օր կամ մի ժամ,
Աստված պարգևեր քեզ միտք խելացի —
Դու կտեսնեիր, որքա՛ն անզգամ
Մարդիկ կան քո մեջ, անկյա՛նք, անհոգի՛:
Դու կտեսնեիր, որ քո շորս կողմում
Օձեր են բնակվում, դահի՛ճք կորստյան,
Որ անխիղճ որդիբոլ արյունդ են ծծում.

Մահ քեզ խնդրելով, անբա՛ղդ Հայաստան:
Նյութապաշտութիւնն մահու կապանքով
հեղդել է դոցա ծանրը լծի տակ.
Չեռնեքն ու ռոնեք պինդ կաշկանդելով,
Վարում է անգլուտ կորստի հատակ:
Ոսկի ու արծաթ, արծաթ ու ոսկի —
Ահա՛ մտածմունք քո ընտրյալների.
Սոքա են նոցա էութեան կենտրոն,
Կյանքի նպատակ, Աստված ու Կրոն:
Ո՛վ ազատութիւն, սուրբ արտրական,
Ձոհելու եմ քեզ իմ անձս հավիտյան:
Թո՛ղ ստրկացած դարեբով մարդիկ,
Դնեն իմ վերա նզովքի կնիք:
Թո՛ղ սրե շար լեզուն անզոր թշնամին.
Թափելով վերաս թունավոր սլաքներ.
Ես պիտի խնդրեմ, ա՛ղգ իմ լալազին,
Ոտնակոխ եղած քո իրավունքներ:
Ոչ ոք չէ՛ կարող հոգուս նպատակ
Ճնշել, խորտակել բռնութեան զենքով.
Ոչ սո՛ւր, ոչ արշո՛ւն, ոչ րա՛նտ, ոչ կայծա՛կ,
Ոչ նո՛ւյնիսկ գեհնն մշտավառ բոցով:
Թո՛ղ անմիտ մարդիկ փրփրան ու գոշն —
Անվեհեր հոգին կմնա միշտ ազատ:
Թո՛ղ ալիք ժայռը զարկեն ու կոծեն —
Նա, ծաղր առնելով, կմնա միշտ հաստատ.
Բայց սպասեցե՛ք, որդի՛ք խավարի,
Կգա ձե՛ր վերա ահեղ դատաստան

Նորան գրավելու շին ոսկելի
Գանձերն ու պարկերն սե հարստութեան:
Կերթան, կանցնեն այս դառն օրերը,—
Կգա երևան նոր ազգ, նոր կյանքով.
Նա կդատե ձեր վատթար գործերը,
Ամո՞թ ու արծան ձեզ նվիրելով:

1861 թ. նոյեմբերի 25.

ԱՌԱՋԻՆ ՍԵՐ

Երեկ տեսա քեզ պարտեզում.
Մազկած էիր վարդի պես,—
Եվ քո պատկերդ հոգուս միշում
Նկարվեցավ լուսատես:
Այնտեղ, ո՛վ կույս ինձ գերեցիր.
Այնտեղ ես քեզ սիրեցի,
Այնտեղ հոգիս ջերմ, սիրալիր
Ես քեզ բնծա բերեցի,
Այժմ չունիմ մի ուրախ ժամ.
Տխուր է սիրտս իբրև գագաղ.
Ես մեռանել մինչև անգամ
Ցանկանում եմ, ո՛հ, ավա՛ղ,
Որպես օձից ժանտ, թունավոր,
Դու ինձանից փախչում ես.
Տեսանելով ինձ սգավոր,
Միծաղում ե՛ս, խնդում ե՛ս...

1861 թ

ԱԶԱՏ ՄԱՐԿ

Մարդ, դու պատկեր ես և նմանություն
Այն վեհ Արարչին, որ խնամում է քեզ.
Սիրիր ուրեմըն միշտ ազատություն,
Հոգով անպղտոր, սրտով սուրբ և հեզ:

Նա՛, ո՛վ ազնիվ մարդ, կարող է միայն
Քո կյանք ու վախճան վերհամբարձ անել.
Նա՛ միայն հոգին Քրիստոնեության,
Կարո՛ղ է քո մեջ սփռել, ծավալել:

Ազատությունն է կյանք և զորություն.
Թագավոր, իշխան, և հարստություն,
Ազատությունը — գուստոր սրբության,
Փրկիչ ազգերի, աստված մարդկության:

Նա սեր է մարուր և երանության հույս,
Առաքինությանը և շնորհով լի.
Նորա մեջ պայծառ ծավալվում է լույս.
Կաշառել նորան չէ կարող ոսկի:

Նա, որ չէ շնչում սեր ընկերության.
Հարգելով օրհնք մեծ և առաջին.
Որին չեն շարժում հուզմունք սրբազան...
Ազատ չէ նա, այլ սպասավոր Դիվին:

Ազատ չէ այն մարդն, որ հասարակաց
Արհամարհելով բարեբաղդություն,
Ասել է սրտում. ի՞նչ գործ անմոռաց.
Փո՛ղ է հարկավոր և հարստություն:

Այն մարդն է ազատ, որ անձնանվեր
Ձոհել է յուր կյանքն ազգին, անխռով.
Որ հարուստներին չէ ծխել խունկեր.
Մարդահաճության տաղեր Լրգելով:

Ազատ այն հոգին, որին չէ գրավել
Անմիտ ամբոխի ծափահարություն.
Որին բնավին չէ վշտացրել
Կռպիտ մարդերի շարագործություն:

1862 թ. ապրիլ:

ԱՌ ԳԵՂԵՑԿՈՒՆԻՉԻ Կ...

Ես չկամիմ, որ իմ վիշտերս
Չար մարդիկը իմանան.
Ո՛ւմ եմ սիրում, ա՛վ է իմ սերս.
Աստված զիտե այդ միայն:

(Բասիլիոս Լափեյան)

Երբ նայում ես դու իմ վերս
Տխրություն մը լի հայացքով,—
Ես տանջվում եմ, Աստված վկա,
Խորին լուռություն պահելով:

Բնության որդիք քաղցր ձայնով
Ուրախություն են հրնչում.
Սիրուն առվակն մեղմ խաղաղքով
Ձուր այիքն է թավալում:

Անաստու՛մը ման եմ գալի.—
Գլուխ են տայիս ինձ ծառեր.
Սոխակները ուրախայի
Ողբունում են իմ քայլեր:

Սակայն ի զուր. սիրո ցնորնէր
Խոտովում են իմ հոգիս.

Այգ քո կրակոտ զուլգ աշեր
Նկարվում են առաջիս:

Եթե հարուստ ես լիննի,
Գոհարնեբով և ոսկով,
Քեզ մի պալատ կշիննի
Ադամանդյա դռներով:

Աթոռ պայծառ, ոսկուց ձուլած,
Պալատի մեջ կդննի,
Եվ քեզ, ով կույս առչնդ շոքած
Մինչև ի մահ կպաշտնի:

Քաղցրահոտ ես իրրն ծաղիկ,
Վայելազեղ քան էրոս,
Սեր ես շնչում, ով գեղեցիկ,
Վարդ ես բուրում և ամբրոս:

1862 թ. հուլիսի 20.

Ամառանոցում Գավիթովկա գյուղի մեջ:

ԵՐԱԶ

Ես լսեցի մի անուշ ձայն,—
Իմ ձերացած մոր մոտ էր —
Փայլեց նշույլ ուրախության,
Բայց ափսո՛ս, որ երազ էր:

Կարկաշահոս աղբյուր այնտեղ
Քավալում էր մարգարիտ.—
Նա հստակ էր, որպէս բլուրեղ,
Այն երա՛զ էր ցնորամիտ:

Եվ մեղեդին տխուր, մայրենի
Հիշեց մանկության օրեր.
Մորբո համբույրն ես զգացի,
Ա՛խ, ափսո՛ս, որ երազ էր:

Կուրծքին սեղմեց կարոտագին,
Աչքերս սրբեց — շատ թաց էր,—
Բայց արտասուքս զնում էին...
Ա՛խ, այդ ինչո՛ւ երազ էր...

1864 թ. հունվարի 2.

ՏՆՄԱՐՏԱԽՈՍ

Եվ ինձ այն օրից, երբ շրթունքս հայտնի
Օրհնեցին անունը արդարութեան,
Ատեցին տգեղութիւն, դատապարտելի
Ինձ փոս փորեցին,— գործի՛ շարութեան:

Ոխ ու նախանձ, որպէս փոթորիկ,
Նոցա կուրծքի մեջ ալեկոծեցավ,
Կուրացա՛ն մարդիկ, սիրեցի՛ն մարդիկ
Խավարի դերը— Լույսը ծածկվեցավ:

Շատ բան լսեցի նոցա բերանից,
Շատ աքսորանքի տարա ես հարված.
Բայց սուրբ դատավորն օրհնեց վերեւից,
Վահա՛ն հովանի ուղարկեց Աստված:

Ես խոսք տվեցի մարմնով և հոգով,
Արյունով, սրով նորան կնքեցի,
Եվ խաչ առնելով և կուրծքս ծածկելով,
Երկինք և դժոխք վկա կանչեցի:

Եվ այն վայրկյանից զեւր փորձութեան
Իմ համար, ե՛ղբայրք, շնչի՛ն խաղալիկ.
Իկն ժամանակից քաջալերութեան
Ինչակից ունիմ.— անզոր են մարդիկ:

Ես լավ հասկացա կյանքի նպատակ,
Բարվո և Չարի գանազանութեան.
Ասացի. թող շա՛րն աննոստատակ
Բարին... սա ունի մի ա՛լ հաղթութեան:

1864 թ. ապրիլի 3.

ԱՌ ԶՐԱԺԱՐԿԱՆՐ:

Կյանքը—գեղեցիկ պարզև աշխարհում,
Եվ կյանքից հեռու ի՞նչ ճանապարհ կա.
Ո՞վ մարդ, քո սիրտը ո՞ւր է վերանում,
Կապած, կաշկանդած երկրիս վերս:

Ինչպես կարող ես նորա կապանքից
Եվ ծանրութունից դու ազատ մնալ.
Հող պիտի դառնաս, ծնել ես հողից,
Թե ստեղծողին կամիս հավատալ:

Հողից կարող ես դու նորից փոխվել
Մողուն կամ գեռուն, նրբի կամ ժժմակ.
Ցեցի պես շարժվել, դարձյալ հող լինել,
Մեզ ցեխ պատրաստել— ծնվել պատ ու ծակ:

Նայի՛ր լուրջ աչքով, ահա անապատ.
Ի՞նչ պիտի գործես, որ Տիրոջ առջև
Ստանաս դու վարձս— Անմիտ հուսահատ,
Զուրկ ես աշխարհից և շունիս պարզև:

Հավատը գործով միայն է հաճա.
Եվ առանց գործի շունիս դու հավատ.
Քարոզի՛ր անխոնջ գործը Աստուծո,
Եվ մի՛ հեռանալ անմարդ անապատ:

Կարդա՛, ականջ դիր Ավետարանին,
Եվ նրա տողերն ձգիր աչքիդ տակ.
Տե՛ս, ի՞նչ է ասում քեզ աստվածային
Արյունով քրտնած բազմաշխատ մշակ:

Ա՛ն փշյա պսակ և մտի՛ր աշխարհ.
Այդտեղ է, ո՞վ մարդ, Աստուծո Տաճար.
Այդտեղ քո կյանքը վաստակո՞վ վարժիր,
Այդտեղ սրբությամբ դու .գո՛րծ կատարիր:

Այդտեղ ասպարեզ քրիստոնեություն,—
Այդ կյանք բարվոքող մեծակշիռ ուսման.
Թե ունիս ականջ լսելու — լսի՛ր.
Թո՛ղ մթին այրիլ, ճգնավոր, փախի՛ր

1864 թ. մայիսի 6.

Ռուս ուխտատեղում.

ՊՈՅՏ

1.

Պոե՛տ, հեռո՛ւ կաց ծափից ամբոխի.
Երբ քեզ տիրում է ողևարութիւն.—
Նա ծանր ցնորք է մի հիվանդ սրտի,
Մի խախտ՛ւտ խելքի թելագրութիւն:

2.

Դու պաշտոնյա ես վերին սրբության,
Որ նվիրել է Աստված աշխարհին.—
Դու պիտի հերքես հասարակութիւն
Կանխամուտ կարծիք, դու սաստես շարին:

3.

Մի՛ մեծարիր դու կուռքը հարստի.
Ոտնակո՛խ արա, փշրի՛ր և անց կաց.
Տաճար Աստուծո — հոգին Պոետի,
Թե մամոն իշխեսց — գծոխք է պղծած:

4.

Եվ այն ժամանակ, երբ քեզ հաներն
Կախաղան կամ սյուն նշավակելի.
Եվ անփառք ճակատդ մրով ծեփերն,—
Արժանի՛ ես դու. թշվա՛ռ. արժանի:

5.

Ահա՛ ձիթենին կանաչ էջուղերով,
Շնորհակալ սրտի զոհարերութիւն —
Պոե՛տ, զարդարիր ճակատդ նորանով,
Թե սիրել ես ազգդ և արգարութիւն

6.

Ահա՛ երջանիկ առաջին հայեր
Քեզ շիրիմներից ողջույն են տալի.
Ահա՛ գալոցքի հեռավոր թոռներ
Երգում են սաղմոս գործիդ պատվելի:

7.

Սծյա՛լ աստուծո, եղիր դու թարգման
Այն մեծակշիռ գաղափարների,
Որ կարող էին անունդ անսահման
Դարերին բաշխել, փա՛ռք կնքել բարի:

Ո՛վ են մեր օծյալք:— Բայց լեզո՛ւ լոխ՛ր,
 Ո՛ւմ հետ է քո խոսք, ունա՛յն քո խրատ,—
 Միայն բամբասանք, միայն ախտակիր
 Հիշոցք որպես ծով կը թափվին վերադ:

9.

Նստած են նորա բորբոսած բանտում
 Տաղաչափության: Հուսահատություն
 Ուտում է նորանց: Լույս չէ թափանցում
 Այդ մեռած կամքի գերեզմանատուն:

10.

Լուծվե՛լ է, լուծվե՛լ նոցա խելքն իսպառ.
 Ո՛ր բժիշկ հմուտ, որ առնե մի ճար.—
 — Խթան զարթուցիչ և ճշմարտություն,
 Սո՛ւր որպես նշտար, կժո՛ւ որպես թւայն:

1884 թ. մայիսի 25.

Մոսկվա

ԿԵՑՅԵ ՍՈՒՐԲ ԳՈՐԾԸ

Եվ ես երբեմն երգում էի
 Անհոգ քնարիս լարերով
 Գեղեցկություն միայն սերի,
 Վառված նորա հուզմունքով:

Եվ իմ մուգաս ինքնահավան
 Կամեր այդպես ինձ պահել,
 Եվ միշտ երազ, ցնորք քաղցրության
 Հոգուս առջև ժողովել:

Ես զորացա... խորտակեցի
 Այդ մուգայի բնություն.
 Եվ սերտ սիրով սղջունեցի
 Քրտնաջա՛ն աշխատություն:

Ես լսեցի խոր հառաչանք,
 Եվ վիշտ հոգու, և գանգատ,
 Եվ լաց, և սուգ, և աղաչանք,
 Այն էր ա՛զգ իմ հարազատ:

Ոս ուխտեցի լինել մշակ
Հասարակաց պիտույքի.
Երգե՛լ ուսա գործ և վաստակ,
Արդար հացը այս կլաննի:

1864 թ. Հունիսի 1

ՄԻՋԻՆ ՏԻԳՐԱՆ

I.

Տիգրա՛ն, փառահեղ հայոց թաշավոր
Եվ աշխարհակալ անթիվ ազգերի,
Ո՛ւր է կալվածքը քո հանդիսավոր,
Ո՛ւր է պետութուն քո հրաշալի:
Ո՛ւր Տիգրանակերտ, մեզ պատասխանի՛ր,—
Այդ ճոխ քաղաքը, առլցած գանձով,
Որ հափշտակեց բազուկդ հաղթակիր
Եվ մի հազվագյուտ զարդարեց հրաշքով,
Ո՛ւր գնաց, ասա՛, քո կարողութունս:
Դու վե՛ր կաց, կանգնի՛ր,—ի՞նչ ենք տեսնում—
Այստեղ փլատակ, այնտեղ պղծութուն,
Միայն բուերի ձա՛յն ենք մենք լսում:

II.

Ո՛ւր արենարբու կարող քո սուսեր,
Որով ճնշվեցան Փոքրը Ասիան,
Մենք չենք գտանում անգամ ինչ ստվեր,
Բայց թե ավերակ տըլած կորստյան:

Եվ դո՛ւք, փառասեր սրդիք Հռոմա,
Դո՛ւք, ո՛վ Լուկուլլոս, Կուսս, Պոմպեոս,
Ո՛ւր ձեր քաշության պսակը դափնյա,
Որով պճնում էր Հռոմը գոռուլ:
Գուք խրոխտալով թափեցիք արյուն,
Ծածկեցիք դաշտերն փշրած զենքերով,
Որ այսօր մի ծանր և մի հավերժ քուն
Ամփոփե ձեր փառք, դագաղի փշով:

III.

Ահա ձեր զենքի մեծ հանդիսարան,
Ուր ժողովելով վառ լեզիոններ,
Կամեիք նվաճել զորավոր Տիգրան
Եվ նորա վերա տարածել սուվեր:
Այստեղ Միհրդատ խորտակված թուլնով,
Այնտեղ Բարզափրան հաղթության փողով:
Այստեղ դուք իշխան և հրամայող.—
Բայց այժմ տեսե՛ք... բյուրներ բարձրացած:
Շիրիմներ ճնշված... այստեղ և հաղթող,
Եվ տեր, և ծառա մի հողով ծածկված,
Եվ Հա՛յն, և Պարթև՛, և Հոռո՛մայացին
Նո՛յն անարգ կորուստը ընդունեցին:

1864 թ. հունիսի 2.

ԱՇՏԱՐԱԿ

Գեղեցկանիստ է Աշտարակ.
Շատ այգիներ նա ունի.
Այնտեղ երկինքն է կապուտակ,
Այնտեղ՝ օդն է բաղդրալի:

Մեծ, ընդարձակ, կանաչ դաշտեր
Լի են ծաղկով բաղդրահոտ.
Մարդահասակ, խնկանքովեր,
Բարձրանում է այնտեղ խոտ:

Այդ սիրուն գյուղն ունի մի գետ,
Եվ այն լի է ձկներով.
Այնտեղ իշխան և կարմախետ
Խա՛ղ են կապում խայտալով:

Եվ հարադատ այգիներից
Տարածվում է բաղդրություն,
Եվ Քացախը ուրախալից
Բերում է ձկն յուր ողջուն:

Բայց այդ բուրն ստրկութեան
Կաշկանդած է կապանքով.
Ժողովուրդը թշվառական
Խեղդված է մեծ խավարով:

Եվ տիրութեամբ ես կանգնած եմ,
Եվ ողբում է իմ հոգին.
«Ո՛վ Աշտարակ, քեզ սիրում եմ,
Ո՛վ քեզ սիրեց, որպէս ես»:

Կես գիշերին, երբ քնով խոր
Հանգստանում է աշխարհ,—
Վեր եմ կենում ես սզավոր,
Աղոթում եմ քո համար:

1864 թ. հունիսի 2.
Քոզորոզսկ.

ԻՆՉ ՄԻ՛ ՍԻՐԻՐ

Ինձ մի՛ սիրիր, ինձ մի՛ սիրիր.
Ես շատ և շատ փոխվել եմ.
Ա՛ն թաշկինակդ — աշերդ սրբի՛ր,
Ես քեզ սիրել կարող չեմ:

Գնացին անդարձ անհոգ օրեր,
Գնաց և վառ մանկութուն.
Կուրծքս ճնշվեց և մեռավ սեր...
Եվ նա շունի ալլ դարուն:

Դու մի՛ ողբար, իմ սիրելի,
Ինձ նոր դու սեր տալու չես.
Կա՛յ է հոգիս կնիքով մահի,
Թեև ողջ քեզ ինձ զոհես:

Խավար եմ ես, որպես գիշեր,
Իմ շորս կողմին փոթորիկ.
Չունի՛մ քեզ սեր, շունի՛մ քեզ սեր,
Ես սիրո՛ւմ եմ հայրենիք՝

1864 թ. հունիսի 19.
Ամառանցում.

ԽՈՐՀՐԳԱՍՈՒԹՅՈՒՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂՄԻ

I.

Ի՞նչ անուշությամբ սահում են ժամեր
Գեղեցկատեսիլ, խնկահոտ դարնան.
Ո՞րքան ոգելից վառվում են սրտեր,
Անձնատուր եղած քաղցր անդորրության.
Եվ բնութշունը ոսկի ժպիտով,
Զգեստավորված վարդագեղ քողով,
Հանդիպում է օր: Նորեկ առավոտ
Ցուլուն շաղ-գոհար. հոճում է արոտ
Եվ ծածանվելով կայտառ շատրվան,
Ցայտում է շիթերն յուր ազամանդյան.
Եվ նորա տրտունջն այնքան սիրելի
Գրավում է աչերդ և սիրտ, և հոգի

II.

Երկինք կապուտակ: Առողջ, զովարար
Շնչում է գեփյո:ու Գառներ և հորթեր
Խաղում են դաշտում: Թնդում է անտառ:
Սրգում է ստրակ: Դողում են թփեր:

Ամեն մի թռչուն, ամէն մի չափ
Վերածնվում է այս շնորհաբեր
Անպղանի մեջ, և ձոր բնգարձակ
Եվ հովիտ կանաչ, և վառ բլուրներ:
Թեև խոսված լինիս, ո՞վ օտար,
Հակառակ կամբիդ, այդ կանաչավառ
Տեսարանները քեզ կհրավիրեն,
Որ քաղցր ստվեր վերադ տարածեն:

III.

Չորս կողմից գարուն: Կանաչ կատարով
Հողաբլուրներ հառաչ են գալի.
Եվ խաղաղ, անո՞ւշ, հանգուցիչ բնով
Մոռանում ես դու վեշտը աշխարհի
Վարսագեղ տնկած ծառերի շարքեր
Մեղմիկ շարժվում են: Ուրախ և զվարթ
Վազում է առվակ:— Սիրելի՞ պատկեր,
Ճղած կոկոնից դուրս նայում է վարդ.
Կարմրում է վարդ, վառ արշալույսի
Չքնազ դուատրը, բայց համաձայն շեմ,
Որ դա սքողեր ամոթխած կուտի
Գեղեցկութունը, որին սիրել եմ:

IV.

Սիրո համբույրներ նորա շրթունքին
Սաղկում են գարնան հոգելից կյանքով,

Կարծես, սաստում են երիտասարդին,
Երբ կամեր քաղել դորանց հայացքով,
Եվ մարմարիոնը նազուք ձեռների,
Եվ իբրև փրփուր լանջըը ձյունափալլ,
Եվ այն շողշողուն մետաքս մազերի,—
Անհոգ թույլ տված ուսերի վերա—
Առնում են նորան հրեշտակ կատարյալ,
Որ ամոքում էր վիշտեղզ դժնյա.
Եվ տղայական մաքուր ցնորքով
Բացում էր ձեզ կյանք անվերջ հոսանքով:

V.

Ես կարող էի այն սիրողային
Հարմարել դորան խոսքերը լորդի,
Որ նա տալիս է Լեդի Յանթային*,
Նախերդանքի մեջ պանդուխտ Հարողդի.
Ո՛վ Բայրո՛ն, Բայրո՛ն, դա ոգևորեց
Քո կարող գրիչ: Դա քեզ ներշնչեց
Այն վերին թռիչքը բանաստեղծության.
Երկչուզած սրտով քնարիդ մեծության,
Եվ անբռնադատ քո հոգու զեղման
Պետք է նախանձեն բոլոր պոետներ,
Որպես հանճարիդ մի համեստ նվեր:—
Երկա՛ր կը պատվեն հիշատակդ ազգեր:

* Լեդի Շարլոտտե, Հերլի Օքսֆորդյան Կոմսի դուստրը,
որ այդ ժամանակ (1812 թ.) զեռես տասն և մեկ տարեկան էր:

VI

Համաշխարհական պոե՛տ պանծալի,
Դու քեզ կանգնեցիր երկնահաս արձան.
Ի՛նչպես մոռանանք, փա՛ռքդ Անգլիայի
Որ բարձրագույն է, քան սարերն Ալպյան.
Փա՛ռք—որ ծնել է քո անդին քնար,
Որ ավերակներ երգեց Հույների,—
Ո՛րպես Հելլադա է հրաշափառ:
Ո՛վ Բա՛յրոն, ասա՛, ո՞վ քո մեջ գրեց
Այն վսեմ թախիժն հուսահատության,
Ի՞նչպես քո հոգին յուր միջ ամփոփեց
Այն խավար դռնխֆ ամենակործան:

VII.

Եվ ես զմայլած, շատ տեղ ման եկա,
Հանդիսարաններ շթողի մարդկան.—
Գեղեցկությունը մի անգամ գտա,
Երբե՛ք շտեսա գեղեցկիս նման:
Ոչ երազի մեջ, ուր վառուն հոգին
Հրաշագործում է պայծառ տեսիլներ,
Ո՛չ գարնան շունչը, ո՛չ հարավային
Ինձ շտեղծեցին այդպիսի պատկեր:
Նորան ավանդել ես ձեզ շփտեմ,
Դուք ինքյանք տեսեք — ես ինչպե՛ս ասեմ:
Մեծ գեղեցկությամբ — առավել հոգով:
Եվ պայծառացած գիտության լույսով:

Լսեցի և ես խոսքերի հնչյունն,
 Երբ ոգևորանալով Երկու սիրահար
 Խոսակցում էին. բայց այն շշնջունն,
 Գրավիչ լեզուն այն կենդանաբար
 Արդյոք, դոցա հետ կը հավասարե՞մ:
 Եթե իմ կյանքում մի ես նշմարեմ
 Այն աստվածը, զեն ներդաշնակութունն,—
 Խլեցի՞ երկնքի ես արբայութունն.
 Այն խոսքերի մեջ կար ամենայն բան,
 Ե՛վ գրախտ անուշ, և կյանք անսահման,
 Ափսո՛ս, որ շունիմ խոսք բացահայտիչ.
 Կարո՞ղ եք զգալ — ոչի՛նչ է գրիչ:

IX.

Գարուն է: Սիրտ իմ, ի՞նչ ես հառաչում,
 Մի՞թե շկամիս ողջունելի նորան.
 Քանի՞ տարի է դու շես շոշափում
 Նախկին օրերի շունչը քաղցրության.
 Քանի՞ տարի է, որպես թշնամի,
 Չկամիս հաշտվել քս վիճակի հետ.
 Ինչո՞ւ կծու վիշտ — որպես մտերմի,
 Օրով, գիշերով է քեզ կարապետ,
 Գարուն, ո՞վ գարուն, ո՞րքան ծանրութուն
 Ածում ես վերաս, ո՞րքան տխրալի

Հիշո՛ւմ ես բուպեր — Ո՞վ դանն հայտնութունն,
 Նիհրած է հոգիս, նա կը նորոգվի՞:

X.

Բայց գյուղական կյանք բնության ծոցում,
 Քանի՞ պարզութուն և գեղեցկութուն.
 Եղեմա դրախտն է այնտեղ փայլում,
 Նորից ծնում ես — և նո՛ր մանկութունս
 Մարդաշատ ազմուկ մայրաքաղաքի,
 Իմ բարեկամներ, չեք լսում այդտեղ,
 Ոչ դրդյունը վազող կառքերի,
 Ոչ խոշոր հիշոցքը ամբոխի տգեղ:
 Խորհուրդ եմ տալի, և այն փրկարար,
 Եվ այն մի խորհուրդ քաջաողջության,
 Երեք ամսով — թե ունիք հնար —
 Գուրս գալ քաղաքից դեպի ծոց բնությանս:

XI.

Այնտեղ ծագիկներ թեթև շրշյունով
 Թափում են ամբոս և քուն փափկության.
 Եվ ծրագլուխ մեղուն բզգալով,
 Գնում է գործել մեղր պատվական.
 Այնտեղ մանկագեղ, ժամն առավոտյան
 Վարդյա ձեռներով հանգիստ է սփռում,
 Եվ սիրտը հեռու աշխարհիս ունայն
 Նենգից, կույր բազդից, սեր է ճաշակում:

Բայց ավա՞ղ ե՛ղբայրք, շինի՞ կարծեք,
Որ ես իմ ներկա կյանքն եմ նկարում.
Այդպես է, ե՛ղբայրք, ինձ հավատացե՛ք.
Անցած, գնացած օրերս եմ հիշում:

XII.

Բոգորո՞ղսկ, գիտե՞ս, ո՞վ գեղեցիկ գյուղ,
Ակամա գործըս մի կողմ դնելով,
Երբ եմ բերել քեզ. թույլ տուր ինձ մի ճյուղ
Քաղեմ բերյուղից քնարիս ձոնելով.
Նա մյուս անգամ դուցե շվառվի,
Տեսնելով այդ շյուղն: Ո՞վ կանաչ թփեր,
Ստվեր տվեցեք մի օտար Հայի,
Որ այց է գալիս ձեզ օր ու գիշեր:
Բայց, ո՞հ, չեմ տեսնում ես ուրախություն:
Ժա՛մ մի չզգացի նորա արձագանք,
Ճեմում եմ ձեր տակ, բայց ո՛չ հաճություն
Գգվում է կուրծքս. ո՛չ սե՛ օձ, կապա՞նք...

XIII.

Գիտե՞ք, ես կյանքից այլ չեմ սպասում
Ոչ հաջողություն, ո՛չ պերճ ապագա,
Ես խանգարվում եմ և չեմ ափսոսում.
Ոչի՞նչ չեմ թողնում աշխարհիս վերա...
Ես դեռ մատղաշ եմ: Բայց մտածելով
Մաշել եմ կյանքս, ունայն ապրելով,

Արդեն իմ կուրծքը այլ բարձրանում չէ,
Եվ առաջվա պես չգիտե շնչել.
Հանգիստ է խնդրում, բայց կըգտանե
Նորան հողի տակ... Նա կամի՞ ննչել...
Այսպես նավորդը կոծելով երկար,
Ալիքների մեջ գտնում է դադար:

XIV.

Վազ առավոտուց մինչև խոր գիշեր
Ես թափառել եմ ուռիների տակ,
Երբ բուրբ լուսին գեղեցկացնում էր
Ամպերի միջից: Հնչում էր սոխակ.
Երբ ոսկենշույլ ալիքն առվակի
Թավալվում էին մանկական խաղով,
Քաղցր քան ձայնը արծաթե զանգի,
Յուրյանց հոսանքից խոխոչ հանելով.
Եվ բնությունը այս պատկերներից
Կարծես նոր ծնավ Արարչի ձեռից,
Երկինք ու երկիր նույնպես գեղեցիկ.
Անտառի խորքում քնքուշ դայլալ:՜ի:

XV.

Եվ այստեղ ես շատ երգեր եմ հյուսել
Հայոց բարբառով և հայոց խոսքով.
Ես Հայաստանի կսկիծն եմ լսել,
Այրվել եմ սրտով, այրվել եմ հոգով.—

Ան մտածել եմ երկրիս երեսին
Քե այս ազգը յուր պահեց զոյություն
Այնչափ վտանգից, առճա՛փ մոլեգին,
Ունի մի խորհուրդ վերին և թաքուն:
Ե՛նչ է, ո՛վ հայ մարդ, գարմանո՞ւմ ես դու:
Որ հշուտիսային մութ երկնքի տակ
Հանդիսանում է հարազատ լեզու:
Երբ քո գերության զգում եմ կապանք:

XVI.

Երբ օրհասականդ դամբանի ժոցից
Ներկայանում է հոգուս առաջև,
Երբ արտասուրբ Հայիդ աչքերից
Քափում է երկիր, որպես հորդ անձրև,
Երբ հուսահատված սովից մահաբեր,
Ժխտում ես կրոն և կնի՛խ ազգի:
Երբ վատիկանի հրապուրիչ օձեր*
Առաջարկում են բեղ թունոտ ոսկի,
Ոսկի, որ պին է մարդասպանության
Վերջին հացի գին խեղճ ժողովրդյան,—
Եվ այդ անունո՛վ Ավետարանի:

XVII.

Ո՛վ կաթողիկյան կուրությունը խոցված
Զար քարոզիչներ երկպառակություն,

* Այսպես է կոչվում պապի վեհաբանը:

Ո՛վ մոլի Հոռոմ, ո՛վ Նեան ավերած
Մեծին Պետրոսի առաքելության,
Ինչո՞վ, ասացե՛ք, ձեր անմիտ ծեսեր,
Կարկատած շքով հեթանոսական,
Նախամեծար են, քան խաղաղասեր
Դավանությունը լուսավորչական.
Եվ ամո՞թ չէ ձեզ, աղբ խեղճ, աղբ անմեղ
Փոխել կրոնից, որ Հիսուսի էր—
Ձեզ խեղդելու չէ՞ արգյսք ջրհեղեղ:

XVIII.

Ո՛չ Քրիստոսի, այլ սատանայի
Գայթակղություն եք աշակերտներ.
Ի՛նչ է պատվիրում ձեզ Գողգոթայի
Անմահ եահատակն — Ատելությո՞ւն, թե սե՞ր:
Եվ այդ նահատակ, որ Ավետարան
Յուր մահի գնով կտակեց աշխարհին.
Եվ լուսավորիչն — զո՞հ ճշմարտության —
Ո՛չ գույն իսկ ուսումն ավանդեց Հային.
Ո՛չ Քաղեսոսի ամբոռ նստելով,
Նմանեցավ նորան խոսքով ու գործով.
Զարե՛ր, լսեցե՛ք ձեր խղճի ձայնին:

XIX.

Բայց զգո՛ւշ կացեք դուք փարիսեցոց
խմորից, այն է կեղծավորություն,

Որոնք բառնալով և կական և կոծ,
Կամին ցուցանել բարեպաշտութիւն,
Որ խոնարհում են առաջի մարդկան,
Արդար միամիտ յուրյանց կարծելով,
Բայց մեռյալների իսկ են գերեզման,
Լի սպականյալ, պիղծ ոսկրներով:
Այսպես Քրիստոս երբեմն վշտացած,
Դարձավ կեղծավոր Հրեից ցղղեն,
Այսպես և այսօր մենք վիրավորված,
Պառնում ենք խարդախ Եղվիտներին*:

XX.

Դոքա բերանից մենք լսելու չենք
Սուրբ սիրո ուսմունք և ճշմարտութիւն,
Դոքա պիտո է — մենք այդ լավ գիտենք —
Միշտ կեղծավորվին և մնան սողուն,
Դոքա պատրաստ են առնել ամեն բան,
Երբ զորավոր էր արծաթ և ոսկի,
Երբ փաղաքշելով, մի պատվի նշան
Պարգևեց զոցա պապը Հռոմի,
Բայց ձեր լեզուքը թո՛ղ չհանդգնին
Օրենքը սիրո այլապես հնչել,
Թո՛ղ անմեղ զոհից երկինք չփակվին,
Որպես սովորեք ձեզ աշակերտել:

* Մեր խոսքը եղվիտների հետ է, շարահոգի Քարոզիչների,
և ո՛չ բնդհանուր կաթուղի քրիստոնեւթյան:

XXI.

Եվ դու, հա՛յ կղեր. բավական է քեզ.
Նայի՛ր դու, Հա՛յր իմ, ի՛նչ մեծակշիռ
Եկել են օրեր. դու այդ չգիտե՞ս.
Մի բա՛ց աշերդ և լավ ըմբռնի՛ր
Թե կենդանի է դեռ քո մեջ հոգի,
Թե քո կուրծքի մեջ չի մարել սատված:
Թե դու տեսնում ես լույս արեգակի,
Չէ՛, դու չես կարող մնալ քնեած.
Թե կամակոր ես, քեզ կորո՛ւստ թշվառ.
Իսկ թե ուշադիր, քեզ կյա՛նք մեծափառ.
Գո՛րծ ենք պահանջում, գո՛րծ, արիութիւ՛ն:
Ո՛չ անփույթ հանգիստ և զբաղւորքում:

XXII.

Բա՛րձր քարոզիր սուրբ Ավետարան,
Որպես ճանապարհ դեպի գիտութիւն.
Թո՛ղ լցվին սրտերն մխիթարութեան
Սուրբ աղաղակով: Եղիր դու արթուն,
Որպես արթուն էր Միածին Որդին,
Յուր անմեղ կյանքը տալով աշխարհին:
Քե՛զ եմ բարբառում, որ աշակերտ ես
Այդ մեծ Ուսուցչին. դու ինձ լսո՛ւմ ես:
Ո՛վ կղեր, կղեր, ծանր է քո բռն
Աստուծո առջև, եթե դու այսօր

Հոգի չգգեմուս, շարքես քո ձեռն
Գեպի սուրբ վաստակ, որ կլանք տա ձեզ նոր:

XXIII.

Մի նայի՛ր, անբաղդ քո ազգի վերա,
Տե՛ս, ի՛նչ ալեկոծ ծովի մեջ է նա.
Առագաստ պատռած, կայմը խորտակած,
Շանթեր, կայծակներ մահո՛ւմ գինվորված:
Վե՛ր կաց հոգևոր Հայր վիրավորի,
Ո՞ւր ես դու, ձա՛յն սուր, թո՛ղ լսենք քո ձայն,
Լսե՛նք քո քարոզ հայրենասերի,
Որի համար սուրբ է խեղճ Հայաստան:—
Ձայն չկա, ավա՛ղ: Եղբարք, ի՛նչ անենք.
Ի՛նչպես դարմանենք այս մեր վտանգիս,
Եվ հոգևորի սիրտը դղրդենք,
Եվ հասարակին կարգա՛նք ավետիս:

1864 թ. հունիս, հուլիս.

Բագրատիկ.

ՃՇՄԱՐԻՏ ԿՐՈՒ

Мышление есть любовь.

Спиноза

Только свободное наслаждение созерцания и жизни, стремящаяся в бесконечное и к бесконечному направленное дает сердцу безграничную свободу; только религия спасает его от тяготящих оков мнени и желаний.

Шлейермахер

(Истор. филос. Куно-Фишера.)

I.

Մտածո՛ւմ եմ ես — և կարծիքս մուլար
Անհետանում են. ես կամիմ գրկել
Այն մեծ Օրենքը, այն վեհ Կառավար,
Որ գիտե տիեզերք գաշնավոր կշռեր
Պարզ մտածութիւնք ինձ հայտ հանդիման
Հավերժ օրենքը հառաջ են բերում,
Իմ գոռոզ եւր յուր ինքնահավան
Եվ մոա՛յլ այստով է փլատակվում.
Մեծ ուրախութիւն, և այն անվրդով,
Իմ ձգտողությամբ ես գտնում եմ,

Եվ աստուծո հետ մտածող հոգով,
Եվ հնազորովում եմ, և միանում եմ:

II.

Եվ ներդալով Մշտնջենավորն,
Անմահանում է կրոնը հոգուս,
Եվ ծավալվում է, այնքան փառավոր,
Նորա շորս կողմին աստվածեղեն լույս:
Եվ բաղխում է սիրաս առավել՝ սիրով
Գեպի գոյական արարածները,
Ընչասեր կրքից նա աղատվելով,
Օրհնաբանում է Ջորավոր Հայրը:
Բացվում է այդտեղ անխախտ սրբազան,
Ուր թագավոր է խաղաղական Սեր,
Ուր անմահ Օրենք համաշխարհական
Բուրում է հոգուս հաշտության վարդեր:

III.

Ես բարձրանում եմ... և ինձ փայլում է
Սուրբ ճախապատեհառն աշխարհ ստեղծության,
Ինձ Հավերժ կուրք առաջնորդում է*
Գեպի տաճարը ինձնագոյություն:

* Հավերժ կարգ ստեղծվել, հասկանում ենք նույն իսկ Աստված, որ ճարտարագիտական պատճառավորությամբ արարչագործելով տիեզերք, ինքը որպես կարգ ու Օրենք տեղիում է նոցա:

Ես սկսում եմ նոր — նորից ապրել,
Եվ դադարում եմ մաքրով վշտանալ,
Եվ այդ վայրկեանից կամիմ մտածել,
Այն է ճանաչել Որ Էն — հավատա՛լ:
Ճանաչել Որ Էն — է այն վերին Սեր,
Որ շաղկապում է ընդհանուր տիեզերք,
Եվ պատրաստում է մարդեղեն սրտեր,
Քաղցր սաղմոսով հնչել Նորան երգ:

IV.

Չգում եմ կրոն ես ճշմարտապես,
Եվ գիտակցությամբ սերտում եմ նորան.
Եվ ինձ շին ճնշում մի հավատի ծես,
Եվ ոչ կուսակիցք մի դավանություն:
Նուրք է կրոնըս, և նա ոչ սրբի
Ձէ բերում վնաս կամ նախանձ կամ ոխ,
Նա ծնանում է մի մաքուր ոգի,
Եվ խաղաղության է նա ավետող:
Նախանձ են նոքա և շար ռխակալ,
Որանց իշխում է մի մեռած հավատ,
Որոնք խախտեցին սրտեր անարատ,
Եվ մարդիկ զարձան դահի՛ճ կատարյալ:

1864 թ. հուլիսի 1.

Բողոքով.

XIX ԳԱՐԻ ԿՐՈՆԱՍԵՐԸ

(Գրչեռով)

I.

Հա՛մբ է լեզուս, որպես գիշերով
Երկնքի կայքը և տարածութիւնս.
Ես մտածում եմ երկյուզած սրբտով,—
Եվ հե՛տզհետե խորհրդածութիւնս:
Ամեն տեղ կյանք է, ուր և անկանի
Քո տեսութիւնը: Լեռների շղթան,
Մաղկազարդ բլուրների, ժողովք ջրերի,
Ձեզ քարոզում են փառքը բնութիւնս.
Եվ շշնջում են մի խորհրդավոր
Զորութեան վերա. և շես շոշափում
Այդ գորութիւնը, միայն հոգևոր
Քննութեան ա՛ոջն է ներկայանում,

II.

Մի անեզրական անվերջ գորութիւն
Տիրում է մարդու այդ բոսկին,
Նա տեսանում է այն ճշմարտութիւն,

Որ ավանդեցավ զարերից զարին.
Այն սուրբ գաղափարն Արարչագործութեան,
Գաշնավոր հյուսած գեղեցկութեան նետ.
Այն Հավերժ Հոգին անհատ գոյութեան,
Անլուծ զազանիքին Տե՛ր և Վարդապետ:
Գու լսում ես ձայն — և շփոթվում է
Քո սուր զննութիւն, քո փորձող խելքը
Երկյուզածութեամբ հնազանդում է,—
Այդտեղ հնապա՛նդ և շրջակայքը:

III.

Եվ մի՛թե, մի՛թե, երբ խանդարելով
Երկրի կապանքն ապականութեան,
Եվ հոգեղեն նյութը թոթափելով,
Պիտո է լինիմ օսս ոչնչութեան.
Մի՛թե այն պարզ, որ աված էր մեզ,—
Պարզել ծածուծկը, բմբունել գաղտնիք,
Մի՛թե, ասացի՛ք, պետք է ծուխի պես,
Անցանի մի՛ օր, այդ ինչպես կարծիք:
Բայց ինչո՞ւ իմ մեջ հավերժ խաղացքով
Խոսում է բանը առաջնորդական.—
Ո՛չ, բնութեան հետ ես միանալով,
Ես մեռնելու շեմ, և ե՛ս անվախճան:
1864 թ. հուլիսի 2.
Բուզորդուկ.

ՕՐՀՆՅԱԼ ՀԱՆԳԻՍ

Օրհնյա՛լ հանդիստ, ողջուն, ողջուն
Քո կենսաբեր գայտայան.
Կորավ սև օձ — անհուսովուն. —
Ճնշող կապանքը բռնության:

Երկար միջոց ես թագուցի
Սուսն սխը իմ հոգուս.
Ես շնորին նախանձեցի,
Եվ շո՛ւնեի մի այլ հույս:

Ահա այն տուն, այն բանտ խավար...
Քանի՛ սև սև հիշատակ...
Այնտեղ էր այն դահիճ վատթար.
Տո՛ւն դու, դարձի՛ր փլատակ:

Թող քո հիմը մինչև անգամ
Փոխվի, որպես մի տխուր դաշտ.
Թող անկասկած ես հավատամ,
Որ ճնշեցավ Չարն անհաշտ:

Քանի՛ դառն ես արտասուք
Թափել եմ իմ աչքերից,
Քանի՛ հոգոցք, ցուրտ, որպես թուք,
Քանի՛ սրտի և կակիճ:

Ո՛վ մանկություն, իմ կանաչ վարդ,
Որպես ծառա վշտացար,
Թառամեցար — և կորավ զարդ...
Քո հորիզոն չէ՛ր պայծառ...

1864 թ. հուլիսի 5.

ՔՐԵԱՎՈՐ ՍՈՒԼԹԱՆ

I.

Ահա արևի արյունոտ գնդակ,
Ոսկեզօծելով կողմն արևմուտքի,
Ծածկվում է իսպառու Երկնի կապուտակ
Լցվում է աստղով անշափ հրաշալի,
Սպիտակափա՛ռ է երկնակամար,
Երկրի վերա զմբխտյա՛ ամառ.
Աստղը անտղի հետ խաղ է հորինում,
Ծաղիկը ծաղկին հանգիստ է ասում.
Ո՞ր թշվառական, ո՞ր մահկանացուն
Կարող է խախտել այդ անդորրություն,—
Պոետի հոգին, որ վիրավորված
Ճեղքում է շղթան բռնի կաշկանդած:

II.

Եվ այժմ պոետն այլ երագում չէ,
Որ նա որդի էր վերին եկեղևի,
Եվ նորա հոգին պիտո է լռի,
Ուր բան էր վատթար խեղճություն ազգի.
Եվ թե ծնել էր, որ լինի թարգման

Քաղցր մեղիություն և անգործության,
Եվ, ոգևորված, քնարի հետ խոսեր,
Երբ նա երգում էր միայն գինի և սեռ,—
Ո՛չ, նա փոխել էր այդ ծուռ գաղափար,
Նա բաժանորդ է ազգի ցավի հետ,
Եվ ահա այս խոսքս թնդում է Քնար.
Նա՛խ քաղաքացի, և ապա՛ պոետ:

III.

Ո՛հ, ստրկություն, և բանտ և դազաղ,—
Նույն անարգ կորուստ, այլ միջոց չկա,
Եվ թե բռնավորն աներկյուղ, անվախ
Զգում է յուր լուծ բուլտրի վերա,
Իբրև թե կամեր բարեբախտություն
Գորանով շնորհել յուր ժողովրդյան,—
Այդ փորձիչ — օ՛ձն է, այդ սոփեստություն.
Մենք ճո՛րտ ենք նորա, նա կամքիս իշխան:
Երանի՛ նորան, որ սուրբ ձեռին,
Ազատ գտել է և մահ, և անուն.
Անմա՛հ, օրինակ հղավ յուր թոռին,
Նա լավ բմբունեց Չարի նենգություն:

IV.

Բայց երբ ազգերը ուսում կստանան,
Երբ այդ առաջ մարդն կսկսե մտածել,—
Ի՞նչ ժամանակը կարող է միայն

Ազատութիւնը յուր գանձը հանել,
Այն ժամանակը միայն մարդկութիւնն
Կարող է կլանել իմաստասիրել
Եվ հառարակի բարեբախտութիւն
Անխախտ հիմքերով արարչագործել:
Ինքնակալութիւն Բունսլորների*,
Որպես թե մի ծուխ ցնդելու է վեր,
Ինքնակալ՝ է ազգ, ինքնակալ՝ բարի,
Ինքնակալ նորա հողու սրենքներ:

V.

Լուռ սենեկիս մեջ, ես կես գիշերին
Նստած միայնակ, սովոր եմ քննել
Այսպիսի հարցեր, բայց միշտ վշտագին,
Ելք չգտնելով, տխուր եմ մնացել.
Այս մտածմունքով իմ նվիրական,
Եվ այս հոգևոր ցավի կոկիծով,
Կարծեմ, կիջանեմ հավերժ գերեզման,
Մի բարի վիճակ մարդի՞. ցանկալով.

* Այս՝, այստեղ մեր խոսքը անհոգի և անաստիած բռնա-
վարների մասին և: Քե բանի տարել ևն այդ բռնակալութիւն
յուժը մեր Տանկաստանի հայ եղբայրակիցները — զիտե ամեն
«բ»:

Ես հավատում եմ, ես հաստատում եմ,
Որ սեփական էր այդ վիճակ մարդին,
Եվ գալու է ժամ, երբ ուրախագեմ
Նախանձելու չէ այլ նա դրախտին:

1864 թ. հուլիսի 11.

Յոգորտիակ գլուխով

Եվ բողոք կարդալ, և դավաճանել,
Թե այդ զրկեալքը կամենին խոսել:

II.

Արդա՛ր դատասան, ո՞ր է քո պատիժ,
Ո՛ւր է երկնակառք վրեժխնդրութիւնս.
Մի՞թե մի անմիտ, մի դարշելի իժ
Պետք է նվաճե քո արդարութիւնս:
Մի՞թե դու այնքան թույլ ես և անզոր
Այս աշխարհիս մեջ, այնքա՞ն անհաստատ,
Որ դեպի դադաղ պիտի զնստ աչսոր,
Եվ խեղդես մեր մեջ ամենայն հալաւտ:
Ցո՛ւյց տուր մեզ, ցո՛ւյց տուր, որ կենդանի ես,
Կաշկանդի՛ք ձեռներն այդ հանցավորի,
Թո՛ղ այդ Աղվեսը, որպէս սևերես,
Ստանա սև վարձ — վա՛րձը Հուդայի:

III.

Կզված դորգմնազարդ, փափուկ բարձերով —
(Մածկոցն է թավիշ, կապույտ — ծիրանի)
Առտք և փառտք մորուք շփելով,
Սերտում է անվանք հարգս սրբերի.
Նա մտահույզ է. ի՞նչպէս իմանանք,
Ո՞րպիսի ճնշված դավի զգըրյուն,
Ո՞րպիսի եղեռն նենգութիւն կապանք,

ԳԱՎԱՃԱՆ

Վարպետ տխմար՛ Լւ ընդինճեանաճեմ,
անձամբ առեալ պատիւ և ոչ Աստուծոյ
կոչեցեալ. առժարով ընտրեալ է ոչ
հոգվով. սակօտբեմ, հանձնաճար. քոզեալ
զհեզութիւն. յորում Աստուծո՛ւմ բճակե, և ի
գայլ՛ կղեալ՛ զհուրեանց հոտս վիշտանլով:

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ.

I.

Տխուր է, եղբայրք, տխուր է մեր դար.
Հայի վիշտերից և անարդանքից
Քառամեկ եմ ես. նա, որպէս թշվառ,
Աղատվելու չէ երբէր կապանքից:
Նորան յուր հովիվք, յուր առաջնորդներ
Մինչ հոգեվար ժամն պետք է կեղեքեն,
Եվ եզվիտական, անփառք թակարդներ
Օտարի առջն այդ խեղճին ղնեն:
Հովիվ դառնալով ազգին հոգևոր.
Մի սարսափելի նպատակ ունին.
Որպէս մուկոտանդ, դահիճ թունաւոր,
Զրկել, պատառել յուր ժողովրդին,

Սևամած թախիծ, մթին ցանկութիւն,—
Վարագուրում են խորամանկ ճակատ,
Ուր թագուցած է մահապարտ հանցանք
Եվ մի վասակյան ապերախտ դանգաւտ:

1864 թ. հուլիսի 15.

Բոգորոզսկ.

ԱՅՆ ԵՐԱԶ ԷՐ

Եվ ծանր է վիշտս, և ես քնում եմ,—
Եվ ահա երազ խորին գիշերով.
Այն մեծ երազ է, ես տեսանում եմ.
Հայի մութ առազը փայլեց մի լուսո՛ւմ:
Եվ ահա հաւրն, նախանձով վառված,
Դիմում են հստաջ, որպես այլ ազգեր,
Եվ մտանում է նոցա մեջ Աստված,
Բերելով յուր հետ միավորիչ սեր:
Եվ կարծես, այդ սերն պետք է հաստատվի,
Որ վարձատրե արյունով հոսած
Նոցա արտասուք, և ոգևորվի
Անծագիկ կյանքը Հայ-հասարակաց:
Զարթնում եմ քնիցս.— ինձ պաշարում են
Նույնիսկ հոգեկան ցավի սև օձեր,
Եվ Հային շար բաղը ինձ գուշակում են.
Ցավեցե՛ք, Հայեր, տեսածս — երա՛զ էր:

1864 թ. հուլիսի 15.

Բոգորոզսկ.

Ես տխուր եմ և շգիտեմ,
 Ի՞նչպես կանցնի իմ դարը.
 Ես կարծում եմ, որ բանտում եմ.—
 Հեղձամաղձուկ է օրը:
 Եվ հանդչում է կյանքիս հոգին,
 Իմ նազելի մանկություն,
 Եվ տալու չէ այս աշխարհին
 Շնորհակալ յուր ողջույն:
 Նա կմեռնի, և ոչ ոք ձեռն
 Պարզելու չէ դեպի նա.
 Առե՛ք իմ բեռն, իմ ծանր բեռն,—
 Կամ հո՛ղ, մոխի՛ր իմ վերա:
 Չէ՛, պայծառ չէ՛ իմ հորիզոն,
 Հառաջ նայել չկամիմ.
 Այնտեղ միայն սև Աքերոն,
 Բայց կազմ նավակես շունիմ:
 Հոգիս անզոր, հոգիս համբը,—
 Ծ՛կ և սորան դիմացի՛ր,
 Խաչքս գծվա՛ր, խաչքս ծա՛նրք.
 Կյա՛նք, ինձ ինչո՞ւ խաբեցիր:

1864 թ. հուլիսի 15.

Բոգորոգակ.

ՀՈՎԻՎ

Մառի հովանին, տերևի շքշուռն,
 Տխուր ողբերգակ աղբյուրի շաշուռն,
 Հաճելի դիրքը զմրուխտ կանաչով,
 Մի սքանչելի գեղեցկութենով,—
 Միշտ ասում եմ քեզ. ո՛վ դու անցավոր,
 Ո՛վ ինքնահավան դու ճանապարհորդ,
 Ինչո՞ւ չես գալի այս հաղարավոր
 Բարության լինել մասնակից, կցորդ:
 Եվ ահա հովտից մի քաղցր քամի
 Բերում է յուր հետ աննշան ձայներ...
 Լա՛վ ականջ դի՛ր դու... այն խաշնարածի
 Քութակի երգն է: Եկել է գիշեր:
 Կանչում է գառնեքն հանգչել խաղերից,
 Եվ պատասպարվել պատառող գայլից:

1864 թ. հուլիսի 19.

Չերկիզով գյուղումը.

ԱՌ ԻՄ ԸՆԿԵՐՔ

I.

Սեր և մանկութուն,— կայտառ երկվորյակ,
Միմյանց զրկող անմեկին ընկեր,
Որպես գարնան հետ և վառ ծաղիկներ,
Որպես պարզ օրով և վառ արեգակ...
Սերն է, սի՛րելիք, շկամիմ խարել,
Որ ձեր տրտունջը մեղմացնում է,
Եվ, թե ծերութունդ դեռ չէ ժամանել,
Որպես մի թռչնակ ձեզ միշտ ժպտում է:
Սորա համար չէ՞, երբ դուք տեսնելով
Երկու սիրահար գգված, ճեմելիս
Ըզգում եք ձեր մեջ մի ժամ անխոռով,
Իբրև քերում էր ձեզ մեծ ալեւախս:

II.

Թե վերաբերել այդ ինձ կամեի,—
Ես զմայլելով նայում եմ նոցա.
Նոցա կեցութունն է նախանձելի.
Բաղդավոր բույեք թափում են ահա...
Մեր մահկանացու աշխարհն անպակաս

Լի է ամենայն տհաճութունով,
Ուր մեկին մեծ շահ, մյուսին մեծ վնաս,
Գանդատ, հայհոյանք զրախոս լեզվով:
Բայց այդ ամուլքը,— այդ սիրո որդիք,
Հեռու այս կյանքի շարութուններից,
Միշտ բավական են և միշտ երջանիկ,
Գոցա վերա է ծաղկում սե՛րն անբիծ:

III.

Միայն երբեմբն նախանձի ոգին,
Որպես մի շար դե մեր մեջ շրջելով,
Քերում է կասկած սիրո աշխարհին,
Մինչ նորա կապը իսպառ լուծելով:
Բայց դո՛ւ, իմ ընկեր, գիտե՛ս ինչ է սեր,—
Երկու կողմերի համակրութուն.
Իսկ թե առավել,— երբ երկու սրտեր
Ունին մի վերին զուգավորութուն:
Ասանց այդ կապին սերը կյանք շունի՛,
Եվ այսօր, էզուց պիտո է մեռնի.
Ուրեմբն սիրի՛ր. քանի սիրում է,
Եվ խեղդի՛ր քո սերն Լրբ նա մենակ է:

IV.

Եվ դու այդ օրից կորուսանում ես
Քո իրավունքը, որ դու ունեիր,
Բայց անկման խաչը,— եթե խելոք ես—

Եվ վերադ շառնել դու կարող էիր,
Միայն մտածի՛ր, մենք բաղդավոր ենք,
Երբ կառավար է ազատ կամքը մեր,
Իսկ թե մենք նրան բռնաբարեհինք,
Մեր կյանքը սաստիկ պետք է նվազեր:
Եվ ջո սիրածը բաղդավոր յուրյան
Հաշվում էր մինչև սերդ սիրում էր քեզ.
Այդ սերը անցավ — և նա ինքնիշխան
Գնաց — նո՛ր բաղդի կազմել ասպարեզ:

1864 թ. հուլիսի 21.

Բոգորոդսկ.

ՄՐՏԻ ԿՍԿԻՄ

Քանի՞ ժամ է, օտարության
Տվել եմ անձս վշտալի.
Ինձ թվում է, որ հավիտյան
Մածկվեցավ հողն հայրենի:

Ես, համարյա՛, ցնորված եմ,
Ես հիվանդ եմ միշտ հոգով.
Բարի՛ մարդիկ, հանգիստ չունեմ,
Ես մեռնում եմ սիրելով:

Ա՛խ մա՛յր, ասա՛, քանի՞ կսկիծ
Դուրս է թափվում ջո կուրծքից,
Ո՛ւր այդ կսկիծ... դեպ ա՛յն աշխարհ...
Այդ բողո՛ք է, ո՛վ մեծ հայր:

1864 թ. օգոստոսի 3.

Ես այն օրից, երբ քո պատկեր
Շիջավ, որպէս մի ճրագ,—
Տաղտկանում եմ ողբանքովեր.
Անմահ է քո հիշատակ:

Ես այց եկա գերեզմանիդ,
Շատ արտասուք թափեցի.—
Թող ճաշակե մարութ հոգիդ
Խաղաղություն, ասացի:

Եվ թացում են ինձ արտասուք,
Առատ որպէս մի առու,
Ա՛խ, հասկանալ կարող չեք դուք.
Ո՞ւնիք սիրտ մի զգալու

Եվ հնչում է իմ ականջին
Սիրո երգը կախարդիչ:
Ո՞ւր ես հրեշտակ իմ երկնային,—
Իմ տրամությա՛ն սփոփիչ:

1864 թ. օգոստոսի 3.

I.

Ո՛վ իմ մտերիմ ընկեր մանկության,
Դու մտածում ես ինձ դավաճանել,
Եվ իմ սիրտ սիրո ոգեխառնության
Այլևս չկամիս համազգաց լինել:
Եվ ահա շրթունքդ «ներիր» շշնջեց —
Եվ ես աշխարհում մնացի մենակ.
Եվ իմ կուրծքիս մեջ սիրտըս նվաղեց.—
Իմ ծաղկա՛ծ այգի, դարձար փլատակ:
Կանա՛յք. ձեր սիրտը ես լավ գննեցի,
Եվ այսուհետև հազիվ թե խաբվեմ.
Եվ թե մանկությունս հավիտյան ծածկվի,
Զեր նենդ արվեստը աշխարհին կպատմեմ:

II.

Ի դեպ է այստեղ, երիտասարդներ,
Որ դեռ նվիրված չեք կնոջ սրտին,
Որ, դեռ ցնորված, չեք ճահաշել սեր,—
Լսել խորհուրդըս: Թե այդ խրատին
Ականջ դնեիք — դուք կարող էիք

Լինել բաղդաւոր և սիրո աշխարհ
Ոտք կոխել հաստատու:— Ո՛վ դուք պատանիք,
Խեղդեցե՛ք կիրքը ձեր իշխանաբար,
Քեկ բորբոքիք սիրո կրակով
Ձեր բոլոր կյանքը: Արձակ նայեցեք
Սիրած ընկերիդ աչքերին. տեսե՛ք—
Չվառւին նոքա մեղմ աղաչանքով,
Եվ հավատացե՛ք. ախտեր կսկսեն
Եւ գալ նոցա մեջ — և ձեզ կսիրեն:

1864 թ. օգոստոսի 5.

Բողոքով.

ԱԽՏԱՎՈՐ ԺԱՄ

Ինչո՞ւ այդպես արտասովախի
Դու նայում ես իմ վերա.
Քեզ չե՛մ սիրում, իմ սիրելի,
Ի՞նչ է քո միտքը, ասա՛:

Ի՞նչ ես կարդում իմ աչքերում,
Մի՞թե սիրո հավաստիք:—
Ո՛վ խեղճ աղջիկ, ի՞նչ ես անում,
Ի՞նչ պիտ. ասեն քեզ մարդիկ:

Մազերը կախ, և շրթունքներ,
Լի ցանկությամբ ախտավոր,
Խոնարհում են համբույրներ
Ինձ տալիս է նա անզոր...

Ո՛հ, փրկիչ եմ ես քո, ո՛վ կույս.
Ես խնայում եմ քո տարիք...
Խեղդի՛ր այդ շար և անմիտ հույս,
Հետո կլինես երջանիկ...

1864 թ. օգոստոսի 8.

Չերկրով գուղում

ՀՈՎԻՏ ՏՐՏԱՐՈՒԹՅԱՆ

О родина моя! я вижу стеры, вижу
Колонны, арки, башни и дворцы,
Что были наших предки в достоянием,
Но славы их, но лавров их не вижу,
Но горе, горе изрыта она!

(Стихот. иностранных поэтов)

I.

Հոփի՛տ տրտմության, անհա՛յր հայրենիք
Հին աշխարհների արզո այլոք,
Կապանքների մեջ—վայ թո վիճակիդ—
Խեղդփի՛լ է կյանքդ ընով դարավոր:
Միթե, ինձ ասա, նո՞րա համար էր
Քո արյունահեղ նահատակություն,
Քո ընտրյալների պոհած դիակներ,
Որ գոռոզանա այժմ բռնություն.
Նո՞րա համար էր, որ Ավարայրը
Ընդունեց յուր ծոց բաջ բաջ վկաներ,
Որ ճնշե հային գերություն բեռը.
Որ դժո՞խք փոխվին նորա պարզ օրեր:

II.

Այսպես տրտմությանս միակ առարկա,
Աշխարհ վարդանա, աշխարհ Սահակա.
Բարբարոսների անհազ ձեռներից
Զրկվեցա՛ր վերջին ազատությունից.
Անեղ գանձերիդ դադարեց արյուն:
Որով ներկվեցան դաշտերն ամայի,
Եվ անհետացավ նևտերի շաշուն,
Որպես և ուժը բռնավորների:
Մի դամբանական խորին լռություն
Սփռել է վերադ մահի վարագույր,
Միայն երբեմքն ազոավ սևաթույր,
Հերձելով անբնակ քո տարածություն,
Խնդրում է յուրյան այդտեղ կերակո՛ւր:

III.

Այսպես ոսկրներ, ազգությունամ կնքած,
Դարևոր փոշու թումբերով ծածկված,
Մարտիրոսներիդ պայծառ մահարձան,
Եվ հերոսներիդ պանծալի դամբան,
Եվ վերջին շունչը հարազատ կյանքի,—
Բոլո՛րք կորավ առանց մի հետքի:
Կորա՛վ արդարև: Այսպես Հայաստան
Վանաձեցին քեզ որդիք շարություն,
Որպես անպատիվ մի կալանավոր,
Խաղալիք դարձար ազգերի ձեռին,

Որպես խավար բանտ սնացա՞վ քո օր
Ամո՞թ աննողին, ամո՞թ տվողին...

IV.

Այժմ կարող ես, որպես դագաղում,
Հանգիստ որոնել անընդմիջելի.
Քո նավը ջարդվեց — և ալիք ծովի
Իսկույն լեցան, այլ չե՛ն կատաղում:
Ահա նենդավոր նախանձի ոգին,
Մի դժոխացիին ծիծաղ երեսին,
Նայում է վերադ., — և փլատակներ
Տխուր պատկերով հառաջ են գալի.—
Հրո՞վ ու սրո՞վ ածել է ավեր,
Եվ ոչինչ չկա, որ նորից շարժվի,
Եվ Հայ կյանքի մեծամեծ շինված,
Որպես անապա՛տ անշքեղացած:

V.

Սևարյուն հետքով ամենայն մի քար
Նշանակված է. տատասկով, փշով
Մածկած պալատներ, ապարանք, տաճար...
Անգամ շները կատաղի հայով
Չեն խանգարելու նինչ քո ծանրագին.
Մնա՞ց քո մեջ գեշ, որ լափլիզեին:
Ռ՛հ, թե ձեր սիրտը խիստ տաղտկացած է
Մեծ աշխարհային գործավոր կյանքից,

Եկե՛ք Հայաստան. նա ձեզ կսփոփե,
Քեպես և ձեր մեջ մի ծանրը թախիժ
Պիտո է եռա, թեև, ո՞վ օտար,
Պիտ գոչես, ո՞վ ազգ, դու ինչպե՞ս ընկար:

VI.

Դու տեսանո՞ւմ ես քո տխուր վիճակ,
Դառն արտասուքի արժանի դավակ.
Դառն արտասո՛ւքի... շարագույժ ազոավ,
Անզղ դիշատիչ քո ջուխտակ աչեր
Սրածայր ճանկով շուտով կփորեն,
Եվ տարածելով հաղթական թևեր,
Հիշատակիդ հետքն անգամ կտանեն:
Եթե քո այգին դալար շժողկե,
Քե չկանաչի ծառը գիտության,—
Ավե՛ր օրհասի քեզ պիտի ճնշե.
Այսպես է անբախտ հայիդ ապագան,
Անհա՛յր, անտերո՛ւնչ և թափառակա՛ն:

1864 թ. օգոստոսի 10.

Բոգոբորոզկ.

Ես գրում եմ կշտամբելով
Անխիղճ մարդի սև գործեր.
Բոլոր կարծիքն պարսավելով,
Վկայել կամիմ նորան սեր:

Եվ փշյա է իմ ճանապարհ.
Ամբողջ դժոխք և բողոք
Ինձ լարում են կորուստ վատթար:
Ինձ բարեկամ — և ո՛չ ոք.

Հաստատ ոտով ես գնում եմ,
Ճշմարտությամբ ես գինվորված,
Անկեղծ քնարով ես օրհնում եմ
Եվ թշնամիքս և Աստված:

1864 թ. սեպտեմբերի 11.

I.

Ո՛վ իմ սիրելի, ես սիրող սրտով
Խաղաղ ժամանակս կամիմ քեզ շոհել,
Եվ հոգուս մաքուր, սուրբ զգացմունքով
Հրաշալի պատկերդ կենդանագրել:
Կամիմ հավատալ, որ այսուհետև
Անունդ տվեցի ես ապագային,
Տվեցի եթե աշխարհիս առջև
Քեզ ճիշտ նկարեց պոետի վրձին:
Պոե՛տ, գիցուք, դու փոքր ինչ հայտնեցիր
Նորա արտաքին գեղեցկությունը,
Բայց դու, ո՛վ պոետ, ինչո՞ւ լռեցիր
Եվ հոգու կյանքը և մեծությունը:

II.

Ես խոնարհում եմ, որպես թե հաղթված,
Մունր եմ կրկնում որպես հաղթողի,
Դափնի պսակով, երեք կարգ հյուսած,
Ես բոլորում եմ ճակատն նոր երգչի,
Թե դա կարող էր երևան հանել:

Այն աստվածեղեն հոգու հատկութուն,
Եվ այն սրբութեան եղեմ նկարել,
Որ երբեք չմտավ ոչինչ նենգութունս
Կույսե՛ր հյուսիսի, ճանապա՛րհ արեք,
Ահա ձեր պարծանք — սա ձեր թագուհին
Պետք է ճանաչեք. մի՞թե չզփտեք,
Որ Սիրո տաճար սորան ասեցին:

III.

Նա ման է գալի — և սիրո հոսանք
Առատ թափում է յուր ճանապարհին, —
Եվ ձեզ գրկում է մի վերին հրճվանք
Եվ հաղթակա՛ն է շքեղ թագուհին:
Բարձրագե՛ղ հասակ, հրաշալի կաղմված.
Եվ օրորվում է և բեկբեկվում է,
Որպես մի ծաղիկ, գեփչուօրի շարժած,
Եվ աչեր կյանքո՛վ փայլատակում է:
Մանո՛ւկ դու սիրո և գեղեցկութեան,
Թող խաղաղ սահեն քո անմեղ օրեր,
Թող աճե միտքըդ լուսով դիտութեան,
Մաքուր, անարատ, որպես պարզ եթեր:

IV.

Նա ման է գալի և մատաղ սրտերն
Ահա մաշվում են սերից կաթոգին.
Նա ծիծաղում է — և սիրո մատներն

Կծագրում են նորա շրթունքին
Մի ամբողջ դրախտ քաղցր համբույրի,
Որ ես կարծում եմ ձեռք Արարչի
Մի անգամ ստեղծեց Ադամի համար,
Որ Եվայի սեռն սիրով բարձրանար:
Դու գեղեցիկ ես, ո՛վ թե առավել
Ուսման շնորհով գեղեցկանայիր,
Եվ քո քույրերիդ, այդ քեզ խիստ վայել,
Առաջնորդուհի հանդիսանայիր:

V.

Թե սպիտակափառ շուշան ձևոներով
Առնեի՛ր այս թերթս — քո սիրով գրած,
Թե հոգի բերող կապույտ աչերով
Նայելի սորան: — ո՛վ իմ մեծ Աստված,
Ո՛րքան հոգևոր ինձ հանգստութուն,
Ո՛րքան քաղղ, և հույս, և երանութուն
Կարող էիր դու ինձ հասուցանել:
Ո՛վ կույս նաղելի, թե ցանկաս հիշել
Պոևաի անուն, ինչպես մտածեց
Եվ ինչպես մեռավ — կարգա՛ այս տողեր —
Թո՛ղ ևս հնչեն պապանձած լարեր.
Իմ քնարն կյանքըս քեզ ընծա՛ բերեց:

1864 թ.

ՍԻՐՈ ԿՈՐՈՒՍ

Այն բոպեից, երբ Սերբս մեռավ,
Աշխարհիս վերա շատ օրեր անցան,
Բայց երբեք հոգիս չծիծաղեցավ.
Տխո՛ւր երազներ ինճ երևեցան:

Եվ շնչեց զեփյուռ,— և սոխակն երգեց
Խոր լուսթյան մեջ, և թնդաց անտառ.
Իմ անդամներից ցուրտ սարսուռ վաղեց,
Եվ սոսկալի վի՛շտ և մա՛շի՛չ խավա՛ր...

Եվ այժմ շղթայքն անհաստատ կյանքի
Տանում եմ վերաս, հնազանդ նորան,
Եվ ես չեմ սպասում, որ ձեռն կույր բաղդի
Սփռեր առա՛ջիս ոսկի մեծության:

Ոսկի մեծության... և ինչո՞ւ ինճ այդ,
Միթե դորանով կզարթնի հոգիս.
Ա՛խ, շուտով շուտով մահվան որոգայթ
Կծածկե ամպով հորիզոն կյանքիս:

Կհանգչի աստղըս... կծածկվի արև
Մայր մտանելով: Հավիտենական

Կհափշտակե ինճ քուն ծանրաթև,—
Եվ շվարում եմ... որպիսի՞ վախճան...

Գիտեմ. կկանգնի կյանքիս զորություն.
Կմեռնի մարմին, կփտի դիակ,
Եվ անվերջ է այս հեղափոխություն...
Բայց դու ո՞ւր, հո՛գի, սփինեմս անգուշակ...

Կհիշե՞ս երգչիդ, կտխրե՞ս ծածուկ,
Շագանակահե՛ր կույս կապուտաշյա,
Կուղարկես նորան երկու արտասուք,
Իբր հավիրժ սիրո սուրբ առհավատչաւ:

Մոսկվայի մեջ, մի դաստակերտում,
Գուցե, փայլում ես անհոգ հրեմանքով,
Բայց դու չես զգում, բայց դու չես լսում
Երգչիդ մրմունչը, շաղախվա՛ծ թույնով:

1864 թ.

ԿԶՎԻՏՆԵՐ ԵՎ ԶԵՅԹՈՒՆ

Վայ ձեզ դարաց եւ փառիսեցաց կեղծա-
տուաց զի յածի՛ր բնդ ծով եւ բնդ ցա-
մա՛հ առնել կկամուտ մի եւ յորժամ լի-
նիցի, առնե՛ք զնա օրդի զկեննի կրկի՛ն եւս
Բան զձեզ:

Աւետարան.

I.

Անա՛րզ ծառաներ, որ Քրիստոսի
Աննախանձ ուաման խեղդել եք հոգին,
Որ երանությունն հանդերձյալ կյանքի
Տալիս եք միայն սուրբ Կաթողիկին.—
Արդյո՛ք, կրախն՛ն կուրծքըդ կաշառած
Մարդասեր դարիս առողջ հոսանքներ.
Կփշրե՛ն մտքիդ կապանք ժանգոտած
Եվ ժամանակը, և նորա փորձեր:
Բայց պատրաստ է նավն. արգեն, լողալով,
Օվկիանոսի հերձու՛մ է ալիք,
Եվ սպիտակափայլ առագաստներով
Թռչում է ձեր հետ,— բայց ո՞ւր, շար մարդիկ:

II

Զեյթո՛ւն, սրբազան մնացորդ անցյալի,
Տավրոս լեռների Հայ ազգ բնակիչ,
Արթո՛ւն կաց.— գիտե՛ս, վերագ է գալի
Եզվիտ ամբոխը, գայլեր գիշատիչ:
Նոքա յուրյանց հետ շատ ոսկի ունին,
Նոքա կշռում են դորանով կրոն...
Ականջ չդնես գեանաբարչ յեզվին,
Թքի՛ր լրտեսին,— զինվորվի՛ր, Զեյթո՛ւն:
Հայուլի ստրուկ, բարեպաշտ քսուն
Պիտի նախատե քո Լուսավորիչ,
Որ կյանքիդ համար շխնայեց արչուն,
Եվ բազմաշարշար եզավ քեզ փրկիչ:

III.

Հարազատ եղբա՛յր, որդի քաջության,
Թո՛ղ չկաշառե եզվիտի ոսկին
Քո սուրբ հավատը, քո նրվիրական
Ավանդություններ, քո եկեղեցի՛ն:
Կարմրի՛ր, Լթե պապի արբանյակ,
Յուր ամոթապարտ որոգայթներով,
Կարաց քեզ որսալ. կարաց խայտառակ
Հաղթություն կանգնել, և, ծաղր առնելով,
Կործանել ամուր քո բնակարան,
Որ հազարավոր Սուլթանի զորքեր
Սրով մաշեցան և սասանեցան.—
Այսպե՛ս պիտ՛ լինի եզվիտի նետեր:

Շատ ժամանակ է, որ Եվրոպայից
Այդ աղվեսներն արտաքս հանվելով,
Եկել են ձեր կողմն — շահվել ձեզանից,
Արկածախնդիր եզվիտ մնալով:
Ո՛վ Զեյթո՛ւն, Զեյթո՛ւն, վերջին շո՛ւնչ զո՛հիր,
Զո՛հիր քո երկրին ո՛չ ամբարշտին,
Ո՛չ քո թշնամուն սատանայակիր. —
Սուրբ անկախության, ազգիդ պարծանքին
Բե՛ր դորան, Զեյթո՛ւն. — թող գերեզմանի
Տարածվի վերադ ապականություն.
Ազատ ծնել ես, — թո՛ղ ազատ մեռնի
Զեյթու՛նի որդին, քեզ անմահութի՛ւն:

V.

Կգտնե՞նք ձեր մեջ մենք Հայաստանի
Ախոյանները, որ կյանք կնքեցին
Անմահ պարծանքով, և բռնավորի
Շղթայք ու կապանք գոռոզ փշրեցին.
Ո՛վ արդյո՞ք ձեր կուրծքն առաքինական
Կխանձն հրով. կարո՞ղ եք մեզ տալ
Մի Ավարայրի նահատակ Վարդան,
Կամ թե մի Վահան, առյուծ կատարյալ,
Թե սոքա ինքյանք պետք է դազաղից
Նորից գան հանդես, որ ստրկութիան

հորտակվին պարիսպք, որ Հայի կուրծքից
Բխում է հորդառատ աղբյու՛ր քաշութիան:

VI.

Ո՛վ ազատություն, դու սպառազեն
Տավրոս լեռներից մեզ երևեցար,
Եվ արենարբու Ազիզն անօրեն *
Տարավ նշավակ, անկավ շարաշար:
Ա՛խ, պահի՛ր և այժմ քեզ ծանոթ Զեյթոն,
Տե՛ս, որքան վերքեր և որքան հարված
Յուր մեջքի վրա տանում է մաշված,
Եվ լունի ոչ ոք ո՛չինչ օգնություն:
Եղեոնազորժ են իշխանք աշխարհի.
Դոքա չեն լսում մուրճերի զարկեր,
Որից զոսացած և արտասովալի
Փշում են հոգին այդ անմեղ զո՛հեր:

VII.

Երբ պետք է լոես Անարդարություն,
Ճնշող, խարշամող մտքի ծաղիկներ,

* 1862 թվին, օգոստոս ամսին, Զեյթունցիք շարժեցին տաճիկ զորապետ Ազիզ փաշայի կահոնավոր զորքը և շատ թնդանոթներ խլեցին:

Այս հաղթությունը պիտո է տոնախմբով հայրենասեր շքրյաններում, որպես փառավոր առհավատոյա հայկական թաշարություն:

Ե՛րբ գոռոզների խոլամտութիւնն
Պիտո է գրկէ կորստյան ստվեր.
Մինչև ե՛րբ պետք է մնա զորավոր
Զարութեան կողմը, որ վանդակներով
Կապել է մեր խելքն, մեր հանճարն հզոր,
Որ պետք է լցնէր աշխարհ հրաշքով.
Մե՛զ, որ միութեամբ ձեռք ձեռքի տրված,
Գիտութեան դրոշով մի սուրբ զունդ կազմած,—
Պետք է լուծելիք անլուծանելին,
Եվ աստվածանա՛ր մեր ազատ հոգին:

VIII.

Բայց ահա՛ շատ մոտ արձակ ասպարեզ
Բացվում է աշքիս: Խոնում են ազգեր
Ուրախ հրգեհրով. նորա պարզերես
Զգիտեն, ի՞նչ է կապանք, շղթաներ...
Ազատ են նորա... և ամենայն բան
Շնչում է միայն սուրբ ազատութիւնն:
Եվ չէ երևում բնութեան նշան...
Սեւ, և Արդար զարծ, և Եղբայրութիւն
Իշխում են դոցա.— և առհասարակ
Մաղկում է հանդիստ, և Բազդ, և Վաստակ...
Այո՛, սերմերը, կարծեմ, աճում են,
Երբ ազգե՛րն յուրյանց պիտ՝ կառավարեն:

1884 թ.

ԱՆՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

I.

Ո՛վ անհոգ տգետ և թեթևամիտ,
Ե՛րբ պետք է գուրս գաս ուղիղ ճանապարհ,
Ե՛րբ պետք է դարթնի քո անգործ հոգիդ,
Ինչպե՛ս ես տանում այդ լուծը վատթար:
Զէ՛, քո նպատակ պախարակելի,
Եվ շունիս առջևդ մի այլ նպատակ,
Ճակատիդ վերա ես նախատինքի
Կարդում եմ միայն զզվելի՛ կապանք:
Այսպես է պտուղ, ո՛վ թշվառական,
Երբ անարգեցա՛վ Աստուծո պատկեր,
Երբ սուրբ հաննարը բանականութեան,
Ապականեցին ճճի՛ք և ցեցեր:

II.

Ո՛վ տգիտութիւնն, գա՛զան ահավոր.
Դու, միշտ փոխելով քո կերպարանքը,
Թեւավորվում ես և ես զորավոր,—
Որ թունավորես մարդկեղեն կյանքը:
Եվ քո խորամանկ, քո շար մեքենան

Գիտե՞ս գրավել շողուն ճաճանշով
Թուլլերի սրտեր, սրոնց կրթության
Տաճարն շկարաց ծավալել լուսով:
Եվ ինձ շատ անգամ դու փորձ փորձեցիր
Գրել պաշտոնյա քո անփառք կուռքին.
Դու, որպէս պարզ օր քեզ ցույց տվեցիր,—
Բայց շատ վստահ էր իմ մատաղ հոգին.
Նա դիտաց պատժել քաղցր սատանան —
Եվ նա որդեգիր գնաց գլխուրյան:

III.

Բացվի՛ր ընդարձակ, իմ հոգու տաճար,
Կամ իմ բաջությամբ գնալ ճանապարհ.
Եվ շմեղանչել խզճիս սրբության:
Արբի՛ր իմ առաջս. թող պարսավական:
Զրախոսությունք ինձ շխափանեն,
Եվ գլխիս ուղեղն թող շապակահեն:
Մարբի՛ր. մշակի՛ր իմ լայն աուպրեզ,—
Կեցցե՛ Գիտություն — պաշտոնյա եմ քեզ:
Խոստովանությամբ ծունր եմ խոնարհում,
Որ դու ես միակ Արարիչ լուսո.
Խելի՛ս բանալին քեզ եմ նվիրում.—
Արա ինչ կամիս — եղիցեն կամք Քո:

IV.

Երբե՛ք և երբեք խոնարհելու չէ
Իմ պարանոցը աշխարհիս առաջն,—
Թեև շարչարվեմ, թե օրս հառաչն.
Ազա՛տ թող փայլե իմ կյանքի արև:
Կեղծավորություն, անարժան գործեր,
Հոգիս կաշառել ոսկով կամ գանձով,—
Ես պետք է խեղդեմ այդ անարգ կիրքեր,
Որ կյանքին նայեմ համարձակ աչքով:
Հաստատ քայլերով գործս կսկսեմ,
Թեև փշով լիք լիներ ճանապարհ.
Արդար քրտինքով ինձ հա՛ց կճարեմ,—
Եվ ա՛յնտեղ ինձ վարձ — բարի և ո՛չ շար:

1864 թ.

ԽՐԱՏ

Ես ձեզ ցավում եմ. դուք մի հետեւեք
Գիշերաշրջիկ անառակներին,
Որոնց մեռելոտ անձը կիսաքեկ
Լողում է անկյանք ախտերի ծոցին.

Որոնց արհեստն է նշավակ հաղթութիւն,—
Խլել ամոթը ողջախոհ կուսի,
Եվ որոնց կյանքի գործունեութիւն
Անմիտ ցնորք է — հավասար զրո՛յի:

1864 թ.

Կուսկով դաստակերտում.

Որքան և պերճ շղարդարվես,
Բոլորն զուր է, սիրելի.
Որքան հասակդ չըծումըսես,—
Այդ շորերն քեզ չեն գալի:

Գեղեցկութիւնը չէ կարոտում
Փայլողութիւն արտաքին.
Միայն շտեմն է պահանջում,
Որ աղջիկներն զարդարվին:

Եվ մեզ շուտով հավանելի,
Քե ներկա էր պարզութիւն,
Քե քղանցքը քո մենթանի
Զլիններ այնպես ուրորուն:

Եզի՛ր այնպես, ինչպես որ կաս.
Քո գործը չէ գրավել:
Ապա թե ոչ — ես հանապազ
Կամիմ ա՛նձրդ պարսավել:

1864 թ.

Ամառանոցում.

Ո՛վ դու վաստակած օտար անցավոր,
 Ե՛կ, հանգստացի՛ր. այստեղ կեցութիւն
 կարող ես գտնել. քեզ հովանավոր
 կլինեն ծառեր, և մի զվարթուն
 Ոգի կստանաս:— Արբի՛ր, ներշնչի՛ր
 Բարեխառն զեփյուռ և օդ քաղցրութեան:
 Թե հիվանդ ես դու — ինձ հավատացի՛ր —
 Քո զգայարանքը և քո գոյութիւն
 Եվ կնորոգվեն և կառողջանան:
 Եվ մի բարի քուն այնքան անդորրիկ
 կփակեն աչերդ, մինչ վարդանման
 Այգը կըշողա, և նորածաղիկ
 կավիտե քեզ օր: Այստեղ, սիրելի,
 Թուշում են ժամե՛րն աննկատելի:

1864 թ.

Ամառանոցում.

I.

Նայեցե՛ք աչ կողմ — առաջին հարկում,
 Դիտակ ուղեցե՛ք. մաքուր աղավնին
 Անպույզ շնորհով է գեղեցկանում.
 Մաղկում է դարուն նորա շրթունքին:
 Չկարծե՛ք, որ սա լինե՛ր նոցանից,
 Որոնց բարքն ու վարքն է կասկածելի,
 Որ խորհրդավոր այն քողի տակից
 Աչքեր տոնելով շատ ամոթալի:

II.

Որ վաճառելով և խիղճը և սեր,
 Աշխարհիս վերա այլ արվեստ չունին,
 Միայն զզվելի անպարկեշտ հույսեր
 Յուրջանց գլխի մեջ պտըտվում էին,
 Որոնք պատրաստ են որոգայթ լարել
 Եվ փորձանքի մեջ ձեր անձը ձգել.
 Որ ընդգեմ կոշման գեղեցիկ սեռի
 Մեղքեր են դործել ձեզ անբուժելի:—

III.

Ո՛վ, թե մեկի մեջ այս կարծիքս ծագի,
 նա ինքը պիղծ է և շունի հոգի.
 Ազնի՛վ պատանիք, ատեցե՛ք դորան —
 Այդ գունատ ժառանգ հեշտասիրութեան:
 նա, աշքերը ցած, այնքան երկչուտ էր,
 Որ թե անցնելով հայացք ձգեիր,
 Որպես մի սալոր, շառագունում էր.—
 Անբարբա՛ն էին շրթունք գեղալիր:

IV.

Համեստ է բարբը և քաղցր շարժված,
 նորա պարանոցն է շուշանագեղ.
 Աչքեր կենդանի, սիրով հերշնչած,
 Եվ նորա վերա ամեն բան շքեղ:
 Շատ ախտաբորբոք երիտասարդներ,
 Մաղկած մանկութեան վառուն շնորհով,
 Եվ շատ մեծատունք, և շատ հարուստներ,
 Ոսկու բռնութեան զավաճանելով,—

V.

Բախտավոր էին, թե այդ կախարդիչ,
 Այդ մաքուր կույսը մի ժպիտ բաշխեր,
 Եվ նորա պատկերն, այնքան գրավիչ —
 Ամեն ո՛ք լուր մեջ դրոշմած ուներ:

Ահա վարագույրն ընկավ թատրոնի,
 Ողբերգութիւնը վերջացավ ահեղ,
 Բայց ոչ ոքի սիրտն ուրիշ վիշտ չունի,
 Թե և՛ն տեսներ աղջիկդ անմեղ:

1864 թ.

ՊԱՅՏ, ՆՅՈՒԹԱՊԱՇՏ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑԻ

I.

Բայց դուք իմացե՛ք, որ այս օրինակ
իմ սովորությունս — անդադար շրջել,
Անընդել ձորին, անմարգարևակ,
Որպես սիրելուս այցելու լինել,
Աղբյուրի կողքին նստել խոխոջուն,
Եվ լսել նորա տրտում շնչուն,
Արմանալ Հովվի սրտաշարժ սրնգին
Եվ գգվել սիրով մայրող գառներին,
Հեռանալ մարդից, անտառ երազել,
Օրով տաղտկանալ, գիշերով սթափվել,—
Իմացե՛ք, դեռ այդ շէ՛ նշանակում
Որ ես անգործ եմ, մե՛նակ աշխարհում,—
Ո՛չ, այդ այն է, որ վառ է միշտ հոգիս
Եվ շատ ցավո՛ւմ եմ քեզ, ծիծաղելիս:

II.

Բայց դու, որ անարգ ճանապարհներով
Հուսահատվել ես աշխարհի կյանքից,

Որ կայենի պես ահով ու դողով
Փախչում ես արդար ընկերությունից,
Որ օր ու գիշեր ցուրտ, որպես դամբան,
Հաշիվների մեջ թաղված ես հոգով,
Որ անզգա ես և, որպես անբան,
Չկամիս գրկել ընկերդ ջերմ սիրով,
Կեղծավոր, խավար և արծաթասեր,
Դո՛ւ ես խորթ սրդին, դո՛ւ ես անընկեր:
ՏԵ՛ս, ի՛նչ անտառ է, ի՛նչ արձակ հովիտ,
Ի՛նչ անեմ, ո՛վ մարդ, անկյանք է հոգիդ:
Ա՛խ, բնության հետ, և բաղդավոր եմ —
Իմ տիտուր տալերս թո՛ղ ես կցորդեմ:

III.

Եվ նյութապաշտը շունի պատասխան.
Մեռած է հոգին. միտքը գոսացած
Խավար ախտերից ընչասիրություն,
Պատճառ, փողոն է նորա մեծ Աստված:
Նստած է պոետն և մտածում է.
Առվի ալիքը, մեղմ թավալվելով,
Նորա մտածմունքն հափշտակում է,—
Եվ նա երգում է առվի հետ սիրով:
Բայց ահա կյանքի գործերից զրտնած,
Եվ հասարակի օգտին պարապած,
Հառաչ է գալի ծիր Քաղաքացին,
Առողջ, անտրտունջ և հաղթամարմին:

«Ո՛չ Գու և ո՛չ Նա որդի բնության,
 Եվ փայլելու չէ ձեր գլխի վերա
 Սուրբ արեգակը բարեբախտության,
 Ձեր համար, ասեմ, պայծառ օր չկա:
 Իս եմ հարազատ մշակն աշխարհի,
 Եվ իմ կյանքի մեջ ամեն մի վայրկյան
 Չափած կշռած է և յուր տեղն ունի.
 Ըս անձնագրո՛հ եմ հասարակության.
 Ե՛կ, Պոետ, քաղաք, այնտեղ գո՛րծ գործիր,
 Հասարակի քաղղն ու օգուտն երգի՛ր.
 Գու այն ժամանակ անդամ ես ազգի,
 Եվ արժանի ես մեր սուրբ հարգանքի:—
 Այս Քաղաքացին ասաց պոետին,
 Շտա՛յ քայլերով զնաց յուր գործին:

1864 թ.

Բողոքգոհ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՎ ՆՈՐԱ ՈՐԴԻՔԸ

Եվ գեղեցիկ է Հայաստան աշխարհ,
 Բայց գեղեցիկ չեն նորա բուն մարդիկ,
 Հայաստան կանաչ, Հայաստան դալար,
 Բայց շոր ու ցամաք նորա խեղճ որդիք:

Ահա սթափված ազգեր ամենայն
 Դիմում են առաջ հզոր քայլերով,
 Ահա՛ բարձրացավ դրոշը ազգության,
 Բայց Հա՛յն քնած է կորստյան քնով.

1864 թ.

Ամառանոցում.

ԱՆԱՀԻՏ

Ո՛վ դու Անահիտ, դուստր ոսկեծին,
Ո՛ւր է քո զարդերն, գործած գոհարից:—
Ճակատը սեղմած ծունկերի միջին,
Արյունո՛տ շիթեր ծաղկում են աչքից:

Ո՛ւր թագավորներ հարազատ գորքով
Սուրբ հանգստութեանդ արթուն պահապան.
Նոքա ծածկվեցան մահի խավարով,
Քեզ միայն մնաց թախիժ անվախճան:

Ո՛վ դուստր լուսո, շքնա՛ղ արեգակ,
Այդ ինչպե՛ս եղավ, որ անիվն բաղդը
Դավաճանեց քեզ, երկնի կապուտակ
Զլացավ քո փառք — անկար գո՛ւր բանտի:

1864 թ.

ՈԳԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

(Նեակայական)

Ո՛վ կույս մանկագեղ, կո՛ւյս արևելքի,
Հրեշտակ սիրո — քայց ո՛չ թևավոր.
Մի հատիկ գոհար փշրված թագի,
Կույս ես իմ հոգու, տաճա՛ր փառավոր:

Անմեղութենով փայլում ես պայծառ,
Որպես շուշանը հայոց դաշտերի,
Քեզ այդ շուշանից, հոգո՛ւս սիրահար,
Հյուսում եմ պսակ անթառամելի:

Առաջին անգամ ես այն անմարմին
Քնքշութիւնը տեսա կանաչի,
Ա՛խ, տեղատու է շրթունքիդ վարդին
Նրբագեղ քո՛ղը արևաբացի:

Ես շատ նայեցի խաղաղ աչքերով
Զմայլիչ սերիդ փայլատակութեան,
Վիշտըս փարատեց գարնան զեփյուռով
Վա՛ռ ծաղկահասը վա՛ռ գեղեցկութեան:

Ծս աշխարհիս մեջ շատ կանայք տեսա,
Եվ շատ կանանց հետ ես սիրանվիր
Զգացմունքներով ոգեխառնեցա,
Բայց այժմ նորա-նորա մի ստվե՛րու

1864 թ.
Ամսառանոցում.

ԵՎ Ի Ա ՄԵՌԱՎ

Ո՛վ դու նազելի, որ երգիչն այնպես
Այրվում էր ախտով գրկախառնել քեզ,
Որին անկաշառ պարզենել էր սեր,
Անտե՛ս արեցիր քո ոսկի հույսերու

Երբեմն հրեշտակ, երբեմն շար դև
Զևացար նորան անհաստատ սիրով.
Շատ վշտացրիր աշխարհիս առջև,
Վշտացա՛ր և դու, բայց մահի գնով:

Մինչդեռ Փերոսը ոսկեվառ կառքով
Նոր արշալույսի բացում է դռներ,
Դամբանիդ վերա ջերմ արտասուքով
Թացում է Երգիչն թարշամած վարդերու

Դու զագաղումն ես — քո պատկերն պայծառ
Կրում եմ իմ մեջ, որպես սրբութուն,
Ո՛վ այսուհետև իմ սրտի համար
Կարող է բերել նոր հիշողութունս

Ո՛վ նախամեծար ընկեր սիրելի,
Ինչո՞ւ փոխեցար դու այս աշխարհից,
Ինչո՞ւ իմ կուրծքը այնքան ցավալի
Ճնշում է մի նոր, մի կծու թախիժ:

Գեղեցիկ է կյանքն, բայց, ա՛խ, նա շունի
Ո՛չ հասատուն կայք, ո՛չ տեղութուն.
Ա՛խ, թե նաղելիս մնար կենդանի,
Եվ շցամաքե՛ր նորա զորութուն:

Ապիտակ սավան քեզ վերջին ընծա՛,
Եվ խոնավ դամբա՛ն և մի հավերժ քուն.
Կարծեմ, սոցանից ավել բան չկա,
Թեև, ասում են, կա այլ գրութուն...

Եվ դո՛ւ, մեզ երգող այս տխուր խոսքեր,
Շուտով կստանաս քո կյանքի վախճան.
Շուտով կլուեն քնարիզ լարեր,
Որ այնքա՛ն հնչեց մեզ տա՛ղ տրտմության:

1864 թ.

ՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ

Սո՛ւրբ արբեցության անմեղ տարիներ,
Մաքո՛ւր հրեմանքի դու անհոգ օրեր,
Ձեզ երգել եմ ես. երբ անուշահոտ
Ժպտում էիք ինձ, որպես առավոտ:

Պայծա՛ն մանկություն, ո՛ւր է ներգաշնակ
Քո մեղեկիքը, քո քնքուշ վիշտեր.
Եվ հով, և արև, և սեր անուշակ,
Եվ երջանկություն, և դալար վարդեր:

Թե դուք գնացիք, անցաք հավիտյան,
Եվ դառնալու շես, իմ Լազր Լուսզ,
Ա՛խ, մի՛թե, Աստված, ալիք ծերության
Պետք է ծածկեն ինձ,— ո՛վ դառն պատուհաս:

Ա՛խ, մի՛թե և ես մահի զգեստով
Պիտո է կաղամ մի ոտի վերա.
Մի՛թե վիզըս ծուռ, զոդոդուն ձեռքով
Նեցուկ պիտ՛ առնեմ, որ փոքրիկ ուժ տա:

Արի՛ մանկություն, արի՛ և այսօր.
Թո՛ղ մի ժամ ևս լինեմ բախտավոր.

Մաղկազարդ գարնան ուռիների տակ,
Քո՛ղ դարձիդ կենաց լցնե՛մ ես բաժակ:

Ցուպե՛ք փոքր ես, բուպե՛ք անպին,
Այցեւո՛ւ եկեք նվաստ ձեր երգչին,
Հողուս նպատակն փառքո՛վ կնքեցեր,
Եվ աչն ժամանակ բարչա՛վ մնացեր:

1864 թ.

ՍԻՐԱՎԵՊ

Նա սեղմում էր ժպտալով,
Կուրծքի վերա իմ ձեռք,
Եվ խիստ ազնիվ դարձվածով
Պատմում էր. ի՞նչ է սերք:

Նա ասում էր. սերն է կրակ,
Որ, թե վառիչ նյութ շտան,
Նույնպես հանգչում է արագ,
Որպես կայծ մի էլեկտրյան:

Սերն է աղբյուր քաղցրության,
Սիրոզ սրտի արշալույս.
Սե՛րն — վառ լապտեր մանկության,
Մատաղ կյանքի ոսկե հույս:

Սիրո ձայնն է կախարդիչ,
Նորա հեղմունք խանդակաթ,
Բայց առավել զմայլիչ
Սրբ լեզվով է հարազատ:

Սիրի՛ր, որքան կարող ես,
Որքան փայլում է արև
Կյանքիդ օրերն նևտի պես
Թռչում են արագաթև

Կգա մի օր, մի սև օր,
Երբ մեր այգը ոսկեշող
Կխաղարվի.— և անդոր
Մեղ կծածկե մի բուռն հող:

Իմ սիրելի, զգո՛ւյշ կաց,
Որ լեզուդ շար շխտես.
Պատճառ, ոչինչ պե՛տ շասած,
Ընկերդ արտասվում է:

1864 թ.

ՄԱՅԻՍ

Երկինքը պա՛րզ, օրն մալխայան.
Ես ճեմում եմ բուրաստանում,
Սիրտս ուրախ է. ես, ժպտալով,
Վարդ եմ քաղում, փունջ եմ հյուսում:

Թեթև դեփյո՛ւտ. կանաչ ափեր
Անուշտիթյան հոտ են փչում,
Եվ սոխակի դալլալիկը
Քաղցր ականջիս է հասանում:

Նա մի վարդից դեպի մյուսն
Ուտոստում է ուրախալի,
Նա հնչում է դաշնակածայն.—
Ինձ յուր արվե՛ստն է ցույց տալի:

1864 թ.

ԱՐԱՐԱՏԻ ՇՐՋԱԿԱՅՔԸ ԵՎ ՆՈՑԱ
ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

I.

Քաղցըր բամբիռով այստեղ վիպասանք —
Այդ մեծ սոխակներ հին Հայաստանի —
Երգեցին Հայի և փառք, և պարծանք,
Եվ հաղթանակներ թագավորների:
Այդ վայրենացած քարանձավներում,
Ուր այժմ միայն բուեր են կենում,
Լավում էր թնդյուն կորով նետերի
Հայոց մեծափառ, դյուցազն Մեծերի:
Ա՛հ, օրեր զնացիք և այդ խորշերին
Մնաց մի տխուր տպավորություն...
Նոքա հիշեցին յուրյանց ցանկալին...
Բայց ձմեռն փշեց, ծածկվեցավ զարուն:

II.

Այդ լուռ տեղերում կարող եք կարծել,
Որ դեռ չէ անցել մարդկության համար
Դյուրեական դարը. և չե՛ն առասպել
Առասպելները, որ հրաշաբար

Ավանդեցին մեզ անցած է մարդիկ,
Երբ գերբնական երևույթներով
Երևան եկան հազարավոր դիք,—
Որոնց պաշտեցին երկյուղած սրտով,
Այստեղ բնությունն է ամենախշիան,
Եվ շատ նման է այն բռնավորի,
Որ անգութ լախտով հարստահարության
Կամեր խլել կամք հպատակների:

III.

Բարձր սարերի ձյունապատ շղթան,
Որպես մի տիտան երկինք վերուղծած,
Եվ խոր անդունդներ, ուր հազարամյան
Անշունչ լուսթյուն թևեր տարածած
Թագավորում է և քարուտ ձորեր,
Ուր, որպես առյուծ, բաշ ծածանելով
Վազում են արագ, փրփրաղեղ գետեր,
Դիպչելով ժայռին և փշրվելով,—
Այս բոլորն, ստես հափշտակում են
Անկախությունը ազատ էակի.
Նա պիտ' հավատա պաշտե կուրորեն,—
Այստեղից աղբյուր տգետ խավարի:

1864 թ.

Ամառանոցում.

ԻՆՔՆԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Կան թուպեք, երբ ամեն բան
Ենթարկելով քննության,
Երկմտում եմ, և, համարյա,
Վարարմունքիս ելք չկա:

Ես պնդում եմ, որ կանխակալ
Մտքիս կարծիքը հերքեմ,
Եվ գիտությամբ հանդիսանալ,
Որ իմ ա՛նձը նաևաչեմ:

Առանձնացած ես մտածում եմ,
Որ գոյությունս զարգանա.
Այդտեղ ես եմ, այդտեղ ես եմ,
Այդտեղ չկան դու և նա:

Ես եմ լակ, և իմ մեջ կա
Տիեզերքի մեծություն,
Իմ մեջ Աստվածն այն գերակա,
Այսինքրն նշարտություն:

Ես մտնում եմ սուրբ տաճարը
Առաքյալին մտածության,
Եվ քննում է իմ հանճարը
Անշարժ օրենք գոյության:

Ես չեմ նայում նյութի վերա,
Որպես ծնունդ դիպվածի
Ես խնդրում եմ պատհառ նորա —
Ընդհանուր կապ տիեզերքի:

Եվ տիեզերքն է գիրք անագին.
Ես սերտում եմ ալփարեա,
Որ վանկ կապե իմ սուրբ հոգին,
Որ գրուցեմ նորա հետ:

Մե՛ծ է իմաստն այդ մեծ գրքի,
Մե՛ծ է նորա շեղիկակ,
Ես անցավոր — որդի հողի. —
Նա Ահանց — անժամանակ:

Նա պատհառ է ինքը յուրյան.
Միշտ Չորություն գործունյա.
Նա ներքին ճիմք և հաստարան
Եվ ես շինված եմ նորա:

1864 թ.

Ամառանոցում.

ՄԻ ԶՎԱՐԹ ՄԱՆԿԱՆ

Ուրախութիւնն քեզ անպակասս,
Ո՛վ դու մանուկ սիրելի.
Մէնս, ծաղկե՛ս և ծերանաս,
Տալով պտուղ արժանի:

Որպես ծաղիկ, մանուկ, քաղցր ես,
Եվ շնորհագեղ, որպես օր:
Մանո՛ւկ, մանո՛ւկ, ինձ յխարես,
Մի՛շտ կաց այդպես լուսավոր:

Նայի՛ր վերև, տե՛ս, ի՛նչ սիրուն
Այնտեղ փայլում են աստղեր,
Եվ անթի՛վ են, և շողշողո՛ւն,
Որպես երկու քո աչեր:

Այնտեղ, հոգյակ, բնակվում է
Մեր սուրբ Հայրը երկնքի,
Նա՛ է, որ մեզ ուղարկում է,
Եվ Կյանք, և սեր, և հոգի:

Նա ծագում է յուր արեգակ
Ամենայն օր քո վերա,
Որ զվարճանաս, որպես թռչնակ,—
Օրհնի՛ր Անուն սուրբ Նորա:

Ունի Որդի մի Միածին,
Նա՛ է փրկիչ աշխարհի.
Նա խաչ ելավ, ավեց հոգին...
Որ դու լինիս մա՛րդ բարի:

Նա սիրելով յուր թշնամիք,
Օրհնեց հաշին և ներեց,
Եվ մեզ գրեց յուրյան որդիք,
Միրե՛լ միմյանց պատվիրեց:

Նա հեզությամբ հաղթեց Չարին,
Եվ մեզ ասաց, որ և մենք
Հետևենք այդ օրինակին,—
Զհպարտանա՛նք մենք երբեք:

Մանո՛ւկ սիրուն, աղոթք արա՛,
Սրբ դու գլուխդ խոնարհած,
Համբուրում ես պատկերդ ա՛նա՛,
Ոսկենկար զարդարած:

Եվ ժպտում է, որպես շուշան,
Անհոգ մանուկն մոր գրկին.

Այսպես թռչնակը ճյուղի վերան,
Օրհնում է յուր հրեշտակին:

Եկե՛ք Հայոց Եկեղեցի.
Այնտեղ կտեսնեք զմայլված
Պայծառ դիմք այդ երկնացի,
Գարնա՛ն վարդը կիսաբաց:

1864 թ.

ԱՆՔԱՂԻ

Նա աղջի՛կ էր այնպես կայտառ,
Լի մանկական աշխուժով.
Նա նայում էր այնպես պայծառ,
Մի շա՛տ պարկեշտ հայացքով:

Նա անմեղ էր. անդորրութուն
Միշտ ողջունում էր նորան.
Նա ծաղկում էր ուրախ, անհոգ,
Որպես վա՛րդը մայիսյան:

Մինչ ծագում էր արեգակը,
Մինչ ժպտում էր առավոտ,
Երգ երգելով նա ճեմում էր
Ծաղկոցի մեջ քաղցրահոտ:

Նա թափում էր սիրո շունչը
Մանուշակների վերա,
Անփորձ սիրտը թրթռում էր,
Որպես թռչնակն մոտակա:

Քայց այժմ տեսե՛ք, ի՞նչ հոգու վիշտ
Նշմարվում է աչքերում.

Քնքո՛ւշ էակ, թառամել է
Այդքան մանուկ հասակում:

Գույնը թռած, անբախտության
Կնիքը դրած է ճակատին.
Կյա՛նք չեն խոսում ունմահո՛ւթյան
Շրթունքը այն երկնային:

Շատ կուսական, անմեղ հույսեր
Խավարված են և շիջած,
Շատ պարզամիտ զգացմունքներ
Նորա՛ մեջ թունավորված:

Այսպես լինում է մահապարտ,
Երբ, հանելով խոր հոգոց,
Գահճի կացնին նա լուռ, հանդարտ
Խոնարհում է պարանոց:

Ա՛խ, ո՛ւր գնացին, իմ գեղեցիկ,
Խաղաղության վարդերը.
Այդ ի՞նչ բոպեք շարաբաստիկ
Ելեցին քո հանգիստը:

Եկեղեցում լուռ կանգնած է,
Անշարժ, որպես գերեզման,

Փեսայացվի խելքը գնում է,
Զեռը բռնած աղջկան:

Այդ փեսա՛ն է, ա՛խ, այդ փեսա՛ն,
Որ տխրում է աղջիկը.
Նորա սիրտը, նորա կամքը
Վաճառե՛լ են ծնողքը:

1864 թ.

ՀԱՆԳԻՍ ԻՄ

Դու իմ Հանգիստ, Հավատ և Հույս,
Մով անսահման բարության,
Դո՛ւ, զո՛ւ դարձյալ ստոր Հոգուս
Կյանք ես ցողում հարության:

Ցողա՛, աղբյուր կենդանության,
Ցողա՛ առատ հոսանքով.
Եվ իմ ժամերը դառնության
Թո՛ղ խորտակվին քո շնորհիվ:

Ե՛կ պոետի անկեղծ աշխուժ,
Եվ ապագա օրերին
Ես կավանդեմ անուն անո՛ւշ
Կապուտաշյա գեղեցկին:

Այն գեղեցկի, որին այնքան
Դափնի պսակ հյուսեցին,
Եվ պատանիք ախտաբորբոք
«Պարտեզ փակված» կոչեցին:

Արի աշերն շուշուղում են,
Որպես աստղերն երկնքում,
Հայացքի մեջ աստվածնդ են
Բուլոբ դրա՛խտն է ցոլանում:

Մե՛ծ են երկինք, մե՛ծ է աշխարհ,—
Բայց սիրտս մեծ է նոցանից.
Եվ առավել իմ սերս պայծառ
Այն լուսավո՛ր աստղերից:

Շատ դանձեր կան, շա՛տ և ակներ
Օվկիանյան հատակում՝
Շատ զգացմունք կան, շատ խորհուրդներ
Սիրո՛վ վառվածի սրտում:

1884 թ.

ԵՐԳ ՄԵՌԱՆՈՂ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԻ

(Լուսնադարյուն Գործարարվի «Милый друг, я умираю» ուր տող ոտանոտի):

Ազնի՛վ ընկեր, մեռանում եմ,
Բայց հանդիստ եմ ես հոգով.
Իմ թշնամիքս ես օրհնում եմ,—
Օրհնո՛ւմ եմ քեզ Աստուծով:

Հեռանում եմ, անգի՛ն ընկեր,
Զգնահատած ոչ սքից.
Բայց հավատոյա՛վ անձնան՛վիր
Ազգիս մշակ կհաշվիմ:

Ազնի՛վ ընկեր, շմոռանաս.
Անդամաճան, ջերմ սիրով
Ես սիրել եմ իմ հայրենիք,—
Գնա՛ և դու նույն շավղով:

Խեղճությունը հայոց ազգի
Կարեկցարար մտածի՛ր.
Ոսկեգրքույկն Եղիշեի
Քաշ առաջնորդ քեզ ընտրի՛ր:

Այնտեղ սուրբ կրոն, ազգ միաբան
Ազատ կամքով և խիղճով.
Այնտեղ վարդան, անմահ վարդան,
Յուր խնկելի քաջերով:

Հայրենի՛ք,— սեղան սրբության —
Ես Աստուծո առաջև
Շատ կաղաչեմ, շատ կարտասպեմ,
Որ ծագե քեզ նոր արև:

Իմ մտերիմ, մահըս մոտ է,
Բայց հանդիստ եմ ես հոգով,
Որովհետև խիղճս արդար է,
Ճշմարտությա՛ն ջատագով:

1864 թ.

ԳԵՐԻ ՀԱՅԻ ԱՂՈՓՔԸ

Գո՛հ ենք Քեզնից, ո՛վ Բարերար,
Օրհնյա՛յ լինի միշտ Քո անուն:
Թո՛ղ արդար արերգ այդ յուսալիտ
Բերն յուր հետ մեզ փրկութ՛յուն:

Ո՛հ, ուրախ օ՛ր շընորհիբ, Տե՛ր,
Մեր խղճալի հայրենիբրին:
Նորա սիրուն սարեր, դաշտեր
Օրհնում են քեզ եռանդագին:

Մի տար, Աստվա՛ծ, որ կործանվի
Կուսակրթոն Հայոց աշխարհ.
Թո՛ղ քաղցր անուն Հայաստանի
Մնա կենդան միշտ մեր համար:

Բա՛ց մեզ դուռն քո ողորմութ՛յան,
Հեռու, Մոլխես մեզ ուղարկի՛ր.
Որ այս դժնյա Եգիպտոսից
Ավետյա՛դ մեզ տանեն երկիր:

Ո՛հ, այն աշխարհ, ուր առաջին
Քարոզեցավ Ավետարան.
Փայլեց դրոշը ծիրանածին,
Կանգնեցավ հաշ քրիստոսական:

Ուր նվիրական նահատակներ
Գեմ վիշապին զինվորեցան
Պատերազմի կանաչ դաշտեր
Նոցա արյունո՛վ ներկվեցան:

Ուր հայրեր մեր երանելի.
Գրիգոր, Ներսես, Մեսրոպ, Սահակ,
Մեծարեցին անուն ազգի,
Եվ նշեցին ծաղկապսակ:

1864 թ.

ՄԻՀՐԳԱՏ

I.

Ահա գեղեցիկ մի թերակղզի
Լի հարավային տեսարաններով:
Աչքիդ առաջև կապույտ դաշտ ծովի,—
Գաշալը ծածկված է անթիվ նավերով...
Եվ եւ: տրտում եմ, բայց իմ տրտմութուն
Անհետանում է շգիտեմ ինչո՞ւ.
Ճւ կուտս պարզեցավ, և ուրախութուն
Տեսն'ք, դալիս է, կարծեմ, այցելու
Մանոթ է այդտեղն մեզ պատմութունից.
Ալիոր դարերն շեն համարձակվել
Տուչել հիշատակն երկրի երեսից
Եվ ավերակի ոտի տակ դնել:

II.

Այստեղ Պոնտացին — փառավոր հերոս,
Նենդության նյութը կարող Հոոմի,
Մեծ հակառակորդ, որով Կեսարոս
Զկարողացավ ստանալ դափնի.
Այստեղ Միհրդատ, նորա Լեզեոն,

Պատերազմի փառք և բաղդի հանճար
Այստեղ մթնե՛լ է դոցա հորիդոն,
Եվ ահա սափորն և հետք շիրիմի:
Նայեցե՛ք այստեղ, զարթնել կարող շեն.
Եվ հող են նոքա, երկրպագեցե՛ք,
Եվ թող ձեր սրտերն փոքրիկ հառաչեն,—
Հերոսի նշխարք, մարդի՛կ պատվեցե՛ք:

III.

Անկավ Միհրդատ, անկավ և Պոնտոս,
Եվ ո՞ր է հետքը նախկին մեծության.
Ո՞ր է քո պարծանք, ով աշխա՛րհ գոռոզ,
Երբեմն կյանքի դու բնակարան:
Ո՞ր փիլիսոփոս, կամ ո՞ր իմաստուն
Կարող են ժամ մի կենդանացնել,
Այս դամբանական խորին յուրյուն
Հարուստյան կյանքի թնդունով լցնել,—
Անմի՛տ ցանկութուն, և տխուր հոգով
Իմաստասիրել մնաց մեզ միայն,
Թեև՛, և մե՛նք այս օրինակով
Պիտո է դրկննք հո՞ղն ոչնչության:

1864 թ.

ՄԱՍԻՍ

I.

Մասի՛ս, քեզ միայն ազոտ երազով
Կարող էի ես հրևակայել,
Եվ արվեստավոր, սերտած տո՛ղիբով
Քո գեղեցկութեան մեծութունն երգել:
Հեռու ցն՝րնէր ես ականատես
Նշմարում եմ էլառն. կանաչ ասպարեզ:
Որպես մի կապերտ, ձգւում է այստեղ,
Եվ Հայաստանի ես արշունահեղ
Հիշում եմ վիճակ: Որքա՛ն ուսիսներ
Փորձել են այստեղ յուրյանց զորութուն.
Եվ Փակեղ, և հաշ, և ատրուշաններ
Կարմիր առվակով ներկել է արշուն:

II.

Այստեղ երկրորդ Հայրն մարդկեղեն ցեղի
Տնկեց բազմաճյուղ ուռը խաղողի,
Որի տերնով իսկույն ծածկվեցավ
Նույն ըոպսին, երբ որ թմրեցավ:
Ձեզ լավ հայտնի է, որ ես մի հերձված

Սորանով կրոնիդ նպատճառելու չեմ.
Աստվածաշունչի խոսքերն եմ կրկնում,
Եվ ավանդութուն, դարերից եկած,
Թեև ատելի բան չեմ համարում,
Եվ մեծ հանցանք չէ այդ Նոյին, կարծեմ,
Թեպետ և,— որդին Հորն հետեւելով,—
Աշխարհըս լցվեց դո՛ւյն իսկ արվեստով:

III.

Թո՛ղ Քաջք, ո՛վ Մասիս, շքեպարեն,
Որպես այցելու քո բարայրներին,
Թո՛ղ Մուղաները բնակիչ շինեն
Անմարդաբնակ քո մութ խորշերին.
Թող այսուհետև, թողած բուրբից,
Մերկանդամ մնաս քո նախնի փառքից,
Մունըր խոնարհած, ես ինձ բաղդավոր
Այժմ կարծելով, քան մի այլ երգիչ,—
Քեզ հարկ եմ տալի. դու մինչև այսօր
Սովոր ես ազգել հմայքդ թովիչ,
Եվ թոթովում եմ, որպես երեխա,
Քե՛ղ, Ազա՛տ Մասիս, վերջապես տեսա:

IV.

Տեսա ահավոր քո ստորոտներ,
Ամպի մեջ կորած քո ցուռն կատար,
Եվ առողջացան քնարիս լարեր,

Եվ քեզ երգ հյուանց խոսքերով հարմար:
Որքա՛ն երկչուդած զգացումներով,
Ազոթք շրթունքին, դողդոջ ոտներով
Մտտեցել է քեզ Հայ ազգի որդին,
Որպես այցելու խեղճ Արտավազդին,
Կրծեցե՛ք, շներ, ժանգոտ շղթաներ,
Թող լույս տեսանե անխճյալ ժառանգ*.
Այժմ Հայաստան շունի դարբիններ,
Որ զորանային սոսկայի կապանը:

1865 թ.

ԽՈՐՀՐԳԱՎՈՐ ԳԻՇԵՐ

I.

Ա՛խ, ես չեմ կարող չգովել այդ գիշեր,
Այդ անո՛ւշ գիշեր, ուր խաղաղական
Դաշըն խումբերով գալիս են ժամեր:
Ահա՛ լուսինը:— Ի՛նչ անմահական
Հիշում է դա ինձ գաղտնիքն այն անգին,
Որ ամենայն մարդ, սրտի հատակում
Վարագուրելով,— գրախոս աշխարհին
Զկամի հայտնել և չէ հավատում,
Բայց թե երջանիկ այս անդորրության,
Եվ անպատասխան այս միայնության:
Ո՛վ, ի՛նչ մրմունջով այդպիսի գիշեր
Սովոր ենք խնկել մեր առաջին Սեւ,
Թափել արտասուք, մաքո՛ւր արտասուք,
Հառաչել մենակ, որ շտեսնե՛ք դուք

II.

Ահա նույն ուրին և նույն իսկ թփեր,—
(Ես երկրորդ անգամ տեսնում եմ դոցա).
Փոքր ցած իջիր. նոր բացված վարդեր,

* Մեր պատմության մեջ կարգում ենք հետագա պահան-
ջությունը — երբ Արտավազդ II-ը, ընդունելով թագավորու-
թյան կառավարությունը, սկսեց դանդաղել յուր հոր՝ Արտաշես
երկրորդի դեմ, ստեղծելով. «ես ի՛նչպես թագավորեմ ավերակնե-
րին» (որովհետև Արտաշեսի մահին շատերը ևս մեղցրին յուր-
յանց բոս սովորության).— այս պատճառով հանգուցյալ Ար-
տաշես անիծեց Արտավազդը և սուսց. «Որս զնայու ժամանակ
թող քեզ բռնեն քաշքերը (չար սգի, դև), տանեն Մասիս սարի
վերս. այնտե՛ղ մնաս միշտ և երբե՛ք լույս շտեսնես: Հայ պա-
ռավները զրուցում էին, թե Արտավազդ մի այրի մեջ կապված
է շղթաներով, և երկու շուն հանապաղ կրծում են այդ շղթա-
ները, որ նա ազատվի և վերջ տա աշխարհին, բայց դարբիննե-
րի երկամ ծեծելու ձայնից դարձյալ զորանում էին շղթայքը:

Կարող են ամբո՞ս սփռել քո վերա:
Մո՛տ գնա, ի՛մ հյուր, նորա անփուշ են,
Ա՛խ, տե՛ս դու, ո՛րքան ուրախ ծայտում են:
Դեռ անցյալ գարնան, Մայիսի հնգին,
Ես այստեղ էի, և հոգուս ընկեր
Նույնպես այդտեղ էր. նա նայեց վարդին —
Եվ ես հյուսեցի փունջ նորան նըվեր:
Ա՛խ, առանց սիրո ի՞նչ է մանկութուն.
Ասա՛, նո՛ւյն շէ, թե խորին ծերութուն:
Թե սերը գնաց, գրկանք աշխարհի
Ես հանձն կառնեմ, և գալո՛ւստ մահի:

III.

Ահա և հովիտ ի՛նչ պայծառ կանաչ
Ճոճում է նորա մակերևութին:
Ի՛նչ ծաղկի ազգեր և հետ, և առաջ...
Ես շե՛մ նախանձում այլևս դրախտին:
Եվ կապուտակը շքեղ երկնքի
Իմ հաշտ հայացքը փաղաթշում է,
Եվ երկու աշերն շիկահեր կուսի
Եվ նկարո՛ւմ է և ինձ հիշո՛ւմ է:
Թե՛ չսիրեիր զուր ունայնութուն,
Հարճերի աղմուկ, շոալլ պերճութուն,—
Դուք կարող էիք, մարդի՛կ մուրթյալ,
Այս արբեցության մեծութունն զգալ:

IV.

Պարտե՛զ հանգստյան և խաղաղությա՛ն,
Ի՛նչպես շգովեմ քո առատ բերքեր,
Ի՛նչպե՞ս շխաղամ ներդաշնակաճայն
Քնարիս վերա: Այդ պերճ պատկերներ,
Որով զարդարված գեղեցկանում ես,
Որ բնությունը կենսագործում ես,—
Ինձ ընձևում են և ուժ, և կյանք նոր,
Որով կարող եմ լինել բաղդավոր:
Քննել մեծութունն ճարտարապետի,
Եվ արարչության գաղտնիքն ըմբռնել,
Եվ ոգևորվել հոգով պոետի,
Անհասի անվան սաղմո՛ս տաղերգել:

ՍՈՒՆԱԿ

Սոխական երգեց և մոռացավ
Քաղցր բունը գիշերի.
Նա ողջ գիշերն արտասովեցավ,
Որպես սիրտը սիրողի:

Եվ նա առաց. ինչո՞ւ համար
Զկա ոչինչ պատասխան.
Եվ նա գիտեր դորա պատճառ.
Սերը չէ ինքնահավան:

1865 թ.

ՍԻՐԵՂԻ

Սա՛նլըր օրեր, զնայե՛ք շուտով,
Գնա՛ ձմեռ Հյուսիսի.
Գարուն, կանաչ ե՛կ թևերով.
Թող արձակվի ոստն վարդի:

Ես զարնան մեջ հողոս սերը,
Արախ լարերն թաղեցի,
Որ զարնան հետ քո պատկերը
Գովասանեմ, սիրելի՛:

1865 թ.

ԶԱՆԳԱԿ

Որպես զգրգոց բանտի զոների
Ինձ տաղտկալի է այդ զանդակի ձայն,
Գրեւ, մտածել ինձ տնկարելի.
Լոխ'ր, ո՛վ զանգակ, կո՛ւյր ծիսի նշան,

Իմ հոգու լարերն թող ազատ շարժվին,
Որպես ազատ է իմ մտածութիւն.—
Սրտիս լսելի ես իմ մեծ Փրկչին
Ահա՛ երգում եմ օրհնարանութիւն:

1865 թ.

ՎԵՐՋԻՆ ՀՐԱԹԵՇՏ

Ես ձի նստա: Գեպի Մոսկվա
Ուղղեցի իմ ճանապարհ.
Մորս արտասուքն այլ չտեսա.—
Արագ զնաց երիվար:

Ո՛վ արտասուքդ, մայր իմ անգին,
Պետք է սրբն, ասացի—
— Ես կը մնա՛մ այն սուրբ օրին,
Մինչև դառնաս, իմ որդի:

Եվ զնում են հետզհետե
Եվ շատ օրեր, շատ տարիք,
Մորս արտասուքն ծովանում է.
Եվ շունի՛ ժամ երջանիկ...

1865 թ.

ԿՐՈՆԱՎՈՐԻ ԱՂՈԹՔԸ

Անհաս Զորություն, որ ծավալվում էս
Անթիվ շնչավոր կակների մեջ,
Որ ամենայն բան տնօրինում էս,
Որ իբրև կանթեղ վառվում էս անշեջ.

Որ ստեղծել էս մարդը իմաստուն,
Քան այլ շնչավորք քո հրամանի,
Որ բաշխել էս նուրբ բանականություն,
Մինչ հայացք մխել անդունդք երկնքի,

Որ կարողացել էս շանճարին
Քափանցել ստորինք. քննել և զննել
Ընդերք տիեզերքի, սիրել բոլորին,—
Տո՛ւր հոգուս պալոցքն այսօր գուշակել:

Ծղեմի դրա՞խտ, թե խավա՞ր գեհեն՝
Պիտի հաստատես նորան օթևան,
Թե այս վա՞տ դամբան... Ո՛վ էս հողեղեն...
Ինչո՞վ բացեցի դուռն անմահության:

Այստեղ կմեռնեմ, այս բլուրն ահա
Կանուս դիակըս ցուրտ կամարի տակ:
Տարերք կփոխվին և աշխարհ կերթա,—
Կերթան և բլո՛ւրն, և իմ հիշատակ:

1865 թ.

ՄԵՄԱՏՈՒՆ

Այն ի՞նչ իշխան է և ի՞նչ մեծատուն,
Որ ձեզրեց յուր ազգն, մատնեց սուրբ արշուն.
Փոխեց կրոնից, պատառեց նորան,
Եվ դավաղանի հարվածների տակ,
Տվեց ժողովուրդը Գալլին ինքնիշխան.—
Մտայալ անփա՛ռք զործի մրցանակ:
Եվ դառն արատուր Հալ ծնողների
Քիւեց որպէս ծով. նորա շգտան
Խորթ կրոնի մեջ յուրյանց հայրենի
Վարդապետութիւն — տխրեցան, մեռան:
Այդ ի՞նչ իշխան է, — ինձ դուր ասացե՛ք, —
Հապա երեսին գորա թրեցե՛ք:

1865 թ.

ԻՏԱԼՈՒՆԻՔ ԵՎ ԻՏԱԼԱՅԻՔ

(Հիշողություն զեպի անցածը)

I.

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ Իտալացիք.
Ձէ թնդում քաղցր երգէ՛հուն,
Ինչո՞ւ, քնքուշ Իտալուհիք.
Թողել եք ձեր պիանոն:
Մոռացել են դոքա ասես
Փափուկ սեռը կանաչի.
Սրտում վրեժ, կարիճի պես.
Դիմում են վրա՛նք սոսիսի:
Որպես տան մեջ, նույնպէս կովում
Կանգնած են հեղ և հպարտ,
Գնդակներին կուրծք են ուղղում.
Եվ շրթունքից չէ՛ դնում վարդ:

II.

Չարմանո՞ւմ եք, ինչ ասում եմ.
Թե դուք նոցա տեսնեիք

Խաղաղ օրով, երբ բաղցրադեմ
Բռնած կիթառն գեղեցիկ,
Փափուկ մատերն արծաթելար
Նվագարանին դիպչելով,
Պարտեզի մեջ ծաղկազալար,—
Դուք կլսեիք անխոռով
Մերո ձայնը, սիրո հոգին,
Հյուսած սրտի թելերից.
Սիրե՛լ դիտե Իտալուհին,
Զրկված բոլոր աշխարհից:

III.

Շուրջ ճակատով շուշանագեղ
Մածանվում են թուխ մագեր,
Սև սաթի պես հոնքեր շքեղ,
Վառ աստղի ջուխտ աչերու
Դուք լսեցե՛ք, երբ զրուցում են.
Ամբողջ զրախտ փափկության
Զեր սրտերը կախարդում են,
Որպես տավիղն էոլյան:
Եվ ոստի զոտոզ հոգին
Մի՞թե չպետք է նվաճի.
Եվ հաղթության արմավենին
Դոցա առչե տարածվի:

IV.

Իտալուհի՛ք, և ձեզ նման
Արևելքում մի անգամ
Զեր քույրերը զինվորեցան
Թշնամու գեմ անզգամ,
Արլան գնով Հայաստանին
Գնեցին նոքա փրկություն,
Եվ թաղեցին հողի ծոցին
Անմեղ ծաղկած կուտություն:
Մեռան նորա. բայց կմենի՞
Նոցա զործի հաղթանակ:
Դուք դե՛պի դաշտ, մենք կենդանի
Ունեինք նոցա հիշատակ:

V.

Իտալիա, աշխարհ փառքի,
Դու, թո կուրծքը դրահոզ
Ամբապնդած, հաղթանակի
Կամիս պսակվել դափներով:
Մի՞թե խապա պետք է ձնշվի
Այդ ազգային զորություն,
Եվ առվի պես արյունոց թափվի,
Հերոսներից սուրբ արյուն:
Մի՞թե ձեռներն, մի՞թե սրեր
Քո ոտներն թշնամու

Պետք է բերենք բեզ նոր ավեր,
եվ ստրկանաս դարձյալ դու:

VI.

Ինձ ասացե՛ք. ո՞վ ձեզանից,
Որի մեջ մարդու սիրտ կա,
Զխնդրվելով արասուրբից,
Կարող է մնալ անզգա,
Տեսանելով այս ողբալի
Սրածուխյան ավերած,
Եվ սրբութունն Իտալիայի
Նշավակով անարգած:
Անիծում եմ շար ժամանակի,
Երբ Քուրբունը գիշատիչ,
Տնկեց այստեղ յուր դրոշակ
Եվ խաբեբա՛, և մատնի՛չ:

VII.

Մի կա՛մք, մի շո՛ւնչ ձեզ օգնական,
Առե՛ք սուսեր — և հառա՛ջ.
Դուք սիրտ ունիք ասպետական,
Հարձակվեցե՛ք ձախ ու՛ աչ:
Ազնիվ գործին ինքք Աստված
Ուղարկում է յուր վահան:
Իտալիա՛, փա՛ոք անմոռաց.

Կթնդա ձայնը փրկության:
Նորից, նորից անուշահոտ
Կարձակվի բո մրտենին,
Նոր արշալույս, նոր առավուս,
Եվ ավետյա՛ց ձիթենին:

VIII.

Եվ անցածիդ գեղեցկութուն
Յուր դագաղից կդարթնի,
Միայն ավե՛ր և պղծո՛ւթյուն
Ավստրիան կրնգունի:
Իտալիա՛, դու զորավոր,—
Եվ կեցցե՛նք զավակներ,
Իտալիա՛, ես հոգևոր
Բերում եմ քեզ իմ տաղեր:
Եվ հայի մեջ կա կենդանի
Ազատության արձագանք,
Եվ թո՛ղ շասեն, որ հայն շունի
Ո՛չ ազատ կամք և ո՛չ կյանք:

Անձեռագործ զու մահարձան քեզ կանգնեցիր,
Ոչ հողանյութ, որպես երկաթ կամ որձաքար,
Հրդոր գըրչով, սուրբ վաստակով և անձանձիր
Շունչ կենդանի և հետ մահվան հանդիսացար:

Ահա նոր Ազգ և նոր Լեզուդ յուր ձիթենին,
Քո ջրով բուսած, քեզ է բերում, ո՞վ Սանփանոս
Խաղաղ մեա՛, մի՛ վրդովվիր. քոնն է դափնին,
Խավարի մեջ մեզ լույս ծագող Պոռմեթեոս:

Աշխարհ ծնար, և աշխարհիս դարձար մշակ,
Բայց չը տեսար այս աշխարհից անգորբութուն.
Աշխատավոր մարդկան բաժին է փշյա պսակ,—
Ահ, քրտնաջա՛ն ոսկրներիդ խաղաղութուն:

1879 թ.
Մոսկվա.

(Նվիր Մ. Սաղաթյանցի հիշատակին)

Ահա արևմուտք և օրհասական,
Որպես գիշերվա թանձրամած խավար,
Վրա տվին ինձ, մահիճս իմ կալան.
Ոչ մի հույս չմնաց նոր կյանքի համար:
Կյա՛նք, անուշ երազ մատաղ օրերիս,
Միրուն ցնորքիդ անցավ ելևէջ.
Եվ վերջին լարը մեռնող քնարիս
Պատըզվե՛ց, որպես սիրտը կուրծքի մեջ:
Երբ որ ինձ թաղեք, մի՛ արտասվագին
Մաղիկներ ցանեք դազադիս վերա.
Ի՞նչ հարկավոր է անշունչ դիակին,
Որ մահից հետո սիրո կուռք դառնա:
Մանուկ օրերից, հուսով սիրավառ
Երգ ես երգեցի ոգևորության,
Բայց ինձ չըլսեց գոռոզ այս աշխարհ.
Վա՛յ ձեր վարդերին, որ ահա չը կան:

Եվ թող բնությունն՝ միակ գեղեցիկ,
Ողջունե երգչիս վերջին հրաժեշտին,

Եվ երասխաջուր մարգերի ծաղիկ
Անթառամ խընկե հայրենի այգին:

Ազատ թուխպերից, թող պայծաս շոգա
Սրեզն երկներին միջօրեակուն,
Եվ հա՛վերժ մատաղ կյանքի պես խաղա,
Եվ լուսավորե իմ կորա՛ծ դամբան:

1890 թ.
Մոսկվա.

ՋՈՇԵՐ

Մեռավ իմ մուղան, հանգավ ե կրակ.
Անտառը լցվեց շոք տերևներով.
Երկիրը ծածկվեց, փախավ տրեպակ,—
էլ ես չե՛մ ապրում ուրախ երգերով:
Եվ աստեղագարդ բոլորակ գմբեթ,
Եվ արծաթափայլ ջրիլի խոխոջուն
Այլևս չեն խոսում բանաստեղծի հետ,
Եվ ոչ այցելում ավերված իմ տուն:
Այժմ ինձ մնաց միայն փշրանքներ,
Մայր մտավ ահա ե նշույլ վերջին,—
Հանում եմ զբահս, ե զին, ե զարդեր,
Հանձնում եմ զորանց մանուկ սերնդին:
Բայց թող հայկական որդիքն իմանան.
Որ իմ սուգս նոցա վիճակն է եղել.
Որ երբեք վախուկ զինվորի նման
Թշնամուս առջև վահան չեմ ձգել:
Չեմ երկրպագել ես ոսկի հոբեթին
Եվ ոչ կուտքերին պաշտել օտարի.
Այլ միշտ հոգևոր կարոտ ծարավի,
Տվել եմ արժանն ամեն մի մարդին:
Չեմ տաշել զաղաղ, ու մատաղ կյանքի

Կանաչ ծառի պես ծաղկել են հույսեր:
Մրսկել են դորանց ջրով կենդանի,
Որ գայոց աղգին լինեն պտղաբեր:
Եվ հոգուս վրա այսօր իսկ խաւար
Կիտվել է որպէս մըբըրիկ ծովի:
Չորս կողմս ծիծաղ, և խնջույք, և թառ,
Քայց ահա և ձայն կալանավորի:
Մաշված ու դեղնած դիակի նման
Կախտեր շափելով կաշեհան մեջքին,
Քաշում են անպարտ, անմեղ Հիսուսին...
«Ազատ Բարաբրա՛ գող և ավազակ.
«Ազատ և Օսման»։ վճռեց Եվրոպան.
«Խեղդեցեք զրան, ջարդեցեք կլակ,
«Որ այլևս մեզ բողոք չկարգա»:
Եվ թող հայկական որդիքն իմանան,
Որ և այժմ, կանգնած հայրենւյաց շեմքին,
Լարում են ջղերս, որ շթուլանան
Դիմակաց լինել ահեղ փոթորիկին.
Քշտիր կոնկրդ, կտրիճ աննման,
Ա՛ն սուր, հրացան, քլունդ ու կացին,
Դժվար ճանապարհն անցիր անսասան.—
Աջ ու ձախ քանդիր, թե որ արգելք կան.
Ահա նորածին և մանուկն եկավ՝
Սուրբ ազատութեան տաճարին ընծա.
Մանուկ Հայաստան տեղից շարժվեցավ
Դիմեց համարձակ դեպի Գողգոթա:
Եվ զարնանային ծաղկազարդ դաշտեր

Փոխվեցին կտրմիր. կապույտ ծիրանի.
Կարմիր փոխվեցին ծովի ալիքներ,
Տաշտախիլ դարձավ այգին հայրենի.
Ո՛հ, մի՛ վախենար թե նահատակի
Գլուխը թուով դահճի երկաթով:
Կը գա ժամանակ, երբ հազթանակի
Նա երգ կը հնչե դափով. ծնծղայով,
Կը գա մամանակ, երբ ամեն մի դուռ,
Տնկած իր առջև թարմ արմավենին,
Փառավոր նորան կը կանգնե մատուռ
Եվ անուշահոտ գոհերի բազին:
Ահա նորածին և մանուկն եկավ
Սուրբ ազատութեան տաճարին ընծա.
Մանուկ Հայաստան տեղից շարժվեցավ,
Դիմեց համարձակ դեպի Գողգոթա:
Հենց նահատակի սուրբ ոսկորներից
Նոր լույս է ծագում աշխարհիս վերա.
Հենց Գողգոթայի լերան կատարից
Կանգնեց նոր Աստված, և անմեղ արչուն,
Դեպի կյանք մարդիկ կանչելով մահից,
Տարավ վարդազուն նոր սլակ փշյա —
Այսքան հազթող է արչան զորութուն:
Հյութ աստվածեղեն, հեղուկ լուսեղեն,
Եվ ծիրանածին զրոշ փրկութեան:
Քո ամեն մի շիթ, ամեն մի հյուլեն,
Նոր դար է կազմում սարուկ մարդկութեան.
Եվ ամուր բանտեր, քարե պարսպով,

Գիտես սաստկութեամբ թափալիլ զհախն.
Լեռներ և դաշտեր սղողել ծովով.
Վանդակից հանել անճար թշվառին:
Ահա նորածին և մանուկն եկավ
Սուրբ ազատութեան տաճարին բնծա.
Մանուկ Հայաստան տեղից շարժվեցավ,
Դիմեց համարձակ դեպի Գողգոթա:
Փայլեց արևելք նոր արշալույսով,
Անճեա չբացավ և ժանց հնութեան.
Նորոգման սգին, կյանք ավետելով,
Արջունից կրոնց պսակ հաղթական:
Նահատակները փռվեցին զեանին.
Գետինը կակղեց նոր սերմի համար.—
Նոր գործը մնաց մեր նոր սերնդին.—
Եվ այսուհետև առաջ անդադար
Ահա յուսածին և մանուկն եկավ,
Գեղեցիկ՝ սրպես ազատն ինքն աստված.
Արարիչ բազկով շինել սկսավ
Ազգապահութեան հրաշալի շինված:

1890 թ. Մոսկվա.

ՊԱՆԳՈՒԽՏ ՀՈՒԻ

(Եվե Ա. Նուգարացիի նիշատակին)

Հողի կապանքից հոգին ազատված,
Երկնքի անվերջ տարածութեան մեջ,
Թռչում էր ուրախ. նորան զրկարաց
Ողջունում էին աստղերը անշեջ:

Եվ քերովբեներ այնտեղ վեցթեյան
Հանդիպում էին խընկով, բուրվառով.—
Հանկարծ ցոլացավ փայլակի նման
Աթոռն սկեղեհն, լի գոհարներով:

Հանգիստ էր տիրում մշտնջենավոր
Մարտիրոսների օթևաններում.
Եվ սըրանց զլիսին պսակ փառավոր,
Ինչպես արևելք, հրավառ շողջողում:

Ուսում էր այնտեղ և կենդանի ջուր.
Որպես երևխի արտասունք մաքուր.
Եվ զբախտահապն թրփերի միջին
Սուղմոս էր ասում ամենակալին:

Այսքան կախարդիչ, հրաշալի պատկեր
Ոչ մի հողեղեն, մի մահկանացու
Յուր կյանքի օրին երբեք տեսած չէր,
Եվ ոչ մեծութուն զգացել աստուծու:

Եվ մտավ հոգին խոստացած աշխարհ,
Ուր մեր աշխարհի ոչ հոգս կա, ոչ վիշտ,
Ուր և մեծ, և փոքր միմյանց հավասար,
Եվ Ադոնայի* ներկա նոցա միշտ:

Եվ տրխրեց հոգին հողեղեն մարդու,
Եվ շնտելացավ Դրախտի վարդերին.
Ուզում էր թողնել վիճակ կենսատու,
Ուզում էր ասել յուր հըրճտակին.

«Թո՛ղ ինձ, թո՛ղ. զընամ դարձյալ այն կայան,
Ուր ցավ, արտասուք և տառապանք կան.
Ուր քաղցրության հետ կա և դառն բաժակ.
Ուր օձն է սողում և վարդենու տակ:

«Սեր ունիմ սըրտումս, յայն այս երկնքից.
Ամփոփել յուր մեջ չէ կարող զըրբխտ.
Խավար գիշեր է երկինք աստղալից,—
Այնքան լուսավո՞ր երկրային իմ բախտ:

* Ադոնա կամ Ադոնայե, բառ եբրայերեն՝ նշանակում է աստված:

«Թո՛ղ ինձ, թո՛ղ. զընամ դարձյալ այն կայան,
Ուր ցավ, արտասուք և տառապանք կան.
Ուր քաղցրության հետ կա և դառն բաժակ.
Ուր օձն է սողում և վարդենու տակ:

1891 թ. ապրիլի 9.

ԱՆԳԻՆ ԳՈՂԱՐ

I.

Ափսո՞ս, աղավնյակ, որ դու շես ծընած
Աշխարհստեղծութեան վեցերորդ օրին,
Իրք ճարտարապետ արարիչն աստված
Կանանց փափկութեամբ նկարեց Եվային.
Դո՛ւ այն ժամանակ կլինեիր պատկեր
Եվ շնաշխարհիկ սիրո զաղափար.
Դո՛ւ անամպ երկինք, նա ամպ ու ստվեր
Եվ ոչ հողեղեն ոք քեզ հավասար:
Որի սեաթույր մազերը կխտված
Մալք-ծալք ցրված են բարակ ուտերով,
Եվ վառ աչքերի դյուրեղ հայեցված
Երբեմն սրտակից փայլում է սիրով,
Բայց և երբեմն, ամպի պես թխպած,
Կրա՛կ է թափում այրող կայծերով:

II.

Անարատ որպես շքննձած ցորեն,
Մեղսապարտ երկրի մաքուր քավարան,
Ա՛խ թե մեղքերը րեզ չպաշարեն.

Եվ դու մնաս իմ միակ զոհարան:
Թեթև փշելով մաքրափայլ օդի,
Քո անուշաբույր շունչն եմ ես զգում,
Եվ խոխոշաձայն խաղում առվակի
Քո մեղմ, սիրալիր զրույցն եմ լսում.
Մառի տերևներ, հեզիկ շարժվելով,
Նազուկ ոտերիդ հիշում եմ շարժված.
Եվ ծաղիկները, քեզ բարենելով,
Ուզում են ասել, որ դու ես աստված.
Դու համեստ աստղիկ, ամաչկոտ լուսին,
Դու իմ խնդություն և վիշտ իմ խորին,
Դու իմ պայծառ օր և տխուր գիշեր,
Իմ միակ կյանքում դո՛ւ միակ ընկեր:

1891 թ.

Մոսկվա.

Հ. ԵՎ Ք. ՏԵՐ-ՀԱԿՈՐՅԱՆՆԵՐԻ
ՀԱՐՄԱՆԻՔԻ ՔՍԱՆՀԻՆԳԱՄԵԿԻՆ

Կես գիշեր է: Լուռ սենեկում
Հանդարտ բայով, փոքր ինչ զբաղված,
Ման եմ դալիս. և անկյունում
Տեսնեմ. քնարս պատին կախած:

Տերևի պես դողողալով,
Ես մտտեցա հին ընկերիս.
Խելքըս թռավ. բայց մեղմ ձայնով
Կանչեցի ես. ողջուն քնարիս:

Առա նորան և խնդագին
Փայփայելով, լավ մաքրեցի.
Կարծեմ, լարերը պակաս էին,
Բայց տակավին դեռ արծաթի:
Եվ արծաթի տարեդարձին
Այս տողերը ինձ հնչեցին:—

Բաղդավոր պույգ. որ մտաք աշխարհ
Սիրու սրտի հետ և միաբան:
Սիրով պնացիք ձեր ճանապարհ,
Լուսապայծառ ասողի նման:

Որ մանկության առավոտից
Արդար վաստակ եք վաստակել,
Որ անտրտունջ այս աշխարհից
Երբեք աշխարհ չեք անիծել:

Սե՛ր գեղեցիկ, սե՛ր հոյակապ,
Ամեն տեղ քո շունչն եմ լսում.
Դու մարդկության հզոր շողկապ,
Ամեն լավ բան դու ես ստեղծում:

Եվ այդ Ձեր սերն Աստված օրհնեց,
Նայեց երկինք և հաշտ աչքով.
Թեթև զեփյունն Ձեզ սղջունեց,—
Եռա՛ց և կյանք բուրբ շնորհով:

Արևելքի շողքը շողաց
Ադամանդի գոհարներով.
Շողաց և շաղբ շողշողուն
Մարգարտափայլ կաթիլներով:

Շողաց և ծովըն ծիրանի
Երկու շքնաղ նավորդի հետ.
Մինը պսակյալ իսկ թագուհի,
Մյուս անխոնջ ճարտարապետ:

Քա՛ջ նավորդներ, Ձեր գալն բարի.
Ձեզ գեղեցիկ պսակ արծաթի.
Ա՛յս օր հանդես ամուսնական,
Կեցցե՛ք, կեցցեք այժմ և հավիտյան:

1891 թ. հունվարի 28.

ՀԱՆԳԱՄ ՔՆԱՐ

Այսպես, իմ քնար, այսքան ժամանակ
Սիրելով հանգիստ և դատարկութիւն,
Իբրև ժայռերից սեղմված մի գետակ,
Մնացիր անշարժ: Խոսնա՞կ դու շարժուն,
Չըհընչեց լարերդ և ոչ մի դաշնակ:

Ապրում եմ մենակ և առանձնացած,
Անմասն խառնածայն ըզրոսանքներին.
Ապրում եմ, որպես մարդերից փախած:
Աչք չունիմ նայել աշխարհիս կյանքին,
Տատասկի նլման տապալված գետնին:

Ո՞հ, մի կանչեք ինձ, որ ձեզ բան Երգեմ,
Որ ձեր լսելիքն երգով փայփայեմ.
Թե ինքն Ապոլոն նորից փունջերով
Զարդարեց ձակատս, ես, հետ քաշվելով,
Կասեի նորան. «Մընա՞ս դու բարով»:

Անց կացան օրերս, անցալ և դարուն,
Երբ գեղեցկացած մանուկ օժերով,
Իբր սըրաթոիչ արծըվի կորչուն.

Թռչում էի ևս հզոր թևերով,—
Չըկա՞ր ինձ արգելք, չըկա՞ր բռնութիւն:

Ահա և այս թերթս, սեղանիս վերա,
Առաջ որ զըրիչս թաթախում էի,—
Դառնում էր իսկույն կենդանի վրկա
Սըրաիս գեղմունքին, և մարգարեի
Խոսում էր լեզվով, որ այժմ չկա:

Ա՛խ թե և մեր սիրտն ծառի պես լիներ,—
Չըմեռը կանաչ տերեխից թափվեր.
Ամառը որ գար,— մանուկ աշխուժով,
Բանաստեղծական ելեղններով
Յուր թմբութիւնից նորի՛ց քսթափվեր:

1892 թ.

Մոսկվա.

ՎԵՐՋԻՆ ՓԱՓԱԳ

Երբ ցուրտ դիակդ, կյանքից զրրկված,
Մըտնի տապան, իմ անգին,
Վերջին շունչըս բեզ եմ նվիրած,—
Եվ ինձ տեղ տուր քո կողքին:

Թո՛ղ Գաբրիելի փողը հնչե,
Թո՛ղ գա ա՛նկ դառտաւտան,
Իմ նազելի, մեզ այդ փուլթ չէ,
Սիրո զըրկում անտասան:

Թե ինձ հասնի երանություն
Այն լուսեղեն աշխարհի.—
Մեր հոգե ծածկ, հողե անկյուն
Քա՛ղոր ինձ քան մասն անմահի:

1893 թ.

ՕԳՆԵՑԵՔ

Արև բացվեց սարի ծերին,
Հետն էլ գարուն վարդը ձեռին.
Բայց տխուր սիրտս շգտավ մի լար,
Որ թշվառին երգեր «մի՛ լար»:

Քոռ աշըղի պես, շունգուրը քորած,
Որբերի խաթեր դոնե-դուռ ընկած,
Հայոց հին երգիչն հին երգ է երգում,
Որ թե սիրում եք Փրկիչն երկնքում,
Առեք նրա ետան և մտեք աշխարհ,
Օգնեցեք որբին, այնքան վշտահար.
Աստված բարաբյաթ տա ձեր տուն-տեղին,
Ձեր կալին, հանդին, թաղին ու գեղին,
Ձեր բարեսեր կյանք և ազնիվ ավյուն,—
Ասացեք, այս չէ՞ մեր անմահություն:

Արև բացվեց սարի ծերին,
Հետն էլ գարուն վարդը ձեռին.
Բայց տխուր սիրտս շգտավ մի լար,
Որ թշվառին երգեր «մի՛ լար»:

1898 թ. դեկտեմբերի 25.

Մուկվա

Handwritten musical notation on a five-line staff, featuring a treble clef and a key signature of one flat. The notation consists of a single melodic line with various note values and rests.

Handwritten text below the musical staff, likely a title or subtitle, written in a cursive script.

✦ խունեբորդ տարին Ճեմարանիս Հիմնադրության ահա՛
յրանում է, մի ցանկալի տպագրութիւն բերելով բոլոր բար-
յացակամ սրտերին: Այն՝ ՀԻՍՈՒՆ տարի ապրել է նա զեղեցիկ
հասոցադիմութեամբ. ՀԻՍՈՒՆ տարի զնացել է յուր զովարին
և լի՛ ձախորդութեամբ ճանապարհը: Գոհութիւն՝ նորա
անցյալին, որ կազմել է մեզ մի զաւարուն ներկա, և զոհու-
թիւն նորա ներկալին, որ տալու է մեզ մի սուսլել նախան-
ձեիլ ապագայ:

Դեռաբո՛ւյս պատանիք, ժրաջա՛ն հղե՛ք այդ սուրբ ասագ-
րեզի վրտ. պատրաստեցե՛ք ձեզ որդի մարդկութեան և ազդու-
թեան. ո՛հ, քանի՛ մեծակշիռ էր ձեր մատաղ կյանքի խորհուր-
դը, թե ձեր թանկագին ժամանակը. գործ զնեիք նորա զարգաց-
ման և հաստատութեան, քանի՛ ըրածը անալու էր Ճեմարանը
արժանի պարծանքով, որ պատրաստ է օժանդակել ձեզ ամե-
նայն միջոցներով, եթե միայն կամեիք ուսանել ազնիվ ու ան-
խռով աշխատասիրութեամբ:

Ազնի՛վ սրտեր, լցվեցե՛ք ամենաբազըր շողափմունքով,
պատրա՛ստ կացեք բերել ձեր անկեղծ շնորհակալիքը այդ փա-

ուսման օրի տոնախմբության, գիտե՛ք, — սիրո և երախտագիտության զղացմունքն է, որ մեծարելի է կացուցանում մարդուս անունը:— Ենթահաս՛լ լինինք իրստովանող սրտով պատվական հողարարձուիս նաչատրո Հովակիմյան Վաղարյան, որ լուսավորչալ գործակցությամբ բարեկարգել է վիճակը ճեմարանիս և ոչինչ չէ՛ ինչպե՛կ նորա պայծառության համար թե նյութապե՛ս և թե բարոյապե՛ս:

Խաղաղությո՞ւն Ձեզ, ազգասե՛ր Հիմնադիրք ճեմարանիս. Ձեր անունը անմտաց է, Ձեր գործը անմահ, որ ահա վերստին անմահանո՞ւմ է այս տոնախմբության օրը:

Նժախտագետ հեղինակը

1864 թ. սեպտեմբերի 10.

Ազնի՛վ բնկեւ, շնորհակալ.

Անդավանան, ջերմ սիրով

Ես սիրել եմ իմ հայրենիք, —

Գնա՛ եվ դու ես՛յն շավիղով:

(Նժգ մեռ. Հայրենասիրի, 202 երես)

ԱՌ ԸՆԹԵՐՑՈՂԸ

Թե ծանր պիտուլքն հասարակության
Դարձավ քո համար նյութ մտածության,

Թե սրտիդ վերա ծանրացավ ներկա,
Որպես քո կյանքի մի մեծ առարկա,

Քե՛զ, ազգի անդամ և ազգի որդի,
Լևոնի վիշտը առաջարկեցի:

ՆԱՆՆԵՐԳԱՆՔ

Довольно людей кормили сластями.
У них от этого испортился желудок:
нужны горькия лекарства, едкия истины.

Лермонтов
(Гер. наш. вр)

I.

Ժամանակակից գրում եմ լեզվով,
Որ ամենայն մարդ կարգա, հասկանա,
Որ շնայե այլ ակնոցներով,
Որ յուր սեփական քննությունը տա.—
Կյանքը ինձ ասաց. Մանո՛ւկ, քեզ դափնի,
Գնա՛ նոր խոսքով բան մի դրուցել,
Եվ լարիբինթոս մութ գրվածքների
Հանցա՛նք համարիբ ազգիդ նվիրել:

II.

Եվ ես հնադանդ այդ առողջ ձայնին,
Չկամիմ նմանիլ անառակ որդուն
Չոհում եմ գրիչս կենդանի լեզվին,

Որբան ձեռնհաս իմ կարողություն:
Մանո՛ւկ հրաշագեղ, թոթո՛վ ոգելից,
Դու աշխարհաբար մեր սրտի թարգման,
Դո՛ւ մեզ հարազատ ծննդյան օրից,
Թո՛ղ քեզ նախատեն մարդիկ հնություն:

III.

Նորա տեսնում են միայն թերություն,
Միայն դեռ անհյուժ, մանուկ խակություն.
Չեն լսում ձայնը մարդարեական
Նորա ապագա ներդաշնակության—
Նա ևս կը բացվի, կանճ զվարթագին,
Կը ծանրաբեռնվի որպես պերճ ամառ,
Եվ քնքուշաշարժ սրտի լարերին
Եվ գտնե և խոսք, և հնչյուն հարմար:

IV.

Չկամիմ հարկ տալ անպետք պարանբին,
Այն ոյրածո ճարտասանության,
Ես համարել եմ նորան մահու գին,—
Ամենամեծ գործ բթամտության,
Նորա մեզ տեսա մոռյլը հնություն,
Բայց երբեք շտեսա ներկայի հոգին.
Խորամանկահյուս բաներ խոսեցան,—
Ես հետևեցի պարզ լոգիկային...

V.

Եվ օդ սղոցել կացնե բառերով,
 Եվ միջնագարյան տարածել փոշին,
 Բողոքում է խիղճս երկասյրի սրով.
 Այդ սեփական չէ մեր ժամանակին,—
 Ալեկոծվեցան ծերերն հնասեր,
 Փրփուրը ժայթքեց մորուքի վրա.
 «Վա՛հ, անմիտ կարծիք, վա՛հ, անմիտ խոսքեր,
 Հե՛, անտես առնենք լեզուն Ազամա»,

VI.

Որդեր եռացին և լալն բացվեցան
 Նոցա առաջև դժոխքի դռներ,
 Եվ, ո՛վ կատաղի մուկեանդոսթյան,
 Եկա՛ն, կիտվեցան նախանձի լեռներ.
 Լեզո՛ւ սրեցին, աղե՛ղ լարեցին,
 Որ առատ-առատ նետեր արձակեն.
 Դատապարտելի գործ ձեռնարկեցին —
 Ինչո՞ւ — որ ազգին խավա՛ր ժողովեն...

VII.

«Ենթեքդ ցնդել է, լեզվագա՛ր լակոտ,
 Անպետ ապրա՛նք է ճարտասանություն»:
 Եվ նոցա գոռը դրդրրդում է օդ,
 Որպես մրմուռը քամու սոսափյուն...

«Բթամտությո՞ւն», զոչում են ծերեր,—
 Անեծք է վիժում անդուռն բերանից.
 Եվ մորուքների մի կանգուն ձարեր
 Դոխում են որպես ահագին հողմից...

VIII.

Անխոտվ եմ ես, եթե իմ վերա
 Ամբաստանության գան դիզվեն բեռներ.
 Ե՛րբ են բան տեսել, ինչպես որ նա կա,
 Ճշմարտութենից վշտացած աչքեր:
 Կորի՛ր, Չարասե՛ր, լո՛ի՛ր, Ամբարի՛շտ,
 Ես պիտի ճեղքեմ քո նենգ մեքենան,
 Պիտի խորտակեմ սրտիդ սատանան,—
 Պիտի ժամանեմ ես նավահանգիստ:

IX.

Ո՛չ քեզ, ո՛վ մուղա, բարձր Օլիմպից
 Կանչում եմ այստեղ, հողանյութ երկիր.
 Դու ինձ մի՛ հյուսիս պսակ դափնիքից.—
 Այն քնարներին կիսաթել շնորհի՛ր.
 Իմաստակների ցնդած ուղեղին
 Դեռ ունիս աղղել թովիչ զորություն,
 Հաշի՛շ, ո՛վ մուղա,— թո՛ղ թևավորվին,
 Թո՛ղ հարբեն — հետո ի՛նչ ճարտարություն:

X.

Առասպելական կեղծյալ տիտաններ
 Թո՛ղ իսկականի բնդունին պատկեր,
 Հրեշների շարքն երևութանան,
 Եվ բոլոր ցնորք լայնափոր հնությանս
 Վեհափա՛ն սագե՛ր, քնա՛ր լարեցեք,
 Ո՞չ ձեր պապերը Հուով փրկեցին.
 Առանց հանարի զուտնս փշեցե՛ր,
 Թո՛ղ աշխարհ յսե, թո՛ղ փառք տա երգչին:

XI.

Ծաղրածուների գործերն ցավազար,
 Աղաչում եմ ես, ժամ մի դադարեն,
 Որոնք համողմունք, ուխտյալ գաղափար
 Այսօր պնդում են, որ էդուց հերքեն.—
 Անտաշ մրողներ, որ պարշ քսություն
 Հանապուղ ունիք ձեզ հաղորդակից,
 Կապեցեք սակավ ձեր սողուն լեզուն,—
 Առավել օգուտ ունիք գորանից:

XII.

Անցավ ժամանակն երեսակայել
 Ավագուտ գաչառում դալար ծաղիկներ.
 Եվ դադարեցե՛ր ցնորարանել
 Հայլի մեծության ոսկի երապներ:

Մեք իսավարի մեջ մինչ գլուխ թաղած,
 Կամիք հասանել Երկնի բարձրություն,
 Մեք բարոյապես անշափ հետ ընկած,
 Մխում ենք մեզ խունկ և հարգոտ անուն:

XIII.

Մեք դարմանում ենք և ծափ ենք տալի,
 Որ Հայր զարթեց յուր երկար քնից.
 Բայց մենք շենք սեփնում այն սարսափելի
 Փոսը, որ նորան փորում են տակից.
 Եվ մեզ գովելով, և մեզ խարելով,
 Չե՛նք բացում արգյոք դուր կորսույան.
 Ո՞չ անմտությամբ, ո՞չ շար ձեռներով
 Զգում ենք կամուրջ մեր թշվառության:

XIV.

Մաշեցինք մեր խելքն անօգուտ գործով,
 Գիշեր ու ցերեկ անպտուղ անցան,
 Մենք շխրատվեցանք անցածի սխալով,
 Ընդհարկեցինք մենք ամենայն բան:
 Ծախեցինք գրիչ ոսկու ճաճանչին,
 Վաճառեցինք սիրտ և ազնիվ հոգի.
 Լոեցավ մեր մեզ խիղճը մարդկային,
 Եվ մնաց ավեր կյանքը հայ ազգի...

XV.

Եվ ազգ գոչեցինք, և օգի վերա
 Դրեցինք հիմքը նորա կրթութեան,—
 Եվ մենք խաբեցանք, որպես երեխա,
 Եվ հայի վերքը մնաց անդարման:
 Խավար գրվածներ, կաղ, կույր, բռնադատ
 Բանաստեղծութիւն և թարգմանութիւն
 Տվեցինք Հային, և նա հուսահատ
 Փակեց ականջներ և մտավ յուր տուն:

XVI.

Ձգեցե՛ք փետուրն աղափնեական,
 Մերկապարանոց եկե՛ք դուք հանդես,—
 Թո՛ղ լավ ճանաչե աշխարհ ամենայն,
 Որ ազոավ եք դուք կամ բու սևատես:
 Այստեղ կտրում եմ իմ խոսակցութիւն,—
 Ես շտապում եմ իմ վեպը պատմել.
 Մենք կհանդիպենք մինչ ի տեսութիւնն,
 Ձեր հետ հաշիվըս դեռ չե՛ վերջացել...

XVII.

Ո՛վ դու Մոսկվա, բո փողոցներում
 Արդեն խոնում է հանդեսն շտապով.
 Այլք ժողովում են մազադիններում
 Պատրաստել տոնին ընտիր ճաշակով

Նորագուն զարդեր. փողապատ, ձեռնոց,
 Քորոց, նուրբ բեհեզ, շալեր մետաքսի,
 Պատմուճան, սալուպ, լոռնետ, հովանոց,
 Քաշկինակ բատիստ, մանյակներ ոսկի:

XVIII.

Քողեր մեծարվեստ ասեղնագործած,
 Բուռնուս գույնզգույն վերջավորներով,
 Եվ նոր գլխարկներ ոսկեթել նաշխած,
 Եվ բարակահայու ժապավեններով.
 Եվ ամենայն բան, և ամեն լաթեր,
 Որով պարապ մարդ կարող էր պճնել,
 Եվ որ գեղագետ, և որ նորասեր
 Ջրանսիացու խելքն է ստեղծել:

XIX.

Լի են բազմութեամբ ժողովարաններ:
 Թնդում է թատրոն քաղցր երաժիշտով:
 Աջ-ձախ թեքելով ճոճում է ոտեր
 Դերասանուհին,— ի՛նչ արվեստով:
 Մափահարութիւնք ցածից, վերևից,
 Խլացնում են մարդուս լսելիք,
 Եվ թատրոնասերք բաղկաթոռներից
 Ձոնում են առատ սիրո հետ դափնիք:

XX.

Բայց նայի՛ր, Մոսկւիա, սենյակ մտնելով,
 Փակում եմ դռներս երկար միշտոցով.
 Մածկվեցե՛ք ուրեմն, ազմուկ աշխարհի,
 Եվ թեթևաբայլ դերասանուհի...
 Ողջույն ձեզ, պա՛տեր, ամրաշեն հիմնած,
 Եվ ծաղկանկար թղթով զարդարած,
 Ողջույն ձեզ, գրի՛չ և թանաքամա՛ն,
 Ողջույն ձեզ, աթո՛ռ և գրասեղա՛ն:

XXI.

Դեպի գո՛րծ ուրեմն, մի՛ գուցե հանգչի
 Սրտիս փափազը ոտիք հշուսելու
 Ի՛նչ պիտի անեմ, թե աչքդ դիպչի,
 Եվ կիսատ գործիս ուրախանաս դու
 Այժմ խնդրում եմ. թե բարեկամներ,
 Թե շարյացակամքք, ինձ հետևեցե՛ք.
 Զծոն՛ք գրածս ըստ հաճույքին ձեր,
 Ահա՛ և կտոն. — հա՛պա յսեցե՛ք:

ԳՆՈՒՆ 1

Ты хочешь знать давно — о чем моя печаль
 Которой никогда и не могу забыть I
 Не спрашивай о том; тоску мою
 Кто может излечить ?

Байрон

(Чайльд — Гарольд пер: Минаева)

Ոչ ջրերի մոտ, ուր թռչունների
 Նվազում է պարն քաղցր մեղեդիք,
 Կամ անտառներում, ուր տերևալի
 Եվ կանաչազարդ աճում են սոսիք,—

Կամիմ կտոնի կյանքը նկարել.
 Այնտեղ սրբազան էին մեհյաններ,
 Որ քերթողները հաճեցան պատվել,—
 Այժմ շե՛ն կենում այնտեղ մուգաներ:

Այլ քաղաքի մեջ — և այն ահագին,
 Ուր կենցաղական հոգսերն ետում,
 Ուր ամենայն մարդ տեր է յուր գործին,—
 Ա՛յնտեղ է կտոն ձեզ ներկայանում:

Թե ո՞վ էր Լեոն, և ի՞նչ նորա ցեղ —
Չեզ ասելու շեմ, — այդ ավելորդ բան.
Մի հին հայ տանից, և այն ո՛չ շքեղ,
Մազում էր Լեոն: — Այսքան բավակա՛ն:

Ոչ թե երկյուղ կա, իմ բարեկամներ,
Որ մեր Լեոնը մնում է ծածուկ.
Ո՛չ. ինչո՞ւ ասեմ — երբ օգուտ չունիք,
Եվ խնդրում եմ ձեզ շնեղանաք դուք:

Մայր մի ունեք ծեր: Նորա տեսության
Խիստ փափաղում էր Լեոն կարոտից
Քաղվում էր հոգին, և առվի նման
Արտասուք հարուստ թափվում էր աչքից:

Մի մայր էր միայն. ծերության ալիք
Արդեն խորշումած ճակատի վերան
Տպավորել էր չուր տխուր կնիք, —
Մասամբ Լեոնը պատճառեց նորան:

Եվ սիրում էր շատ այդ ալևորը.
Երբեմն, ասում են, մաշված վշտագին
Կը մեռնեք Լեոն. — բայց պառավ մայրը
Յուր հիշատակով սաստում էր ցավին:

Ունեք մի քանի և բարեկամներ,
Որ, ինձ անհայտ է, մի կուրութենով

Խորտակել նորան ոտով ու գլխով
Ջանադիր էին, — Լեոն այդ գիտեր:

Եվ այդ վայրահաշ անառակներից
Խիստ վշտացել էր առաքինություն,
Եվ խոռվել էր Աստված դոցանից.
Խոռվ էր, այո՛, և ճշմարտություն...

Մարդիկ սովոր են, մանավանդ անկիրթ
Եվ ասիացի նեղատես հոգով,
Հայհոյել մի մարդ, մի անկաշառ սիրտ,
Եվ ամեն գործին նայել շար աչքով:

Ինչ ատելի է բարեխոհ սրտին —
Դոքա գրկում են և համբուրում են,
Ողջույն շրտալով սուրբ հրեշտակին —
Բանասարկու դեք նախապատվում են:

Իմ ցավըս այն է, որ այդ դարշելիք
Պղտորում են կյանքն պարզամիտների.
Թեև ի վերջո են այպանելիք,
Պատճառ, չկա բան, որ չհայտնվի:

Միտ չունելով ես երկաբանել
Լեոնի նախկին կրթության մասին,
Ընթերցողներից կամեի խնդրել,
Որ այդ պարսավանք ինձ չհամարին:

Այսքան. Լեռնը նման շէր նոցա,
Որ մտանելով համալըսարան,
Կամ թե բարձրագույն մի ուսումնարան,
Զկամին գնել պարտք յուրյանց վերա:

Ողջունել հոգով մայրենի լեզվին,
Շնչել նորա կյանք նորից մկրտվել,
Որպես մտածող անդամ յուր ազգին,—
Ընդունակ անձը նորան նվիրել:

Եվ մի ազգ թշվառ, որ բարոյապես
Հասել էր գրեթե յուր անփառք մահվան,
Կարո՞ղ էր հուսալ դոցանից մի պես
Վերանորոգիչ հարուսթյան նշան:

Լեռն յուր բլուր ուսման շրջանից
Այսքան ինչ կարաց հետևեցնել.
«Ես պիտի լինիմ մարդ ազատ, անբիծ,—
Եվ ես կարող եմ իմ ազգը սիրել»:

Ազատ մարդ... որքա՛ն սա ավետական
Խոստանում է մեզ անգին հավաստիք.
Առանց լիաձեռն ազատութեան,
Զկա լիաձեռն և կյանք երջանիկ:

Եվ ազատութիւն կարող է լինել,
Քե դադարեինք երազ երազել,
Քե գործելով դաշտ մտավորական,
Խեղդեինք ցնորք — տղետին սեփական:

Եվ բարոյական ուղղութիւններից
Մինը ուներ նա հաստատուն կանոն.
«Բարի գործել», — այս, ասում էր կյանքից
է այն հազվագյուտ մեզ մավզուկուն:

Բարի գործելով մենք ընդհանրաբար
Կարող ենք գտնել բաղդը աշխարհիս.
Ես բազմավոր եմ, թե այդ բաղդն ունիս
Եվ դու և հարուստ, և տնանկն անճար:

Ո՞վ հայրենակիցք, քանի՞ եք թրվով,
Որ այդ աշքերով նայեիք կյանքին,
Որ վայելիք խաղաղ, անխռով
Այդ բարի վիճակ, այդ բազդ քաղցրագին:

Քանի՞ եք թրվով, որ վեհանձնաբար
Սկսեիք գործը հասարակութեան.
Որ ծլեր, ծաղկեր, ամուր բարձրանար
Ոսկի տաճա՞րը սուրբ բարօրութեան:

Որ լույս և ուսում այցելու լիներ
Եվ քո պալատին, և քո խրճիթին,
Որ յուր բաղդն ու կյանք առատ անձրևեր
Քրտնած, աշխատած ազգիդ ճակատին:

Տխուր, միակերպ անցանում էին
լևոնի օրերն. սրտառուշ գրկված
Հարազատներին, տվել էր վշտին
Աճելով աճել, աշխարհից փախած:

Բայց և հարազատք, արժան է ասել,
Չկարծեմ, որ վիրտն ևևոնի սրտի
Կարողանալին մի օր փարատել.—
Ո՛վ, շատ կարծր է սիրտն ալգպես մարդի:

Նա կյանք չէր վարում ճգնավորական.
Եվ, միշտ խնդրելով խոսք ու գրույցներ,
Պատրաստ էր մեկնել ձեռն մտերմության.—
Բայց քնդդեմ էին դորան շատ փորձեր:

Ոչ մեծ հանդեսներ, ոչ այլ խրախճանք
Կարող չէր նորան հաղորդել ծիծաղ.
Նա որոճում էր մի ներքին վարանք,—
Ի՞նչպես կարող էր լինել նա ուրախ:

Եվ ցրտասառույց խավար դագաղի
Երբեմն ճակատին ալեկոծվում էր,
Եվ կծու խայթը ներքին տանջանքի
Խաղաղ բուպեք թունավորում էր:

Ոչ ոք չգիտեր հարցանել նորան,
Ի՞նչ է պատճառը այդ դառն դրության,

Եվ համբը կուրծքից ոչ ձայն, ոչ հնչյուն
Չէր գալի վշտի բացահայտություն:

Բայց թե խորամուխ հայացք ձգեիր,
Փոքր առ փոքր նշմարանք ցավի
Գուշակում էին, որ նա վշտակիր
Սրգում է կորուստն հարազատ ազգի:

Նա տեսանում էր, որ անօրինակ
Ոգևորությամբ ներշնչած ցեղեր,
Կյանք են նվիրում որպես նահատակ,
Մահաբեր դաշտը ծածկում են զոհեր:

Նա տեսանում էր և իտալական
Շաղկապյալ սիրո միությամբ կնքած
Հաջողակ գործը, և գարիբալդյան
Ձենքի հաղթություն, այնքան հռչակված:

Փրկության Բրիտանոն հաղորդիչ ձայնով
Ընթացավ ահա ազգերի միջին.
Ջարթեց բեռնավորն նորոգված ոգով—
Ողջունեց սիրով հասարակ գործին:—

Փայլում է դրոշն մեծահոգության,
Թափվում է արյուն հայրենասերի.
Իրավունք, պատիվ, նշանք ազգության
Վերականգնում են որպես մի կաղնի:

Ո՛վ ձայն Աստուծո, — և աշխատյալներ
Գալիս են հանգչել մեծ վաստակներից,
Երկրպագությունք, դափնի պսակներ
Քերում են նոցա ամենայն կողմից:

Լուսավորութուն, որպես արեգակ
Հարազատ հողի երկնակամարին,
Սկսում է սփռել ճառագայթարձակ
Եվ ուտում, և կյանք, և բազզ մեծագին:

Եվ բանությունը — այդ վատթար գազան,
Անգութ կորստի գրկում է հարված,
Մուլի իշխաններ և ոգեկործան
Բարձր գահույթից զլորվում են ցած:

Գլորվում են ցած, — և այդտեղ դոցա
Պատրաստ է դամբան արհամարհանքի.
Ազատ ճանապարհ բացվում է ահա
Եվ մարդու հոգու, և մարդու մտքի:

Բայց Հայոց ազգը — տխուր անապատ...
Անբույժ նետերով խոցված վիրավոր.
Խավար, նյութապաշտ, երկչոտ և վճատ,
Սիրող շարություն և փառք անցավոր:

Ահա, ո՛րպիսի մտածություններ
Խոր շարժում էին Լեոնի հոգին.

Նա՛ մինչև անգամ միջոց չգիտեր,
Որով ձեռնառու լիներ յուր ազգին:

Եվ սորա համար առավ նա յուր ձեռն
Այս մինակ հնարս. որոշեց գրել
Քյուր սկզբները այն կորստաբեր,
Որով Հայի կյանքն իսպա՛ռ էր խախտվել:

Լեոն համատիք ընկերներ ուներ
Նոցանից շատերն պարծի՛ում էին,
Որ Հայ են ծնվել, բայց Հայի խոցեր
Նոցա խաղաղ կյանք խանգարում չէին:

Նոցա նպատակ — սևափառություն,
Նոցա խոռքերը — աննշան հեշյուն:
Ազգ ու հայրենիք, պարծանք ու պսակ,
Կրկնում էին, որպես մի թուփակ:

Անգործ պճնասերք, փառքից մոլորված,
Քան թե երազել կանգնումը Հայի.
Լավ լինելու չէ՛ր, որ կոկիված, ձգված
Կույ տայիք փոշին դուք մեծ աշխարհի:

Այնտեղ կարող եք գտնել սիրեկան —
Տասնուհինգ, տասնուվեց, տասնյոթ տարեկան.
Հրեշտակի լեզվով Յրանսիացիք
Եվ Ռուս, և Լեհ, և Գերմանացիք:

Նոցա կերպարանք փայլում են սիրով,
Բայց միայն, ափսո՛ս, ջահերի շնորհով.
Երբ օրի լույսը դոցա ողջունեց,
Ա՛խ, սերը փախավ, գաղտնիքը բացվեց:

Այդ ձեր բանք չէ՛. դուք ծառայական
կարող եք հարկ տալ դոցա հաճույքին,
Գողգոթուն սրտով կզկզնի նման
Երեք տակ ճկվել և մնա՛լ վարձին:

Հայտնի է, որ Հայք խիտտ են այս մասին,
Եվ չեն բնդունում խնձորն փորձության,
Թեև սիրո ախտ դոցա ցույց տալին
Շքեզ առյուծքը մեծ աշխարհական:

Այսպես սովոր ենք կոչել «մեծ աշխարհ»
Ուր խայտաճամուկ ամբողջ ունայն,
Քիթը վեր քաշած, սիրում է տխմար
Պերճությամբ փայլել, ձայն տալ մեծության:

Մեծ են խոսքերով, բայց վհատ հոգով,
Վերջացած ազնիվ ձգտողութենից.
Դատարկության մեջ կյանքը մաշելով,—
Ողորմելի են թշվառականից:

Զբսիրեց Լեոն և ո՛չ իսկ մեկին,—
Ապավինեցավ լուռ առանձնության,

Փախավ ժպտոր, և խեղճի հոգին
Զբգտավ կայծ մի մխիթարության:

Նա դուրկ չէ՛ր սերից. մի ժամանակ կար,
Երբ սիրո անույշ խորհրդածություն,
Որպես անձրևը գարնան զովարար,
Տալիս էր և կյանք, և նոր զորություն:

Ո՛վ սեր, ո՞ւմ արդյոք, որի մեջ մատաղ
Գեռ եռ է գալի մանկական արյուն,
Քնքուշ պատրանքով, ո՛վ ոգի չքնաղ,
Զես դրել թակարդ դեպ ի գերություն:

Եվ պոետական երևույթներով
Ո՞ւմ շրջակայքը չես լուսավորել,
Որ կենդանությանդ վառված նշույլով
Քեզ սրտի խորքում սեղան է կանգնել:

Մա՛ոն է այս գարը,— և ես ավելի,
Քան թե մեկ այլ ոք, արհամարհում եմ
Նյութապաշտությունն նորա անհոգի,—
Հակառակ դարիս, Սե՛ր, քեզ երգում եմ:

Երգում եմ թույնը դառն հարվածներիդ,
Որից ծաղկում է բաժակը կյանքի,
Եվ քո, որպես օձ, գալարուն ժպիտ,
Եվ դժո՛խք, և դրա՛խտ հրապուրանքի:

Սիրելով միայն ես ճանաչում եմ
Զարդարո՛ղն աշխարհ, Ստեղծողն երկնի,
Սիրելով միայն ես բարձրանում եմ
Դեպ ի վեհավայրն Արարչապետի:

Եվ ես մտախոհ կուսի աչքերում
Գտանում եմ այն, որ գիրք մի դեռ ես,
Որ ոչ իմաստուն չուր գրվածներում,
Ո՛չ պոետն երգով շավանդեցին մեղ:

Թե ցուրտ կանոնը նյութապաշտների
Սուրբ շեմիդ վերա ուք կոխեր, ո՛վ Սեր,
Մեզ կը կաշկանդեր ձմեռ սոսկալի,
Եվ հետքըդ անգամ երևելու չէր:

Այլ ես ուրախ եմ. դու ենթակա չես
Ոչինչ իմաստակ եզրափակության,
Եվ դավանում եմ բեզ առաջվա պես.
Կանոնը շունի մուտք քո ավազան:

Թայց ներողություն, որ ես այս անգամ
Ընդմիջեցի խոսքս և թեև զրուցիս.
Ինքրդ մտածի՛ր, ազնի՛վ բարեկամ,
Զե՛մ կարող լռել, ի՛նչ թանկ է սրտիս:

Եվ ես մի մարդ եմ ո՛չ առանց մեղքի,
Եվ ես սիրել եմ առանց հանաքի,

Սիրել եմ մենակ, և բազդն անարդար
Զէ՛ զարդարել իմ սիրո ճանապարհ:

Թեև կեոնը սիրեց անհաշուդ,
(Դուք այդ կիմանաք — այլևս երկու տուն).
Բայց այս դիպվածից չկարծես, ընթերցո՛ղ,
Որ կեոն և ես — նույն ենք, մի արյուն:

Լսի՛ր, առնում եմ թեև պատմության,
Թո՛ղ նստի ախտը քո ինքնահավան.
Այդ ներելու չէ երբեք քեզ Աստված.—
Խորթ է սիրո հուրն սրտիդ քարացած:

Կեոն սիրում էր մանկության օրին,
Այն մի նազելի պարկեզտ աղջիկ էր.
Փոքրիկ, փափկամորթ ուներ նա ձեռներ
Նորան շուտ թողուց հագով վրդովված,
Երբ նախանձն ձգեց նորա մեջ կասկած,—
Եվ ա՛յս է սիրո ընկեր անմեկին:

Իսկույն նկատեց աչքը սրտես,
Որ գիշեր ցերեկ, որպես մի ստվեր,
Հածում են ախտոտ այն դժոխերես
Նորա հետքերով երիտասարդներ:

Որքան ջերմեռանդ սիրում ենք մեկին,
Նույնչափ հեռամուտ ենք նորա սրտին.

Ամեն մի կասկած, խոսք վատահամբավ
Սիրունու վերա — պատճառում է ցավ:

Սպասում է գութ. կրակված աչքեր
Թափում են նախանձ վրեժխնդրության.
Եվ պատահում է, ո՛վ ախտ մահարեր,
Որ զո՛հ է գնում քնքուշ առարկան:

Արյունաշաղախ անկավ Դեղղևմտն
կատաղութենից սիրող ամուսնու.
Բայց մեղավո՞ր էր կրակոտ Օթելլո՞ն,—
նախանձը խոտվեց կուրծքն Ափրիկեցու:

Թեև դժվար է, որ մեր ժամանակ
Մի երիտասարդ, զրգոված նախանձից,
Խեղդեր ամուսին յուր բարձերի տակ,
Եվ ինքը խեղդվեր ահագին ցավից:

Այժմ տղամարդիկ ըստ մեծի մասին
Մեր կանանց համար երկչուղալի չեն.
Նոքա հետևում չեն այն սև Մավրին,
Թե անսրբության հետք ինչ նշմարեն:

Բայց միայն նորա մի այլ կին կրնտրեն,
Առնելով լուկ ինչ հավատարմություն.
Եթե սա խաբեց — և նոքա նորեն
Կըգտնեն յուրյանց բազդավորություն:

Արդեն մանուկ այգն արձակվեցավ վառ.—
Փայլեց արևելք. օրի հոգսերով
Լցվեցավ աշխարհն Բաղքը դայլայլիկով
Ողջունեցին օր թուշունների պար:

Անգործ ժողովուրդն արդեն կառքերով
Խնդրում է յուրյան ուրախություններ.
Բայց կեո՞ն.— կեոն հուսահատվելով
Թափում է սրտի կսկիծ ու վիշտեր:

Եվ նա քայրայված հողով և ժարմնով
Նման է, ասես, ծովին ալիկոծ.
Արտասովախստն հոնքերն կիտելով,
Վերջապես հանեց մի շատ խոր հոգոց,—

«Տխուր նայում եմ ներկայի վերա —
Բոլոր գոյությունս արյո՞ն է կոխում,
Եվ Հայի կյանքը կորակոր ահա
Մի աքսորանքի խուց է երևում:

Սրածայր նևտեր, դաշնակ և նշտար
Ցցվում են սրտու՞մս.— դեղաթափ շո՛ւնին.
Խոցված է ուղեկս. լեռնացած խավար
Պաշարում է ինձ.— նո՛ր զոհ տարտարին:

Հա՛յն, որ կործանիչ արծաթսիրություն
Պաշտում է որպես նոր ավետարան,

Հա՛յն, որ ծախել է յուր ազատութիւն,—
կարո՞ղ է հաշվիլ անդամ մարդկութեան:

Որ բարոյական ցավի մեջ խեղդված,
Գարշում է գիտել խորհուրդը կյանքի.
Որ անշարժութեամբ վիճակագրած,—
կարո՞ղ է հուսալ մի ապագայի:

Հա՛յն, որ չէ ողբում յուր հայրենիքի
Հոյակապութեան փրատակները,
Որ մոռացել է յուր գլուցազների
Հիշել արշունով կնքած գործերը.

Հա՛յն, որ չէ ծածկում կուրծքը վրահով—
Այրել խավարը անշեջ կրակով,
Գնալո՞ւ չէ զո՞հ անդարձ կորստյան,
Որպես զնացին մարդիկ աննշան:

Չկամիմ այսօր, ո՞վ սուրբ ազգութեան,
Զրուցել քո հետ կաշառված գրչով,
Հետու մեղանից շողոքորթութիւն,—
Թող ողջունեն՝ քեզ ծերերն պիղծ գրկով:

Քե՛զ, ա՛զգ, սիրում եմ, բայց ոչ այն սիրով,
Որով սիրել են քեզ մինչև այսօր.—
Այն մեղք է եղել լի շարութենով,
Եվ տգիտութեան կեղծավոր ցնոր:

Եվ այդ նման էր այն հիվանդութեան,
Որից դարչեցան հմուտ բժիշկներ.
Չունեիր նշան դու կենդանութեան,
Լուծվել էր մարմնիդ զգայարաններ:

Եվ ահա՛ ինչու, թշվա՛ռ հայրենիք,
Չունեիր դու բաղդ և ազատութեան,
Եվ ահա՛ ինչու քո ցավոտ որդիք
Խեղդվեցան, անկան անդարձ գերութեան:

Ա՛խ, թե մի ծանտախտ կարելի բերել
Այդ հայրենասեր խելագարներին,
Եվ մի ահագին գերեղման դուրի,
Եվ նո՛ք սկըստունք ավետել Հային:

Ապօրինավոր որդիք ազնիվ մոր,
Ձեր հետ է խոսքս.— եկե՛ք հրապարակ.
Դուք, որ պնդում եք թաղել այն հզոր,
Այն անթաղելին ներկա ժամանակ:

Դո՛ւք, աղվեսք, որոնք անպատաս պարզած,
Առատ շահվում եք հաջողակ հողմից,
Որոնք սուրբերի զգեստով ծպտած,
Մծում եք հյուսթը խեղճ Հայի կյանքից:

Որոնց մեջ տարեբրն այնպես են խառնըված,
Որ բնութիւնը ինքը սարսափած,

Կարող էր գոչել. «Ահա ձեզ մարդիկ,
Գնալուն մեռյալներ, գեհենի որդիք»:

Ո՛հ, խեղճ Հայ, խեղճ Հայ, քեզ պատանեցին
Այդ ոչխարենով փաթաթված գայլեր.
Գլխիդ զարկեցին, գանձերդ խլեցին—
Վավաշ հարճերին տանելով նվեր:

Եվ եզիպտական դժնյա ախտերով,
Անբա՛խտ ժողովուրդ, վարակված ես դու.
Հարստահարող երկաթի բազկով,
Ո՛հ, կը լափե քեզ կորուստ մահացու:

Անգի՛ն հայրենիք.— ցավերիս պատճառ,
Մահ է ընթանում ճակատիդ վերա.
Հափշտակութիւնս ողին շարաշար
Սրում է երկսայր գերանդին դժնյա:

Սոսկալի տանջանք, անթաղ դիակներ,
Շղթայք և կապանք, և դառն արտասուք,
Անգութ կոտորած, և մրմունջ, և սուգ,
Եվ հարազատիդ արջան առուններ,—

Դեռ այս դժո՛խքին դու պիտի տանես.
Թշնամու կողմը դարձյալ կը շարժվի,
Դեռ վերջին բաժա՛կը պիտի ըմպես,—
Եվ այն բաժակն է օրհասականի:

Իսկ թե հորիզոն բացվի կրթութիւն,
Կը բացվի և քեզ դուռը փրկութիւն.
Նորից կը ծաղկեն թո բուրաստաններ,—
Նոր կյանք կը շնչեն մեռած անդամներ:

Եվ Հայութիւնը... և, ո՛վ դու ցնոր,
Ի՛նչ ես ինձ տանջում, աշխարհի առջև
Ուրացանք Հային և Հայի արև—
Ի՛նչ պիտի ասեն հետինք սրգավոր:

Հայրենի ազգ իմ,— տխուր անապատ,
Դեռ կարող էի խեղդել արտասուք,
Թե դառն անցածից քաղելով խրատ,
Քո վատ սերունդը մեկներ քեզ բազուկ:

Թե այդ թո թշվառ վիճակի վիշտը,
Մերկացած դեմքով յուր դժոխային,
Ուտեր, թափանցեր թոռներիդ սիրտը —
Իոպե՛ քեզանով գոնյա ցավեին:

Որդի՛ք մոլորյալ, դուք պիտ՛ հասկանաք
Այդ նախատինքը հայրենի անվան,
Պիտի հետ բերեք ազգութիւնս պսակ,
Թե չկամիք դուք դնալ գերեզման:

Ես՛ր ազգ, ո՛վ նոր ազգ, դու չես խոստանում
Հայութիւն լինել պատվար և նեցուկ.

Հայն հառաչում է,— դու շնա նվիրում
Համազգացութեան նորան արտատուք:

Նո՛ր ազգ, անփառք է կյանքիդ ասպարեզ,
Թե ազգիդ համար քրտինք չըթափես.
Մեռած էիր դու, որպես գերեզման,
Թե չգնացիր մշակ ազգութեան:

Ա՛խ, դուք զգացե՛ք ձեր մոր խիստ կապանք.—
Դորան կարոտ է թշվառ հայրենիք.
Ապա եթե ոչ—անջինջ անարգանք
Ազգք կը դնե ձեր վերա կնիք:

Թո՛ղ քաղաքական մեծամեծ գործեր
Այսօր լանցանեն ձեզ համար ունայն,
Թո՛ղ ծաղկեն այսօր քաջառողջ սերմեր
Անգին շինվածի ազգասիրութեան:

Թող տխուր անցյալ մեր համար փոխվի
Մի պայծառազարդ փառավոր ներկա,
Որ վերաճելով ազգութեան ծրիեր,
Երևան հանն ոսկե ապագա:

Եվ այն ժամանակ, ո՛վ օր ոչելից,
Որոտալու է ձայն ազատութեան.
Զախջախված, փշրված անարգութենից
Փողփողելու է դրոշն ազգութեան...

Փառավոր ճակատ հայրենասերի
Զարդարելու են դափնիք փառավոր,
Որ նահատակ է փրկութեան ազգի,
Արձան կը տնկեն մշտնջենավոր:

Կարեր են գնում, դարեր են գալի —
Ավանդությունքը անհետանում են.
Միայն արգասիք ազգաշեն գործի
Հասարակ երգով անմահանում են:

Իս մեռանում եմ, որպես շնչավոր,
Բայց բարի գործերս մեռնել կարող չեն.
Նոքա անմահ են, որպես երկնավոր
Արարչի տիեզերք, թեև դարք սահեն:

Այսօր ծնել ենք, որ էգուց մեռնենք,
Որ մեր հողիցը նոր ազգեր դուրս գան.
Մենք, որպես ալիք, միմյանց փոխում ենք,—
Այսպես է վճիռն մարդկեղեն կոշման:

Իվ նորա համար իմ կյանքն ունի գին,
Որ պիտի ջնջվի և սչնչանա,
Որպես ճաղիկը աշնան միջոցին,—
Երկից փոթորիկ— և ահա՛ չքկա:

Իվ նորա համար ես բանավոր եմ,
Որ մինչ հետին շունչ պիտի մշակեն,

Միշտ մտածելով և բարձրանալով,
Գիտութեան Հո՛րը ձեռներբս պարզեմ:

Ո՛վ սուրբ հայրենիք, այդ ինչ զորութիւն,
Որ կապե քո հետ սերը մեր սրտի,
Ինչո՞ւ մենք պայծառ, երբ բարօրութիւն
Արտերիդ վերա զեղում է ոսկի:

Ինչո՞ւ մենք ամպած, երբ խոնարհում ես
Փառավոր ճակատ,— մենք մրբկալից
Չարի առաջև կանգնում ենք, որպես
Գարևոր կազնին անշարժ նետերիցս:

Մի՞թե, ընթերցո՛ղ, դու շես նկատում,
Որ վառ է ևսն որպես մի հնոց.
Տես ի՛նչ հոսանքով է նա ծավալում
Ազգասիրութեան այն սրբազան բոց:

Այդ հառաչանք է հոգով խոցվածի,
Մի խորին կսկիծ վշտալի սրտի.—
Սիրտ, որ պատրաստ է իսպառ պատառվել
Եվ հիվանդ ևղբոր փրկութիւն գնել:

«Ցերեկ մրբկված, գիշեր դիվական...
Ցուրտ երա՛զ... բժժա՛նք... և քուեր աչքիս
Հափշտակվում է — վշտի ուրվակա՛ն:—
Ո՛չ վերջ, ո՛չ հանգիստ ալեկոծ մտքիս:

Սօ շարագործ շեմ, ինչո՞ւ կապուտակ
Չէ ծպտում երկինք: Ո՞ւր օրեր վարդի.
Լկվա՛ղ, վաղ ընկան տարտարի հատակ,—
Լեշխա՛րհ Աստուծո, բանտ ես զգվելի:

Քարշամում է սիրտս — ակա՛նջ դրեցեք.
Այնտեղ կը լսեք մի տխուր շրջում,
Որպես տերեւը ծառից կիսաբեկ,
Տալիս է մահին հիվանդոտ աշուն:

Թևեր տվեցե՛ք և մի ժամ պարապ,—
Դեպի արևելք կանաչազգեցիկ,
Ահի պարանոց, որպես մի կարապ,
Ուրախ կը թռչեմ անգին հայրենիք:

Կր թողում հյուսիս, բնութեան դազաղ,
Եվ հիշատակներ պատանեկութեան,
Եվ բարեկամներ, և կույս մի շքնաղ,
Որ սեր շնչեց ինձ պղատոնական:

Լկո՛, այն կույսը, որ իմ սրտիս մեջ
Մավալեց և սեր, և խաղաղութիւն,
Երբ ցնորնների քաղցր ելեկջ
Ռացեց ինձ դրախտ և անմահութիւնս...

Եվ հիշատակը հեռու անցյալի
Հիշեց ևսնին երջանիկ օրեր,

Երբ ոգեզմայիչ և հրաշալի
Առաջին սիրո փայլում էր լսպտեր:

Եվ ներկայացավ նորա առաջև
Մաքուր առագաստն հրեշտակ գեղեցկի.
Եվ մեզի տակից նշմարեց արև,—
Երգե՛ց ակամա այսպես մեղեդի:

1.

Թո՛ղ չըսահեն ցողոս շիթեր.—
Ժա՛յն է, որ ոտագում են.
Ո՛չ մանուշակ և ոչ վարդեր
Այդ շիթերից կը բանեն:

2.

Ո՛չ սեր իմ մեջ մշտածաղիկ
Կը նորոգեն քաղցրագին.
Ա՛խ, գծսխք և վիշտ շարաբաստիկ
Արդեն դոքա շարժեցին:

3.

Որպես հրեա թափառական
Ամեն տեղ եմ,— ո՛չ մի տեղ.
Ո՛ւր է վարում բազդիս ուրկան.
Մի՛ հարցանիր կույս անմեղ:

4.

Ես չկամիմ, որ խանգարվի
Ոսկի դրախտը մանկության,
Որ քո աշերդ ցավով լցվի,
Կամ թե հայացքդ սիրարժան:

5.

Դու տես՞չ ես այեկո՞ծ ծով,
Երբ փոթորիկ՝ մի ուժգին
Տարրերվում է մրմռալով,—
Այդպես է և իմ հոգին...

6.

Իմ կյանքը ինձ բեռը դարձավ,
Վերա հասավ սև գիշեր,
Անուշ ծղիտը հոգուս փախավ,—
Առավա՞ծ օրհնե քո օրեր.

7.

Սխտմանի խաղարկություն
Թող փայլե քո երեսին,
Եվ սոխակի նվազածություն
Միշտ հնչե՛ քո ականջին:

8.

Ես քեզ մի օր փայփայեցի,
 Որպես պայծառ աղավնյակ,
 Սիրո ծոցին քեզ կոչեցի
 Ծ'վ երկնային, և հրեշտակ:

9.

Այլ այժմ ների՛ր, ճակատագիր
 Վերաս դրեց լուծ սաստիկ.
 Ես պիտ' շրջեմ երկրից երկիր—
 Մինչև գտնեմ հայրենիք:

10.

Եվ հայրենիք... բայց ո՞ր է նա.
 Քանի՞ գնաց արտասուր —
 Երբեք նորան ես չտեսա...
 Գե՛թ երազում վաղանցուկ:

11.

Եվ հայրենիք... բայց ո՞ր է նա.
 Ահա սարեր ծածկվեցան,
 Եվ արեգակն և ծով ահա՛
 Մեր աչքերից հեռացան:

12.

Ա՛յն հայրենիք, որ կապարյա
 Շղթաներով կապկպած,
 Անբույժ խոցեր կուրծքի վերա,—
 Բնավ դարձել է ավերած:

13.

Սի՛րտ իմ, սի՛րտ իմ, վշտի հատակ,—
 Պարտե՛զ թունոտ բույսերի,—
 Զգացի՛ր ցավդ և այդ վիճակ.—
 Գուցե վերջն է բարի:

14.

Գուցե, գուցե մի օր կը գա,
 Մի թանկագին ժամանակ,
 Իրբ Հայի բեռն կը հեշտանա.
 Կըմպե կրթութ՛յան բաժակ:

15.

Մնա՛ս բարյալ, մաքո՛ւր հրեշտակ,
 Թո՛ղ քո սիրտը շմորմոքե.
 Թեև մեռնենք այլ աստղի տակ,—
 Բայց մա՛հր մեզ կը զուգե:

Պետք է նկատել, իմ ընթերցողներ,
Որ Լևոն հաջող գիտեր, շահրտած
Գրքերից, տողել ոգելից երգեր.—
Ազգու էր քնարն, լարերը վարժված:

Երբ առանձնություն տիրում էր նորան,
Երբ հարձակվում էր դեը վիշտերի,—
Ճապուկ մատնեհրով ներդաշնակածայն
Չարկում էր քնարին. խիստ ախորժելի
Տարածվում էին դաշըն ակորդներ.
Եվ գիշերային անդորրությունը
Նորա կախարդիչ կյանքով լցվում էր,—
Քամում էր Լևոն յուր տաղտկությունը:

Երբ կենցաղական փոթորիկներից
Ալեկոծվում ենք հրկար միջոցով,
Երբ ներքին ծանր պատերազմներից
Խոտվում ենք մենք կամրով և հոգով.—
Մենք՝ զորանալով հիշում ենք օրեր,
Ամենապայծառ ըուպեք մեր կյանքում.—
Մանկության գուտորը — այն առաջին սեր—
Մեր մռայլ մտքում է կենդանանում:
Մեզ մի անգամից չեն թողում հրճվանք,
Հանկարծ չէ գնում և վառ մանկություն.
Եվ մենք զգալու չէինք մեծ գրկանք,
Թեև ուրանար մեզ ուրախություն.
Բայց անմահ զրախտն այն նվիրական,

Որ նախկին սերը հասաչ է բերել,
Բայց ոգևորյալ ժամերն դյուրական
Երբեք չենք կարող մեր մտքից հանել:
Արդարև այդ սերն կարող է թագել
Կամ թե խավարել, բայց ոչ թե հանգչել.
Այսպես երկինքը, ծածկված ամպերով,
Յուր հստակ կապույտ գիտե պահպանել,
Որ գիտե սիրել, և որի սիրտը
Բերել է յուր հարկ սիրո տաճարին,—
Չէ մոռանալու այդ քաղցր վիշտը.
Թեև ծերանար ծերություն խորին.
Եվ ոչինչ չկա այնքան ցավալի,
Երբ մենք կտրում ենք, հրածարվելով,
Հիշողությունքը և կապը սրտի,
Անհրաժեշտին հնազանդելով:
Դեռ երիտասարդ է, իմ բարեկամ,
Լևոն, քո մի՞տն է, որ նա սիրում էր.
Ի՞նչ դարմանք բան է, թե վերջին անգամ
Հավիտյան նորան հրածեշտ ասեր...

Լևոն տխուր էր. շրջում էր մենակ,
Սիրտը հնչում էր վիշտ և տաղտկություն.
Եվ թե կատարված էր յուր նպատակ —
հնայելու շէր կյանքի գոյություն:

Եվ բարոյապես յուր կոշման վերս
հորհրդածելով, որտեղից ձգել

Թուսաստանի մայր քաղաք Մոսկվա,
Հետ շնայելով փախչելի և փախչելի՛

Առաջին գլուխը Լևոնի վշտի
ննդրում է այստեղ ճաշակել վախճան,
Իսկ մնացորդը կը շարունակվի,—
Այն իրավունք է ոգևորութան,

Նա հարավ կերթա, հյուսիս կըթողնե,
Շատ բան կտեսնե Կովկասյան կողմեր.
Նորան Կովկասը ժամ ինչ կը գրավե,
Որ վարդյա քաղե նորանից փուշեր...

Որ զգայակից է խեղճ Լևոնի,
Գիտեմ, այդ ազնիվն կը ցավե նորան,
Բայց որ գրկել է նախանձը շարի,
Նոր վարմ կը լարե կատակերգութան:

Եվ այդպես են միշտ բնթացիչ Հայեր.
Խորթ է նոցա ձայն սրտի համոզման.
Նախանձ ու նախանձ — խավարի սերմեր—
Առատ, լիաձեռն վիժել են միայն:

Թո՛ղ կոծվի կուրծքը խավարասիրի.
Նորա վաստակը նորան կըծածկե,
Եվ արդարութան թարմ արմավենի
Անարվեստ վաստակն միշտ կը պսակե:

Թո՛ղ բառահյուսը, բզլալուվ անքուն,
Մրե յուր տողերն, սր քանի դաժան,
Նույնչափ գրվածի և արժողութուն,
Նույնչափ քերթողը հաճ և բավական:

Իմ ընթերցողներ, պարծանք Լևոնին.
Նորան չէ գիպշում պատրանքը փառքի,
Թե պիտ' սպասե՞ք դեռ դատաստանին
Հրապարակ հանած կատակերգակի:

Երեկյան տգեղք, սրոնց պիտո էր,
Որպես խարտվիյակ սլահ դրան դնել,
Այժմ, իմ Աստված, առատ զովեստներ
Չեղած տաղանդով կարծում են ինձ էլ...

Այո՛, խմբագիր մի խելացնոր,
Գուցե ձեր գործին կը ծափահարե,
Բայց կրիտիկոսն — այդ սուրբ դատավոր,
Ի՞նչ վարձ կամ վճիռ պիտի հատանե:

Ի՞նչ է ցանկութունդ, անբաղդ իմաստակ,
Արդեն քեզ խեղդեց հնության փոշին,
Գալոց սերնդի, թշվառ նշավակ,
Ինչո՞ւ դու ծնար.— վա՛յ այդպես կյանքին...

ԳԼՈՒԽ II

Люди привыкают к злу до такой степени, что считают жалобу неразумием, если не преступлением.

Дж. Ст. Миллз

Երանի՛ նորան, որ նախապաշար
Մերժելով կարծիք, սիրել է լսել
Սրտի համոզման, և անհիշաշար
Սուրբ ճշմարտության կողմն է համբուրել:

Երանի՛ նորան, որ նախամեծար
Առնելով պատիվ սնոտի փառքին,
Ազատ գնում է կյանքի ճանապարհ,
Չեռք պարզելով յուր նպատակին,

Որ բացել է սիրտն ուսման առաջն,
Զրահավորված ընդգեմ շարության,
Որ ներշնչելով գիտության անձրև,
Պտղադործել է հոգու անդաստան:

Իցև՛ թեև Հայն, մի օր սթափված
Խավարի գրկից, նախանձող լիներ
Այս մեծ խրատին, և, պայծառացած,
Յուր մեռելություն լուսով փարատեր:

Իցև՛ թե, Աստված, Հայն խոստովաներ
Յուր անսորամիտ առաջնորդների
Վարդապետություն, յուր մտքի վերքեր,—
Եվ թափեր դոցա, որպես թույն իժի:

Հայն գոսացել է, վա՛յ նորա օրին,
Անգութ խավարի գավազանի տակ.
Եվ խեղճի կյանքը և խեղճի հոգին
Ապականվելով, դարձել է փլատակ:

Խավարն է Հային ճակատագրել
Կապույտ երկնի տակ հրանյութ շանթեր,
Եթե ոչ այդպես, պիտո էր կարծել.
Հայր կը փայլե՛ր, հայր կը տիրե՛ր...

Ո՞վ են վարժապետք այդ անբախտ ազգի:
Ո՞վ քարոզիչներ լուսավորության:
Ո՞ւր են դպրոցներ գիտությունների,
Քանի՛ աշակերտ ուսումնառություն.

Հա՛յ ազգ, ինձ ասա՛, ի՞նչ վարժապետներ*
Ունիս դու քո մեջ դաստիարակիչ,

* Ոչ որ թող կողմնակի մեկնության շտա մեր խոսքին, իրրև թե մենք հարձակվում էինք հայտնի անձին վերա. այդպես մտածողը ամենևին չէ հասկացել մեր զործի ներքին կապը ու խորհուրդը:

Վարժապետ և ի վերջո ազգասեր. կրոնուսույց սանյով, ունինք ապացույց ոչ թե մի Մարկոս, մի Կիրակոս, մի Մարտիրոս:

Որ հատանեին խավարի սերմեր,
Քո բարորութեան այնքան խափանիչ:

Հա՛յ աղբ, ինձ ասա՛, ի՛նչ էս ինձ տանջում.—
Եվ լուում է ազգ, շունի պատասխան.
Նա յուր արտասուքն է միայն սրբում,
Եվ ցուց է տալիս վերքը խեղճութեան:

Նա կամի առել, որ անապատ եմ,
Ուր շատ վարժապետ մտավ և ելավ,
Շատ բաներ խոսեց լոկ և անխոհեմ—
Եվ դորանով ցավս չըթեթեացավ:

Այն մարդիկ էին անբարոյական,
Ճշմարիտ լուսից միշտ արտորական,
Անկյանք, անպտուղ, ծերութեամբ ճնշված,
Հնութեան փոշով համարյա մեռած:

Այն փարիսեցիք, որ տրտնջալով
հաշեցին Քրիստոսն առողջ կրթութեան,
Եվ հոժարասիրտ խավար դնալով,—
Որդե՛ր նոցա մեջ միայն շատացան:

րոս, այլ, համարյա բնդհանուր ազգային վարժապետությունը
նթի մեզ ներք մեր գործի չափ ու պատշաճը—մենք կարող
էինք մեծարելի փաստերով համոզել այդ բանի մեջ և նույնիսկ
ինքնահավան հակառակորդքը մեր: Բայց թողնենք այժմ. մի
այլ ժամանակ գուցե ձեռնարկենք:

Նա կամի ասել. շունիմ աղգասեր.
Սո՛ւտ է ամենայն աղգասիրություն,
Որ զըրդեց օդ, որպես մի հնչյուն,
Որ չբերեց կյանք, ո՛չ նյութ, ո՛չ գանձեր:

Դոքա Հայասեր, և ոչ Աղլասեր.
Մեկը անցավոր, մյուսը հաստատուն,
Մինք կույր պարծանք, մյուսն կենսաբեր,
Եվ մեծակշիռ առաքինություն:

Այսպես է խոսում Հայն անմխիթար,
Սո՛ւր է ամեն բառ, որպես թև նշտար.
«Չունիմ վարժապետ, շունիմ աղգասեր».
Ո՛վ իմ սիրելիք, դատարկ չեն խոսքեր:

Հայ վարժապետներ խելոք են միայն,
Որ Սաղմոս, Նարեկ սերտել են բերան,
Որ գիտեն Չամչյան քերականություն
Եվ ակնդ-ցփեղ ճարտասանություն:

Որ աշակերտի գիտեն կամք ճնշել,
Նորա մատաղ կյանքն անապատ դարձնել,
Իվ թե այդ խեղճը օգնություն կանչեր,—
Ապտակ, փալախա և գա՛ն հարկանել:

Չա՛յն տուր, պեղագող, թե կենդանի ես,
Ընդդեմ շարութեան գրահավորվի՛ր.

Մարդկութեան որդիքն, տե՛ս, անասնի պես,
Բեռնավորված են լծով մահակիր:

Հայ վարժապետներ խելոք են միայն,
Որ խիստ դահիճ են դասատվութեան,
Որ շատ են ապրել երկրիս երեսին,
Եվ դորա համար մեծ հարգանք ունին:

Որ ծերութիւնը հիվանդոտ գունով
Խլել է վերջին գոյութեան նշան,
Եվ հոգարարձու հայրական ձայնով
Կանչում է դոցա փոսը հանգալայան:

Ինձ դուք ասացե՛ք, ո՞րքան դոցա մէջ
Սազկած է հոգին դաստիարակչութեան.
Զգիտեն ուսման դեռ այ՛ր, բեն, դա, եչ,
Եվ ահա՛ աթոռ վարժապետութեան:

Ո՞րքան հայ զավակն ուսումնարանից
Կարող էր քաղել կրոն և հոգի,
Զէ՛, հույս չկա այդ վարժապետներից,
Հի՛ն է շինվածը — պե՛տք է նորոգչի՛:

Գոքա ամբարիշտ և շատ շարժւոր,
Վա՛հ, ուրիշի սիրտն կամին բարվրքել,
Գոքա հնասեր, — կրոնի տաճար
Ի՞նչպես կարող են մեր մեջ հաստատել:

Գիտութեան մեջ է Աստուծո տաճար,
Եվ մեծութիւնը ճարտարապետի.
Ով չէ ըմբռնել այն վերին Հանճար,
Որով ենթարկվեց տիեզերք օրենքի:

Զէ կարող այսօր յուր խղճի առջև
Ուսուցանել մեղ գործը Արարչի, —
Եվ ազոթում ենք, որ այսուհետև
Ոչդ կրոնուսույցն, որպես կայծ հանգչի՛:

Կրոնն է վերին ըզգացողութիւն,
Այն զգացմունք է անեղբականի,
Կրոնը նույն է, թե ճմարտութիւն,
Որի թարգմանը — միտքը է սրտի:

Կրոնը չունի որոշյալ տաճար,
Նորա տաճարն է ընդհանուր աշխարհ,
Կրոնի համար սահման հատանել,
Նույն է, թե նորան լիովին ծխտել:

Բայց դուք, ո՛վ խեղճեր, փակած աչքերով
Կամիք տեսանել կրոնի մեծութիւն, —
Եվ ահա՛ ինչու մեռած եք սրտով,
Իրբեք ձեզ չկա մի խաղաղութիւն:

Եվ ահա՛ ինչու մենք ձեր բերանից
Չենք լսում մի խոսք, որ միտքարեր

կյանքիս տրտունջը,—Ո՞ւր են ոգեկից
կրոնի ուսմունք, ո՞ւր այն մաքուր Սեր:

Ո՞ւր է այն հզոր քրիստոնեություն,
Որ կամեք բերել մեզ արքայություն,
Որ կամեք մեր բևոն թեթևացնել,
Եվ ընդդէմ աշխարհ լուսով ծավալել:

Ով կրոնուսույց, ծանոթ է այս քեզ,
Հասկանո՞ւմ ես դու, ինչ եմ խոսում ես.
Բացատրե՛լ ես դու այս ըսկզբներ,
Որ սեր խոսեինք քո աշակերտներ:

Դու վարժապետ ես, աստ՛ մեզ արձակ,
Դու աստվածային տառերի թարգման.
Կրթեցի՞ր սրտեր, որ մի պատարագ
հնկեին անկեղծ կրոնասիրության:

Կտկաղ է լեզուդ, և հաղիվ ահա
Հնչում է խոսքըս, որ արդարանա
Թե ռաբանը չէ, դու աշխարհական,
Ուրեմն շունիս մա՛սըն քննությունս:

Ո՞հ, իմ հայ եղբայր, ես ցափում եմ քեզ,
Ցավում եմ հոգով և ոչ խոսքերով.
Անապատ քո սիրտ — եղբայր իմ, խեղճ ես,
Անապատ ես դու ցամաք ավազով:

Դու շունիս քո մեջ ոչինչ ուսուցիչ,—
Թե ունիս — գայլ են ոչխարի մորթով.
Ո՞վ պետք է լինի սրտիդ սփոփիչ,
Երբ մենք չափում ենք մեր օղաթ չափով:

Եվ մի՞թե Լևոն իրավունք չունի,
Տանգվել ծովի մեջ հուսահատ վշտի,
Եվ մի՞թե Լևոն գոչել կարող չէր,
Որ Հայի կյանքն է խո՛ւց ախարանի:

Բավական է այս, մի ա՛յլ ժամանակ
Ձոհելու եմ այդ մեծագնի գործին:
Բայց այժմ, խնդրեմ, եկե՛ք և զնանք,
Հետեներ սակավ ծանոթ Լեոնին:

Ի՞նչ եղավ Լևոն, տարակուսելով
Ինձ հարցանում է ընթերցասիրողն.
Կամի՞ս որ լսենք,— սկսի՛ր շուտով.
Տա՛ր Լևոն Կավկաս, հառաջ տար, քերթող:—

Այդպե՛ս է, ուրեմն թո՛ղ հյուսիս օտար,
Թո՛ղ քո սիրածը. զնանք միասին,
Ուր բարձրանում է Կադրեկ մեծափառ,—
Եվ այն ժամանակ ողջո՛ւյն Կավկասին,
Իսկ թե սա ծածկվի — ողջո՛ւյն դաշտերին,
Փրփրածավալ գետերին ողջո՛ւյն,
Ուր հառաջ կը գա քեզ նոր բնություն:

Ներքիւր ինձ, Մոսկվա.

Կրկին տեսութիւն քեզ խոսքս տաւով,
Երկար միջոցով կամիմ բաժանվել,
Եվ սրտիս հուզման հնազանդելով,
Իմ կեանքի հետ ճանապարհորդել.
Պատրաստ կամւ— Ահա —

Սիրած գրքերից մեծ պաշար առած.—
Տխուր մեղեդիք Հեյնէ պոետի,
Գեոտի Ֆաուստ, այս անմահ քերթված,
Քափառաշրջիկ արկածքն Հարուզի:

Երգիծանիչ գործք Հորենալի,
Եվ Բեռանժեի ոգելից երգեր,
Եվ պատմութիւնը լրջամիտ Բեռլի,
Եվ Շեքսպիրի ողբերգութիւններ:

Մի քանի համար Մեղվից Պոլիսի,
Մի քանի երգեր մեզ ծանոթ Կոմսի,—
Եվ այս բոլորը ամուր կապկպած,
Անմեղ լրագրի թերթերով փաթթած,—

Գնում է կեանք իտտորնակ որպես
Տուր սլացման մեջ ծիծառը գարնան,
Թռչում է կեանք հետու ասպարեզ,—
Դյուրիչ արևելք — ճնշված Հայաստան:

Արձակ ձգում է յուրյան ճանապարհ
Օգում սավառնող արծվի թռիչքով,
Նա հատանում է դաշտեր ծաղկավառ,
Հայրենի երկիր ուզել դիմելով:

Եվ ահա քաղաք... և այն հայ քաղաք,
Այստեղ խուլված ժողովրդականք,
Պախարակում են վարքը անտոակ
Անբարիչտ հովվի անբարոյական...

Խավար, բռնավոր և ծնունդ դահճի,
Դահիճ արարքով և դահիճ հոգով,
Հովվում է հոտը մեր կուսավորչի
Անուղղա բարքով, թյուր քարոզներով,

Մեծ արվեստ ունի հրապուրանքի
Եվ խորամանկ է այդ շարի հոգին.
Որպես անդունդը օվկիանոսի,
Գիտե քանտարկել յուր ահեղ գաղտնին:

Որպես գիշերի թանձրամած իավար,
Նորա կուրծքի մեջ անճոռնի միտքեր
Այնկոծվում են. նա ստրկարար
Կուս է նոցա, պարզում է ձեռներ...

Եվ ամբողջ դժոխքն ամբարշտութիւն
Ոնշում է Հովիվն. նա զազտագողի,

Պղծելով կնիքն ձեռնադրության
Նա դավաճան է յուր Հայրապետի:

Կը ճնշվես բաղդից, եզվի՛տ ինքնիշխան,
Եվ կը ճնշե՛ք քեզ առաքինություն.
Եվ այս քո պատիժ, խորամանկ շղթան,
Որ ծնանում է քո մեջ ցանկություն:

Շղթայել կամբը խեղճ ժողովրդի,
Բարօրությունը օտնակոխ առնել,—
Ճնշելու է քեզ, կայուլի որդի—
Պատրա՛ստ է քեզ փոսն, որ դու ես փորել:

Այն գործը միայն փառք է պահանջում,
Որ քաղաքացու փայլում է կյանքով,
Որ ազգի վիճակն է բարեկարգում,
Որ զարդարում է աշխարհս շնորհով:

Դու շար ես գործում և կամիս, որ այդ
Հանցանքի իժը մենք բարի՞ հաշվենք,
Եվ ճշմարտության շարեր որոզայթ
Դու խիստ հոժար ես, մի՞թե չգիտենք:

Ընկեր քո գործին — դժոխք սևամած.
Եվ բուրբ դեկր քո հետ գինվորված,
Ուր շարագործ է մատնիչ մի տգեղ,
Դու տասնապատիկ Հուդա ես այնտեղ:

Պատասխանի՛ր մեզ, ո՞ւր է արդասիք
Քո վաստակների. ինչո՞վ կարացավ
Քո անբաղդ հոտը լինել երջանիկ,
Դու գիտե՛ս, Հովի՛վ, քանի վշտացավ...

Մթին ախտերով զբաղված է նա,
Կամի գրավել սիրտը քաղաքի,
Որ յուր հանցանքը անպատիժ մնա,
Որ նա առավել հասանե փառքի:

Քայց ժողովուրդը հոգով բարկացած,
Շատ վշտացած է դավազանի տակ.
Բուրք է կարդում ձեռք-ձեռքի տրված,
Պատրաստ է հանել նորան հրապարակ...

Կանգնում է կեռն, կամի բան խոսել,
Քայց լծած է կտաք: Հովիվին շտապով
Դիմում է հյուսիս. կամի գանգատել,
Որ օրենքն լինի նորան ջատագով:

«Անմիտ սև Լզրայր», գոչում է կեռն,
«Դառն է քո գալոցք, ո՞ւր ես շտապում,
Ահա մի՞նեցավ կյանքիդ հորիզոն,
Ինքր օրենքը քեզ մահ է վճռում»...

Եվ հառայ կեռն: Սարեր, հովիտներ
Անհետանում են նորա աչքերից.

Մի շնաշխարհիկ բացվում է պատկեր
Սպիտակափառ Կաղրեկի գլխից:

Սպիտակ կատարն բարձր լեռների,
Կարծես, Լրկնքի դիպչում են ամպին,
Եվ ձյունից հյուսած թագ աղամանդի
Պճնում են նոցա հպարտ գագաթին:

Եվ բարանձավից արծիվ մենավոր,
Թևերը լայնած, գլխն սավառնել
Այնքան անթափանց և այնքան հզոր,
Մինչև հետամուխ աչքերից կորչել:

Ո՞վ արծի՛վ, արծի՛վ, քանի՛ օդապար
Վերացել ես դու կապուտակ սահման.
Ա՛խ, եթե Հայի դրոշը բարձրանար
Անարգ կասրանքից մինչ ա՛յդ աստիճան...

Ա՛խ, եթե Հայի ուսերը ճեղքեր
Ոխերիմ լուծը յուր բոնավորի,
Որպես ճեղքում ես դու արձակ եթեր,
Շքեղ կազմությամբ կարո՞ղ թևերի:

Ի՛նչ գեղեցկությամբ փովում են դաշտեր
Հայացքի առջև նորատես մարդի.
Ոսկի հոսանքով գույնգույն ծաղիկներ,
Ճոճվում են, որպես խաղացքն ատվակի:

Իայց, ափսո՛ս, ինչպես շտապ բայլերով
Ճանապարհորդը ոտքը է կոխում,
Նա սկսում է անիծել հոգով
Այն, ինչ առաջուց դրախտ էր թվում,

Տեղ-տեղ պղծած է ավաղակների
Կազանաբարո ավերածներից.
Աչքերդ լցվում են արյունով ցավի,
Խոր արձակում ես հոգոջ ու կակիծ:

Անպիտան՝ ցեղեր, արժանի՞ եք դուք
Վայելել բարիքն այդ պերճ երկրի.
Քանի՛ թափել է ձեր վայրագ բազուկ
Անմեղ արյունը խեղճ անցավորի:

Քանի՞ ծնողներ դառն արտասուքով
Ողբացին կորուստ հարազատների,
Քանի՞ ծովացան լացով, կակիծով
Առագաստները նորեկ հարսների,

Ահագին ծայուեր և ապառաժներ,
Սավալված լուսով նոր արշալույսի,
Յրցված են այտուեղ: Մարգագետիններ
Առոգված ցողով հանդես են գալի:

Հառաջ և հառաջ,— և ոչ մի վայրկյան
Չէ կանգնում լևտն: Թեքվում են սարեր:

Սածկվում են կաղնիք.— և նոր տեսարան,
նոր փոփոխություն և նոր հրաշքներ:

Քո՛ղ մեզկ, նրբասեր որդիք՝ բնության
Չսիրեն ևս, որ, թափառական,
Չափում է վայրեր, անմարդ անապատ,
Վերջ շղնելով ախտին հուսահատ:

Ոչինչ հաճութուն թո՛ղ չպատճառե
Նոցա, որ անբաժ են կնոջ՝ ծոցից,
Որոնց դատարկ կյանք անհոգ սահում է
Զբոսանքի մեջ աղաղակալից.

Լեռնի հոգին, որ այնքան ցավով
Ատում է հանդիստ, նման է կյանքին
Հարազատ ազգի, որ լի բաժակով
Ըաշակում է թուլն զագաղի կողքին:

Զմբխտյա դաշտեր, այստեղ համասփյուռ,
Մանուշակ, հասմիկ — գորուն սիրելի —
Դալար հովիտից փչում է ղեփյուտ,
Քաղցր, որպես շունչ դեռարույս կուսի:

Տե՛ս, ահանակիտ այստեղ ջինջ առվակ
Հեղիկ վազում է ծաղիկների տակ,
Վայրի շուշանք ղլխիկը կախած,
Գրվում է ջուրը և է դմայլած:

Լեռն կարծում է, որ այդ պարզ ջրեր
Հետո կտանեն կսկիծը սրտի.
Կր ժպտա դարուն. կը գան ծիծառներ.
Փոքր-ինչ կը զարթի վշտացած հոգի:

Զարկում է քնարին,— բայց նա հնչում է
Մի սրտասարսուռ, ախուր եղանակ.
«Ողբա՛, սլատանի», նա շշնջում է.—
Քեզ վաղ է ըմպել փրկության բաժակ:

Կու կորցրեցիր այն բողեկից
Բազդի ժպտոյր, երբ Հայաստանի
Փշրեցավ փառքը բո հատուկ ձեռից,—
Եվ կը գտանես, երբ նորից կը կանգնի:

Ո՛հ, մի՛ ինզրիթ ինձ, իմ դեն-թախժություն
Ուտում է հոգիս այնպես կատաղած:
Անմի՛տ պատանի, ի՞նչ ուրախություն,—
Հայ սրտի մեջ դժո՛խք է ծածկված:

Գժոխք է, ասեմ, այն տգիտության,
Որ, որպես ճճի, ուտում է նորան,
Որ խանդարելով և ուտում, և յույս,
Չէ թողել նորան բարորության հույս:

Նա ամենայն բան պատրաստ է գործել,
Հայրենիք, պարծանք թշնամուն մատնել,

Փո՛ղ նորան տվեցեք, նա փող է սիրում,
(Միայն առանց փողի դագաղ է գնում):

Նյութապաշտ է Հայն, ցուրտ որպես սառուց,
Հաշիվների մեջ թաղված և մեռած.
Նա արդեն սրտից մերժել է վաղուց
Գեղեցկի տիպը — վկա է Աստված:

Արծաթ — և նորան փայլեցավ արև,
Վառվում են աչքեր, թռչում է հոգով.
Ո՛վ Արծաթ, դու միշտ Հայի առաջն
Ներկայանում ես զրախտի դեմքով:

Ով և դու լինիս, թե շար ախտակիր,
Թե պիղծ խաբեբա, թե աղնիվ հոգի,—
Հայն կառաջարկե քեզ միշտ մի՛ խնդիր.
Ի՞նչ է, հարո՞ւստ ես, ունի՞ս շատ ոսկի:

Մեծատո՞ւն ես դու, բոլորի առջև
Գունեքդ բա՞ց են, սեղանդ ծածկվա՞ծ.
Նվ լի՞ք են պարկերդ, մենք այսուհետև
Հա՞յր և որդի՞ ենք, ուխտով հաստատած:

Նվ այս են նոցա օրի հոգսերը.
Ինչ որ կարող ես, բանդի՛ր, կործանի՛ր.
Ո՛վ է հարցանում, գանձ քեզ ժողովի՛ր.—
Թող մեռնի՛ տնանկ, կորչի՛ արդարը:

Կեթ մի ցավ, մի գուժ, մի կարեկցություն
Անտուն աղբատին ցույց տային դոքա:—
Այդպես ես դու միշտ, ո՛վ հարստություն:—
Երբ քեզ տիրում են կարողք անզգա:

Գեղեցիկ է կյանք և հարստություն,
Թե աթոռակիր է և գիտություն,
Բայց թե վերջինը, լույսը պակասեր,—
Լի աղտեղություն մը կյանքը դամբաներ:

Լոեցավ Քնարն, արտասանելով
Մտառությունքը այս նշանավոր:
Կանգնած է Լեոն, ցավից խեղդվելով
Բացականշում է նա կասկածավոր:

Գիտե՞ք, բարեկա՛մք, ի՞նչ զղաց հոգիս.—
Բայց ինչո՞ւ խնձորն երկպառակություն
Զգեմ անվրդով ձեր կյանքի շրջան.
Ա՛խ, դուք չեք կարող օգնել ցավերիս:

Նիրհեցե՛ք անո՞ւշ թո՛ղ թեատարած
Հսկեն ձեր վերա անմեղ հրեշտակներ.—
Կանխակա՛լ կարծիք,— անյույս թանձրացած
Խավարում շրջող մահաթո՛ւյն զներ:

Մանր ընկան վերաս անգութ շղթաներ,
Նվ այն ժամանակ ես ստուգեցի,

Քանի՛ խավարեն հայրենի աստղեր,
Խավա՛ր է սիրտն հայրենասերի:

Եվ չը շնչել օդ սարերի ազատ —
Նույն է, թե շկա և երանություն,—
Եվ՛ շարբել հոսանք կյանքի հարազատ —
Հիվա՛նդ է, հիվա՛նդ և մահկանացուն:

Եվ երբ գիտության կը կփայլի գրոշակ
Իմ անբաղդ եղբոր Հայի ճակատին,
Ես այն ժամանա՛կ, ես այն ժամանա՛կ,
Կը տեսանեմ կյանք իմ ազգի ծոցին:

Ասաց այս լեռն. աչքերը ձգեց
Գեպի արևելք, մի խոր ախ քաշեց.
Այն կայծակնահար վերքի նշան էր,
Որ դեպ Հայաստան նորան գրավում էր:

Նա վշտանում է, բայց վշտի հարված
Ոչ ոքի աչքին տեսանելի չէ,—
Եվ այդ գաղանի դեն, աղեղը լարած,
Հանապազ նորան առաջնորդում է:

Նորա ներքին կյանք. — թախիծ տրամության:
Մտքի շարժմունքը — արևկո՛ծ մի ծով,
Ուրախության դուռն, կնքած հավիտյան,
Այլ փշելու չէ՛ նորան գարնան հով:

Նորա մատաղ սիրտ, որ երբեմն պայծառ
Սաղկում էր, որպես պարտեզ նազելի,
Խեղդված կուրծքի մեջ, քամում է իսպառ
Փ. րձության բաժակ, որ նորից լցնի:

Կնճուռն է ճակատն և դողդողալով
Լացում է Հարուստն գանձերը պարկի,
Նա ոսկի ունի և նա դորանով
Վարող է գնել սիրտն հեղինակի:

Վառվեցավ Զոհին, նայեց դեպի վեր.
«Պիտ՛ կորչի Չարը, պիտ՛ կորչի՛ լեռն».
Կոչեց սաստկությամբ, թոթափեց թևեր,
Թռավ, ոտք դրեց բարձր Հելիկոն:

Ների՛ր դու Երգիչ, անշարժ աշխարհի,
Գերեզմանատան ուրվականների.—
Կոխում եմ անեծքդ հաստատ քայլերով,
Նորին նախատինք քեզ նվիրելով:

Ասա՛, ո՛վ Զոհի, ի՛նչ ես մտածում,
Ի՛նչ ծածուկ թախարհ ես ինձ պատրաստում:
Դու կարմրո՛ւմ ես, Հրե՛շ անհեթեթ,
Կապվե՛լ է լեզուդ,— է՛հ, Աստված քեզ հետ:

Թշվա՛ն ծաղրածու, մահապա՛րտ դազան,
Քերթի՛ր հաշակը բանաստեղծութ՛յան,
Բայց մեծ է բո մեղք և աններելի,
Մեր պարսավանքը բո վերա լինի:

Սև գործի հետքը կնքած ճակատիդ,
Բեղ խոստանում է վարձ մի խայտառակ,
Եվ, կամիմ կարծել, անպարծանք գլխիդ
Նա կիջուցանե մի դժնյա պսակ:

Ո՛ւր է դգացմունք մարդկեղեն պատվի,
Ո՛ւր աղներվութուն, ո՛ւր է դրոշակ
Այն սուրբ վաստակի: Ա՛խ, թե կործանվի
Քո վերա, Երզի՛շ, մեղքիդ աշտարակ:

Թ՛ո՛ղ կատաղի Չարն, — բայց և հանդիստ եմ,
Ինձ հասկանում են մարդիկ բանագետ:
Իսկ երկրորդ գլխին, բարեկամք, կարծեմ,
Արժան է դնել այստեղ վերջակետ:

Այո՛, այստեղ վերջ. — մյուս արկածներ
Հետո կը պատմեն. չկա՛ զորութուն,
Ա՛խ, արթո՛ւն մուգայք, ա՛խ չո՛թը քույրեր —
Գե՛թ մինը ձեզնից գար ինձ օգնութուն...

ԳՆՈՒՆ III

Ուր գաճճճ ձեր են՝ անց եւ սիւտճ ձեր յեղիցիէ:
Անտառան.

Гласность не препятствует злу и не побуждает к добру, если общество не обращает внимания на самое дело; но без гласности, как препятствовать злу, как поощрять добро, если и видеть то их нельзя?

Дж Ст. Милль

Գիշերը փախավ: Երկնակամարից
Նուրբ և թափանցիկ վարագույրն ընկավ:
Մածկվեցավ լուսին: Նթերն աստղալից
Քրքում-ծիրանի հանդերձ գգեցավ:

Վարդյա այգածին

Ավետում է օր: Որպես զուտ ոսկի,
Սփռելով նշույլ նիբհոդ լեռներին,
Հանդես է գալիս Սկայն երկնքի:

Ահա թռչուններն եղանակում են
Մի եղեմային երաժշտութուն.

Եվ յուչս Տիողն նորա կարգում էն
Բացատրական օրհնաբանությունս:

Եվ կրոնասերն Լրկյուղած սրտով
Չաչնում է Աստված տար արտասուքով
Եվ բարձրանում է նորա օթեան
Աղոթքը, որպէս ցողն առաւօտայան:

Զարթում է Լևոն:— Ահա աշխարհ նոր
Շատ խայտաճումակ բնակիչներով.—
Հայ, Քուրք, Օսետին, Զերբեղ ահաւոր,
Հրեա խորամանկ, Ռուս ինքնագով:

Եվ թեթևամիտ ազգը Վրացի,
Անտես առնելով փառքը հայրենի,
Միշտ դատարկածեռն, շոր շունի հագին,
Անգամ կարոտ է օտար փշրանքին:

Ասելու բան կա և յսելու բան,
Շատ հետարբբիր վեպը ու զրույցներ...
Եվ շատ ցավում եմ, որ ես չեմ իշխան,
Որ արծակ խոսել կարելի լիներ:

Ի՞նչ ձայն, դղրդոց: Լայն մէյտաններում
Խոնում է ամբոխ:— Եվ ի՞նչ պերճություն.—
Չլինի՞ Մամոն օսկեվաու կառքում
Տոնախմբում է յուր իշխանություն:

Ա՛զգ, մի՛ խարիր քեզ սնտոի ՚ուչսերով,
Երբ սոված, ծարավ մտեցար մահին,
Որ այդ մաբդիկը քո խեղճ վիճակով
Վայրկյան մի գոնե, ասեմ, շարժվեին:

Թե շտերդ ճոթած, թե մերկ քո մարմին,
Թե մուրացկություն ծանրացավ վերադ,—
Խաղալի՛ք դարձար անզգամներին,
Ցեխով ծեփեցին քո անմեղ ճակատ:

Մենք գնահատել չգիտենք ազդություն,
Նորա ցավերին դեղ-դարման անել,
Ահա՛, ինչո՛ւ մենք սովոր ենք ատել,
Որ ատում են սուտ առաքինություն:

Տեսե՛ք, նանրասիր, դատարկաշրջիկ,
Փայլում է խումբը հարստականների.
Ո՛ւր Էք շտապում, մեղկացած որդիք,—
Խլիկ սրբություն, ո՛ւմ ոչ այդ հայտնի:

Միայն Համբարն է, որ համեստ բարքով
Միրում է վաստակ, հեռու վատ կյանքից.
Հպարտ է Համբարն. պարզերես դեմքով,
Ոչինչ ահ շունի զեխոտ հարստից:

Եվ նա սիրում է յուր ազգի պարծանք,
Բայց ո՛չ գիտակից. կույր է այդ սերը.

Նա հայատալացին բերում է զրկանք...
Երբեմն փայլում է նորա սուսերը...

Օր է յոթհերոզ: Փայտ շրթունքին
Ճհմում են այստեղ ընկերք մուգայի.
Սովեր է անկյանք սոցա առաջին
Գունաթափ, գեղնած աղջիկն Հյուսիսի:

Մաղերք սանրած, գեղեցիկ հասակ —
Հավանելի են շրջահած աչքին...
Մ'վ երիտասարդ, բե'ր դոցա պսակ,
Քո'ղ տա յուր հարկը քո մատաղ հոգին:

Ներպարանք զվարթ, խոշոր, սև աչքեր,
Եիշեր հաղորդող ցերեկի լույսին,
Ճղած վարդի պես վառվում են թշեր,
Յո'ց ու կրակ է դոցա երեսին:

Ննական է, այդ ո'չ արվեստական,
Բայց ահա՛ շինծու ներկն Եվրոպայի
Ռերում է դոցա մի սաստիկ հերձված —
Յուր մեռած փայլը, — Առտված այդ շանի:

Ո'ր է այն պոետ, որ բացահայտիչ
Խոսքերով պատմեր շարժվածք գծերի,
Դ'ր այն բանաստեղծ, և ո'ր նկարիչ,
Էեթ իրագործեր կեսն այդ հայացքի:

Մ'վ դու Հելլադա, ուր անգրանիկ
Հաղուց հուշակված է գեղեցկութունն,
Հյատեղ ճանաչի'ր ամեն երջանիկ
Խիսարդիչ սիրո կատարելություն:

Իվ շնաշխարհիկ դու Խալիա,
Պակեշող ցնորք բանաստեղծների,
Կլեցի'ն դափնիդ այստեղ սևաչա
Իրիորդները նիրհող կավկասի:

Մշտագեղ պարնան ձոնում են հուլսեր, —
Թե այդ առ աշոբ երա՞ղ խաբուսիկ.
Աստվածատի'պ եք մրահոն կուլսեր,
Ա՛խ, եթե երբեք չթառամեիր:

Բայց ծարավի սիրտս, սիրո ցնորը
Անտես առնելով, միշտ որոնում է,
Դոցա մեջ գտնել հայության տարրը, —
Երբեք չեմ հասնում փափագիս — զո'ր է:

Օտարի բարբառ, օտարի լեզուն,
Հա՛յ օրիորդներ, ինձ չէ զրավում.
Ինչո՞ւ շունիք Հայ դաստիարակություն,
Ինչո՞ւ Հայ խոսքը ձեզ չէ վարդարում:

Թե կարծո՞ւմ եք դուր որ նա չէ կարող
Հայտնել ձեր սրտի և ցավն, և հրճվանք.

Ո՛վ, և նորա մեջ կան շատ կախարդող
եվ սիրո խոսքեր, և մեղմ թոթովանք:

Եվ ձեր շրթունքը մե՛ղր են ծորում,
Եվ ձեր աչքե՛րը կրակ են ցայտում,—
Հրաշալի՛ կավկաս, քեզ անգյո՛ւտ ավեր.
Ազգի համա՛ր չեք, Արմենուհիներ՛:

Ծաղկեցե՛ք, որպես ծիծաղող գարուն,—
Բայց ծաղկելու չէ հայրենի աչգին.
Կծաղկի կավկաս, ձեզ կամ վրացին,
Կամ Ռուս, կամ Թուրք կտանեն կնություն:

Ձեր դատարկ կյանքը կանցանն ունայն...
Երբեք բաղզամոր լինել կարող չեք,
Ձեզ կնախատի աշխարհ ամենայն,
Դուք ձեր ծնունդը անիծել կսկսեք:

Կը գան ձեր դուռը Երգիչների անտուն,
Կասեն, Տիկիներ՛, մայր մեր Հայաստան,
Հիվա՛նդ է, մե՛րկ է — հասե՛ք օգնություն,—
«Ձենք ճանաչում ձեզ»,— ա՛յս ձեր պատասխան:

Ո՛չ գառն արտասուք, ո՛չ ձայն դողողուն,
Ոչ հայրենիքի անարգ պղծություն,
Կարող չեն ձեր մեջ առաքինական
Արծարծել գութ մի բեկված հայության:

Բայց այդպես չէին ձեր անցյալ քույրեր-
նոքա սիրեցին անուն աղբության,
նոքա սրբեցին մայրենի վերքեր
Անմեղ արյունով և անմահացա՛ն:

Բաղցրաձայն Բամբինոն մի ձեռն առնելով*,
Ջինավառեցան Հայոց աղջիկներ,
Եվ մատաղ կուրծքը խաշակնբեղով.
Պատերազմական հնչեցին տաղեր:

Կին էին ծնել, բայց երբ հայ աղգին
Ավեր ուղարկեց Պարսիկն այն գոռոզ**
«Կորո՛ւտ», գոռացին և սուրը ձեռին
Երիվար հեծան, որպես մի հերոս:

Սուրբ առագաստը մոռացան նոքա,
Եվ չհիշեցին հնչույթն հարսնության,
Ազգ ու Հայրենիք շրթունքի վերա,
Փովեցան գաշտում,— ո՛վ մեծ քաջության:

Եվ փոշոտեցան, և ծխոտեցան
Անկողինները նսրեկ հարսների,
Տրամեցան նոքա և աչքով տեսան
Անողորմ տանջանք սիրող ամուսնի:

* Նվագարան կամ դործիք. որով մեր նախնիքը երգում էին ազգային հերոսների արարքը ու քաջագործությունը:

** Հազկերտ երկրորդ:

Գարունը հասավ: Եկան ծիծառներ,
Վարդը բացվեցավ: Եվ անհոգ մարդիկ
Տեսան, խնդացին:— Բայց նորա, խեղճեր,
Երբեք շտեպան յուրյանց սիրելիք:

Շատ տարիք անցան... Հացով, կսկիծով
Անուշ հայրենիք հիշատակեցին...
Եվ նորա համար մեռան անխօով,—
Եվ այսպես յուրյանց սե՛րը ցույց տվին:

Սպիտակությունը սուրբ ոսկրների
Խնկով սրակեցին դաշտն Ավարայրի.
Զարմացան ազդեր, եկան և տեսան.—
Մանուշակ, շուշան նոցանից բուսան:

Դափնիք անթառամ թո՛ղ ձեզ պսակեն,
Թո՛ղ ձեր ոսկերքը ջերմ արտասուքով
Հայրենասերի աչքերը թացեն:—
Խաղաղությո՛ւն ձեզ սուրբ սաղմոսներով:

Մինչ դեռ հայկական ծավալվում է ցող
Աշխարհիս վերա — Հայն ձեզ կը հիշե,
Եվ բեղ, ո՛վ անցրիս կենդանագրող,
Ո՛վ ոգևորված չքնաղ եղիշե:

Անմահ է վաստակն, որ ավանդել ես
Հարագատ ազգիդ գրականության.

Հայ լսելիքը դու կախարդում ես,
Որպես հանճարեղ մի պատկերահան:

Ո՛վ մեծ եղիշե, որպիսի՞ լեզվով
Նկարում ես դու անցքը աշխարհիս...
Ոգելից ես դու. դիրքըդ կարգալով,
Ես մկրտվում եմ սուրբ անգամ ազգիս:

Բայց դուք, ո՛վ պայծառ և շնորհալի
Հինգերորդ զարի Հայոց ազգիկներ,
Քանի՛ օրհնություն խոստովան սրտի
Ձեզ անկեղծաբար բերել են նրվեր:

Դուք Ձեզ կանգնեցիք շիրիմ անմոռաց,
Ազգասիրտության զործով պսակված,
Բայց վա՛յ անարժան թոռներիս օրին,
Որքա՛ն ցած ենք մենք,— հո՛ղը մեր գլխին,

Դուք Ձեզ զոհեցիք Հայի պարծանքին,
Բայց ձեր բույրերը,— ո՛հ, արտասուքից
Խեղզվում է ձայնըս... անպե՛տք են ազգին...
Հանդիմանեցե՛ք դոցա շիրիմից:

Արդար չէ արդյո՞ք, ինչ զրուցում եմ,
Ո՛վ հայ ազգիկներ, սոս՛ույզ չեմ խոսել:
Բայց ներեցե՛ք ինձ, եթե հարցանեմ.
«Գիտե՞ք հայերեն կարգալ և գրել»:

«Մենք մեղավոր չենք, աղնիվ ազգասեր,
Շշնջում է ինձ մի կանացի ձայն,—

Մենք կը բռնեինք դրոշն ազգութեան.
Այդ արգելեցին մեզ մեր ծնողներ:

Մենք կկապեինք մայրենի խոցեր,
Նորա կտալինք բոլոր մեր զարդեր.
Մենք Հայի վիշտով կվշտանայինք.
Եվ թշնամու դեմ սո՛ւր կհանեինք:

Վկա է Աստված, ոչ ոք նոցանից
Ո՛չ խրատեց մեզ և ոչ կշտամբեց,
Երբ սիրտս, սթափված անհոգ օրերից,
Առաջին ծնունդն օտարին նվիրեց:

— Ուրե՛մն ծնողներ, ուրե՛մն հա՛յր, մա՛յր,
Պատճառ են այսչափ ազգասպանութեան.
Բայց ո՞ւր է ամսթիւ— Ո՛վ անառակ դար,
Ով անջնջելի խաչտառակութեան:

Հայր կորչում է — նորա անհոգ են,
Խեղդված ծովի մեջ շահրստացութեան,
Սուրբ ազգութեանը արհամարհում են
Որպես անպիտան կտորած մի աման:

Այսպես, ման գալով լայն փողոցներում,
Լեռն տեսնում էր մի անառակ կյանք,

Որ սիրելի էր հին Ասիայում,
Մի բթացած կյանք և անընդունակ:

Այդ դատարկ կյանքը, ուր լուկ պերճութուն,
Խառն ունայնասեր հրապուրանքով,
Ուր արևելյան անկարդ հղիութեան
Գոռոզանում է յուր լկախ գեմքով:—

Այդ նանիք կյանքը թափում է յուր թույն
Բոլոր շրջակա բնութեան վերա.
Հոգի, հավատ, կամք, ուսում, կրթութեան,—
Սոքա մի խոսքով մնում են անզգա:

Աղջիկը շունի դաստիարակութեան
Ո՛չ ազդի հոգով և ո՛չ օտարի.
Արտաքին պշրանք և փայլողութեան,
Ա՛յս է հոգևոր կերակուր կյանքի:

Նորա մանուկ սիրտ չէ բնդունարան
Այն անախտ սիրտ և զգացմունքի,
Որ Տեսչութեանը զարդարեց նորան,
Տալով մի նեցուկ դեմ բռնավորի:

Թարշամած է վարդ, վա՛րդ քնքշութեան,
Անզործ է ուղեղն անբաղդ աղջկան.
Այդ բարձր ճակատ, այդ մաքուր աչեր
Չունին ներքին հուր, ո՛չ լուստ կայծեր:

Եվ երանութուն չէ բացվում ձեզնով,
Երբ դուք նայում եք ազգիկա վերան.
Տեսե՛ք, ի՞նչ տխուր դժադրներով
Ներկայանում է քույր մեր անպաշտպան:

Ահա՛ ժամանակ հասավ պսակի,—
Նա մտնում է կյանք, ի՞նչ խորհուրդ ունի,
Ի՞նչ մայր կարող էր լինել այդ ազգիկ,
Երբ տղամարդին դարձավ խաղալիկ:

Այստեղ անօգուտ սուրբ ամուսնութունն,
Նա մարմնական է միայն ցանկութունն,
Այդտեղ տղամարդ կնոջ բռնավոր.—
Կի՛նը հնազանդ, կի՛ն անձայն, անզոր:

Նա ծառա, նա հարճ, նա ցած աղախին,
Նա ցավով ճրնչված մայր դալականծին.—
Այդ ա՛յն Եվան է, որ մահի կնքով
Ստացավ վիճակ Մովսեսի դրշով:

Այդ ա՛յն Եվան է, որ, մտնելով կյանք,
Պիտի վշտանա և տանի զրկանք,
Այն Եվան, ա՛յն կին, որ հարյուրներով
Գնացին հարեմ, մեռան տանջվելով:

Ո՛ւր է քո պատիվն, կի՛ն թըշվառական,
Ո՛ւր է կանացի տաճարն սրբության.

Աստված սակեցեց քեզ մեզ հավասար.
Բայց ի՞նչ տեղ տրվեց քեզ անարդ աշխարհ:

Ի՞նչ սկզբունքով քեզ ջատագուվեց
Եվ օրենստուն և իրավարան,
Գու մի՛շտ երիխա — օրենքը վճռեց,
Եվ միշտ անձնատո՛ւր հոգարարձության:

Բա՛ց սրտիդ վերբը աշխարհիս առջև,—
Անարդարություն թո՛ղ այսօր մեռնի,
Թող հորիզոն զա փրկության արև,
Գեղեցկությունըդ թո՛ղ փառք դարձնի:

Ո՛վ Հայոց հայրեր և Հայո՛ց մայրեր,
Ինչո՞վ կարող եք ձեր խիղճը սրբել,
Ի՞նչպես աշխարհում այդ խեղճ ազգիկներ
Կարող են լուրջանց բաղդավոր ստնել:

Ծանր է ձեր գործը, քան թունով թափած
Անեծք ու նոզվ դառն հանցավորի.
Ձեզ ներելու չէ երկնային Աստված,
Ձեր առջև դժոխք օ՛րն դատաստանի:

Մայր մեզ ավեցե՛ք, որ սնուցաներ
Մեզ սուրբ կաթովը աղագշինության,
Որ մի օր անբազդ Հայն լուսավորեր
Յուր խեղդված մահով կյանքի գերեզման:

Մայր ենք պահանջում, կատարյալ մի կին, —
Այդ մեծ վարժապետն մարդկեղեն սրտի,
Այդ առողջ, քնքուշ կրթության որդին,
Որ տա՛ր ազգությունն, որ տա՛ր մեզ հոգի:

Մենք այն ժամանակ լինելու չէինք
Եվ խորթ, և օտար, և անպետք անդամ,
Որ միայն Հայի անուն պղծեինք,
Որ նորա հոտը շտեսած անդամ:

Մենք այն ժամանակ կդադարեինք
Ամոթից խեղդված կարմրատակել,
Եվ Եվրոպային մենք կը հայտնեինք,
Որ այժմ ազգ ենք... մեզ պե՛տք է սիրել:

Այո՛, մենք ազգ ենք և Հայի որդի,
Մարդկության մշակ և գործակատար.
Թող մեր առաջն անարգելք բացվի
Լուսավորության ազատ ճանապարհ:

Այս դուք շկամիք, Մնողք հայկական,
Թո՛ղ այստեղ Լեոն բանա յուր բերան,
Թո՛ղ յուր պարսավանք թափե ձեր վերա.
Լսեցեք նորան, — սկսում է նա.

«Ա՛խ, եթե խավարն լուսով ծավալել,
Որ ձեր շորս կողմին թազավորում է,

Դուք կը տեսնեիր ի՛նչ կորուստ, ավեր,
Այդ շա՛ր սատանան ձեզ պատրաստում է:

Ո՛վ դուք Հայ ծնողք, հպարտ եք հուսով,
Թե սրբությունը պղծեցիր կեղտով, —
Եվ ծափ են տալիս ուշաբարձ, տեսե՛ք,
Երբ ձեռք բերեցին ավելորդ կոպեկ:

Եվ բարձրանում են առավել ևս վեր,
Քան լո՛ւյս, քան Աստված, քան հրեշտակնե՛ր,
Եվ երազում են երկնային ծաղկել
Երանությունով, — փառքով պսակվել:

Բայց երբ անողոր հարվածներ բաղդի
Կը քաշեն դոցա ճանկերով վշտի,
Հասու կը լինեն, որ որդ են անզոր,
Որ տրորում է ամեն անցավոր:

Սոսում եք հուսով, որ ուրախագին
Անխոով կյանքի վայելեք բարիք, —
Բայց այդ երջանիկ, այդ պայծառ բաղդին
Արժանի՞ եք դուք, դամբանի ճճիք:

Դո՛ւք, դա՛րան գործող ձեր դավակներին,
Վաճառեցիր խիղճ, պատիվ ծախեցիր,
Եվ աչք դնելով նվազ գրպանին,
Անամոթաբար հափշտակեցիր:

Ինչ հարստութիւնն, որ դուք պաշտում եք,
Ձեր ձեռքից կը սողա, որպէս թէ ժիպակ*,
Եւ անկման դանգակն այնտեղ կ'ըսէր,—
Մա՛հ կը գուշակե՛ն այդ տխուր դանգակ...

Ինչ որ ծնում է երկրիս երեսին,
Որս պիտի լինի լոկ ոչնչութիւն
Բարի՛ գործեցեր, ս'ի՛ արտասովադին
Հողանյութ որդիք ամբարշտութիւնն:

Բարի դործն է, որ մնում է պայծառ,
Որպէս պարզ երկինք չըխաղարկելով,
Փոշի է փոխվում ամուր փորձաքար,
Եվ կերթա բուրն յուր ժամանակով:

Բայց դժվարին է բան հասկացնել
Նոցա, որ կեղտին դերի են դառել,—
Եվ ահա՛, ինչո՛ւ տխուր է հոգիս
Եվ դժոխքի դեմ և լույս ծագելիս:

ՀԱԿԱՌԱՅ ԶԱՅՆԵՐ

Ինչ զուտ ոսկին է իշխան աշխարհի,
Եվ մեծ զորութիւնն նա յուր մեջ ունի.
Նա յուր ծանրութիւնամբ տիեզե՛րք է կշռում,
Դժո՛խք է ծախում, դրա՛խտ է առնում:

* ժիպակ — ртыть

Ո՛վ դուք Հայ մարդիկ, ո՞ւր աղնըվութիւնն,
Քանի՞ դիզել կը ապականութիւնն,
Զրկամիք սակավ սթափովել քնից,
Թափել ցեցերը, գարթնե՛լ դագաղից:

Վերին Պատուհաս ձեզ վրեժխնդիր.
Երկինք է հասել բողոքն Ազրատի.
Դժո՛խք ընդդեմ ձեռ, անե՛ծք մահակիր,—
Ուշում եք գանձով, բայց ս՞ր խեղճերի:

Նզովում եմ ես այդ պիղծ ճանապարհ,
Որով հասել կը այդ կարողութիւն.
Որքան Աստուծո կանգնած է աշխարհ,
Ցեխով լցնելու են ձեր դերեղման:

ՀԱԿԱՌԱՅ ԶԱՅՆԵՐ

Ո՛վ կարող արծաթ, սի՛րտ մեր բեղ նվեր,
Դու մեզ տվեցիր այս պերճ պալատներ,
Եվ հանք, և ակնք, և գանձ պատվական,
Բուրբ մերն են և մե՛ղ սեփական:

ԼԵՎՈՆ

Սո՛ւտ է այդ բոլորը, և Հարստահան
Կարող է կոչել յուրյան սեփական

Միայն մի դագաղ, երեք թիզ գետին,
Ուր որդ և ուտիճ կը լափեն մարմին:

Կամ թե մեռաներ մի այնպիսի տեղ,
Ուր խարեության ունեիք աղբյուր,
Վա՛յ, առանց թաղման ձեր գեշը տգեղ
Ազոսվներ, գայլեր կառնեն կերակուր:

Կերթա ժամանակ... և ձեր դիակներ
Կը դառնան փոշի, բայց անփառք գործեր
Կը ապականեն օդ, միշտ կը թափառեն,—
Մնողներ յուրյանց սերընդին կը պատմեն:

Անառակության ճանապարհներով,
Խեղճ չքավորի հացը կտրելով,
Դիզում եք առատ արծաթի թումբեր
Եվ ինչո՞ւ համար, աչքածակ գայլեր:

Արձան կանգնեցե՛ք, որին չը հասնի
Ոչինչ մարդկեղեն սնափառություն,
Որպես արեգակ երբեք չը մեռնի,—
Եվ այդ արձանն է Ազգասիրություն:

Այդ շնաշխարհիկ է այն սուրբ արձան,
Որին Ազնիվը գլուխ է խոնարհում,
Որին բուրվառով խոստովանության
Ազնիվ թոռները խունկեր են ձխում:

Անխարդախ պաշտոն, պատվավոր վաստակ,
Հասարակ օգտին անձնազոհություն,—
Սորա են կյանքի զեղեցիկ պսակ,
Եվ սոցանից կա՛խ բոլոր գիտություն:

Կարկուտ է բնկել Հայ ազգի վերա,
Թողե՛ք արշիներ, ժամանակը չէ.
Թե սի՛րտ շունիք դուք, մեռա՛ծ անզգա,
Թե կամի՛ք, որ ևս ծանր հառաչի:

Բայց ազգի համար աշխարհ չեք եկած,
Կամակոր որդիք ժանգոտ Մամոնի.
Դուք բնդունակ եք, փորեբով ուռած,
Հափլիղն՛լ աման և քամե՛լ գինի:

Եվ հետո, ո՛վ կեղտ, ո՛վ անմտության,
Վատնել քսակը,— շոայլո՞ղ, և ո՞ւմ.
Մաշված, վաճառված այն գեղեցկություն...
Փափուկ մահճի մեջ... Աստղրկի ծոցո՞ւմ...

Ո՛հ, շատ-շատ օրեր դեռ պիտի սահեն,
Երբ հայի արևն փոշուց կը դարթնի,
Իեռ մաքրոջ դարեր պիտի անցանեն,
Երբ ազատություն ծառի պես կը բսնի:

Եվ ազատություն... բայց ո՞վ այդ գիտե,
Ներկայի մեջ է գալոցքի հոգին.

Հա՛յլ է մեր ներկան, — թո՛ղ պատասխանե՛ս
Դատարկածենն Հայն տարակուսողին:

Սուխորություն է այդ ժառանգական
Դատարկութենով կյանքը դրոշմել,
Եվ անպատվությամբ լցնելով գրպան,
Մի-մի աննշան գերեզման մտնել:

Այսպես են նոքա կյանքը հասկանում,
Անրան կենդանուն հավասարվելով.
Նոքա կորչում են գիճին անկողնում,
Որպես Սուլթանը յուր պիղծ հարեմով:

Ո՛չ գիրք, ո՛չ ուսում և ո՛չ կրթություն
Չունին նոցա հետ հազորդակցություն.
Սոքա և գյուտերն լուսավորության, —
Որպես դաշտի մեջ դողանջող մի ձայն:

Բայց բոլոր կյանքը անօգուտ ապրել,
Եվ ոչնչանալ, որպէս որդ կամ ցեց,
Եվ այս աշխարհից նախասինք տանել, —
Հա՛յեր, ո՞վ այդպես ձեզ ծանր պատժեց:

Եհտե՛ց վերջին խոսք, և շեշտե՛ց կրկին,
Ավարտեց զրույց Լեոն ազգասեր,
Շատ կծու բաներ պատմեց հարստին,
Բայց խույ և համր էր նորա ականջներ:

Ճեմում է հարուստն նույնպես փառավոր,
Նույն ազահությամբ նա երազում է
Մթերել գանձեր միլիոնավոր —
Նորա ի՞նչ բանն է, որ Հայր մերկ է:

Նա սողալ գիտն Առյուծի դուան,
Խնդրելով ճնշող կնուտից ապավին.
Արծաթով գնել գողակից իշխան,
Կաշառող կուրծքին ձգել ժապավին:

Մեր մեջ սահում է մեծ թշվառություն,
Ոչ ոք չէր կարող մտածել յուր պես,
Ոչ ոք չէ հայտնում յուր դատողություն,
Որ շասեն նորան, ա՛խ, դու սևերև:

Ի՛նչպես սիրում եմ, ի՛նչպես հարգում եմ
Առողջ զրույցներ անկեղծ Լեոնի,
Ի՛նչ ազատությամբ և ի՛նչպես խոհեմ
Բացատրում է դաղտնիքը սրտի:

Շույլ հարստին շգիտե խունկ ծխել,
Անազնիվ գործի ծախելով գրիչ.
Նա ճմարտության ուխտել է լինել
Պարկեշտ առաքյալ, համեստ քարոզիչ:

Լուռ սենեկիս մեջ ձանձրացավ հոգիս,
Արձակ օդի մեջ ճեմել է խնդրում.

Ի՞նչ ժամանակ է հանգիստ տալ պրշիս,
Նա արդեն ճըռ... ճըռ... ո՛չինչ չէ գրում:

Դուր տեսանում եք, որ ոճըս աղբատ,
Զունի ներքին կապ, ներքին բաղդըրութիւն,
Շատ տեղ խորթ դարձած և անհարազատ,
Ներքի՛ր Հայկաբան — եռամե՛ծ գիտուն:

Արդեն դայրութեան արհեստավորի
Շարժվում է գրիչն անսահմ ախտերով
Խեղճ մարդ. չը գիտե ի՛նչ բանն է բարի,
Ճշմարտութեան հետ պատերազմելով:

Ճշմարտութիւնը լույս է կենդանի.
Ոչինչ երեսպաշտ մրտդ կամ գրող
Նորա ճառագայթ ծածկել չէ կարող, —
Ե՛վ այդ ձի՛ր է մեր անկողողտելի:

Ներեցե՛ք. գրիչս չէ հպատակում
Խրթին, խորիմաստ բանաստեղծներին.
Նա, քար ձգելով, ականջ չէ դնում
Ճարտասանութեան պատվիրաններին:

Թեև երբեմըն սիրտըս գրավեց
Խրթին կանոնքը խրթին արվեստի,
Բայց գարգանայով խելքս չընդունեց.
Հետ ուղարկեցի, — ապերա՛խտ որդի:

Խոստովանում եմ, ճարտասանաբար
Զըգիտեմ գրել ևս ոտանավոր
Գորա համար է, որ շքեղափառ
Պառնասի վերա շունիմ ես աթոռ:

Թե ոգևորեք ինձ նորա մուգան,
Որպես այլ հայոց տողաչափներին. —
Ո՛հ, այն ժամանակ ո՛րքան զանազան
Ա՛ղբ կը ծախեի օրագրներին,

Հայկից սկսած երկար ու բարակ
Ես կը ճառեի, սմարդի, անտաշ
Բիթմ թխելով, և նույնչափ արագ,
Որպես փուռնչի՛ն, յուր տափակ լավաշ:

Տաղեր, առակներ և խենթուխելառ
Ողբ, կական, երգեր կը կցկցեի,
Ե՛վ այնքան անմիտ, և այնքան դժվար,
Որ ինքքս անգա՛մ չըհասկանայի:

Ե՛վ թարգմանութիւնը ոռոսաթաթար,
Թե հաճելի էր, և Հայ-Զինարեն —
Ձեզ կրնժայեի և և՛ս վատթար. —
Այլ փրկյա գմեզ, հայր մեր, ի շառեն:

Ո՛հ, ի՛նչ հաղթութիւն. ամբոխը դողով
Մունըր կը դնեք: Ես կը փքվեի
Կորովի գրչով, իմ մե՛ծ հանճարով,
Պղտոր ջուրի մեջ շատ ձո՛ւկ կորսայի:

Ազատ արվեստի վարձկան-գահիճներ,
Ատում եմ հոգով պիղծ պաշտոնը ձեր:
Եվ կը գա մի օր — պըսոզով հարմար,
Որ ձեր հետ հաշվեմ, ձգելու եմ քնար:

Ապականվեցե՛ք և այսօր գոնյա
Գարշ հիշոցներով սխակալության.
Այդ է ձեր վարձը, մի ևս վարձ կա —
Եվ ճաշակում եք — ջո՛ւրն մոռացության:

Քայց քեզ հանում եմ այս տխուր դասից,
Ո՛վ նոր հայախոս և աղնիվ մշակ,
Քեզ կարող էի անմահ փուշերից
Քաշ մարտիրոսի բոլորել պսակ:

Քնարիդ լարերն ազատ շարժվում ե՛ն,
Երբ ազատ քո կամք, ազատ քո հոգին.—
Այդպես սոխակներ ներդաշնակում են,
Հեռու վանդակից, թփերի միջին:

Սրտիդ կսկիծը — կսկիծ է ազգի,
Եվ ո՛չ մի դիմակ կեղծավորության,
Գրչիդ վաստակը — մեծություն Հայի,—
Թեև հայասերք են քո դավաճան:

Ո՛վ ազգի անդամ, հավերժ հարգելի,
Թո՛ղ մխիթարե կուրծքիս հառաշնք
Պայծառ ճակատող Հայրենասերի,
Որի վարձն եղավ ապերա՛խտ զրկանք:

ԳՆՈՒՆ IV

Իշխանք ԳուգլիցԴ գաղոց, ծառայից հա-
մամիտ, անընտրող իրամաց:

Մովսես Խոբեճացի:

Հաատ վանանեալ ընդ սնուի կենցաղլոյս:

Մովսես Խոբեճացի:

Италия! Италия! о ты,
Кому судьба наследием несчастным
Дар роковой вручила красоты!
О лучшеб ты была не так прекрасна
Заю сильна ...

(Сов. 1859 г.)

Դո՛ւ իմ սիրելի, կարո՛ղ ես փոքրիկ
Ճաշակել անխոռվ մաքուր բուպեք.
Ստո՛ւյգ չէ, որ դու խոսքըս «Հայրենիք»,
Շատ մեծարել ես, բայց ատել — երբե՛ք:

Ո՛վ իմ մտերիմ, ես շատ լավ գիտեմ,
Որ սպասում ես, երբ ես կըսկսեմ,
Հարազատ երկրի վիճակը նկարել,
Եվ ամենայն բան իսկապես խոսել:

Արդարեւ տեսանք մենք բուն Հայաստան,
Եվ Լեոնի հետ ահա՛ ճեմում եմ...
Բայց ե՛ղբայր, դիտե՛ս, տխո՛ւր տեսարան,
Ես մի խորին ցա՛վ իմ մեջ զգում եմ:

Որպես ապառուժ ծանր է իմ ցավ,
Նա ներդործում է, որպես դառն լեզի,
Եվ համարյա կյանքըս դադարեցավ,
Որպես և կյանք անբաղդ աշխարհիս:

Ա՛խ, ազո՛թք արա քո ազգի համար.
Նորա վիճակը նախանձևիլի չէ.
Նա անպատասխան, որպես փայտ կամ քար,
Նա լուռ, նա համըր... ա՛խ նա մեռած է...

Ես ման եմ գալի իմ ցավից խնդրոված,
Բայց դարանազարդ տեսքը բնության
Փայլում է այստեղ հրաշքով պսակված:—
Գովասանե՛մ քեզ, կանաչ Հայաստան:

Զմայլի՛ր, գմայլի՛ր, իմ միա՛կ ընկեր,
Որքա՛ն շքեղ է բնակարանը Հայի,—
Զարմանալի չէ, որ Նախնիքը մեր
Կարծեցին լինել գրախոսն եղեմի:

Դիրքն Մոսկովայի քեզ գրավի:ով
Այնպես կարծում ես, այլ երկիր չկա,

Որ կարող էիր սիրել զու հոգով,
Թեք ընկած պայծառ կանաչի վերա:

Թե կամիս տեսնել Արարչապետի
Հրաշագեղ գործը ու ճարտարություն,—
Ե՛կ Հայոց աշխարհ առաջին օրի
Նա կառաջարկե քեզ գեղեցկություն:

Ի՛նչ ակնահաճո տեսարաններով
Առատարաշխած են դաշտավայրեր,
Ի՛նչ ոսկենկար բուսականներով
Խնկահասում են այստեղ հովիտներ:

Կախված է զոհարն — ողկույղ խաղողի,
Մորում է հյութը սաթի շիթերով,
Եվ սիրուն թռչնակ մի գաղտազողի
Հյուսում է բունը այստեղ մեծ հոգով:

Փայլում է ղեղին-կարմրագեղ ծիրան,
Քողարկված կանաչ թփերի հովով,
Լցվա՛ծ է այստեղ ներպաշնակության
Նոր այդ ավետոզ կաքավի երգով:

Վառվում է չըրնազ, ոսկեփայլ նուրբ,
Որի նեկտարով արձակում է լայն
Թաթար խաների գրախոսի զուրբ,
Երբ անուշ բուրմամբ ծխվում է կալիան:

Հոյակա՛ւ պ աշխարհ, այստեղ վառ սալոր,
Այնտեղ սերկեիլ խոնարհած երկիր,
Տերևի տակից ժպտում է խնձոր,
Մի թուշը սակի, մյուսը կարմիր:

Ես երգ եմ երգում, գոհ է իմ հոգին,
Մեղմ խոխոջում են անհոգ առուններ:
Ինձ նկարում է նոցա ապակին
Վառ այգեստանի քաջառողջ բերքեր:

Եվ ճեղքված դուղման, և շամամ նարինջ,
Եվ ոսկի փշատ, և դեղձը բուրիճ,
Եվ ելեկտրոն մեղրը ֆիշմիշի,
Եվ խոշոր հակինթ քաղցր հաշարաշի:

Հեռու է մահը, ես կյա՛նք եմ շնչում:
Շարժվում են վարդեր կանաչ ոստերով,
Եվ հոտ են բուրում, և խունկ են ծխում,
Չքնաղ տեսարան ինձ ընծայելով:

Թե Եվրոպայի բոլոր մեծագնի
Պատրաստած յուղերն և օժանելիք,
Եվ անուշ ջրերն այն ախորժելի,
Թափելիք այստեղ, այս ընաշխարհիկ

Վարդերի վերա, — ո՛վ, ևս չեմ սրտում,
Որ սոցա ամբոս, սոցա վառ ոգին

Հետք թողելու չէր մի ակնթարթում,
Ինքը բուրվելով կը մտներ ձեր հոգին:

Որպես մի աղջիկ նորաբույս կյանքով,
Կը գրավեր նա ձեզ անուշ հոսանքով,
Այն պայծառ աղջիկ, որ շատ կաթոգին,
Ոգեշնչում էր սիրածի կողքին:

Իզո՛ւր է, իզո՛ւր, թե խոսքով հարմար
Ցանկայի նկարել բյուրեղ ջրվեժներ,
Որ, ադամանդյա կապելով կամար,
Սրսկում են այստեղ գալարուն մարգեր:

Բյո՛ւր պտուղների հաջողակ խառնված,
Բյո՛ւր ծաղիկների բյուր գունով հյուսված,
Թե արձակ հովիտ, թե ամայի ձոր —
Եվ ամեն տեղ այդ զարդե՛ր մեղրածոր:

Պատվակա՛ն աշխարհ, ես չունիմ զրիչ
Որով գովից քեզ քո մեծ նկարիչ: —
Այո՛, Փարպեցի, մեծ է քո լեզուն,
Երբ Այրարատի տեսար մեծություն *:

Ո՛վ վերին Աստված, դու պարգևել ես
Առատ ձեռներով այսքան բարություն,

* Ղազար Փարպեցի. սա մանրամասն նկարից Արարատ
և հանդի արգավանդությունը, որ շատ աղհատված հասել է
մեր ձեռք:

Քայց ինչո՞ւ, Անհաս, դու խնայել ես
Պարգևել սոցա և ազատութիւնս:

Ինչո՞ւ ամեն թուփ, թեև խիստ դաշար,
Դողում է կարծես, ռոտիս ձեռից.
Խեղճիկ, ծածկվել է նորա ոսկե դար,
Խեղճի՛կ, դողում է նա արտասուքից:

Հագիվ թե ծաղկած այստեղ մանկութիւնս,
Խարշամած, տված է Թուրքի սրին,
Տաք դիակներից թափում է արշուն,—
Թուրքը երգում է նոր վրե՛ժ Հային:

Քաղաքացու կյանք, այնքա՛ն հարկավոր
Մեծակշիռ գործի և զբաղմունքի,
Երկյուղի տակ է. նա ամենայն օր
Ընդդեմ վտանգին պետք է զինվորվի:

Թույլ է օրենքը, գրեթե լերացած
Հովանավոր չէ գույքին բնակչի.
Ինքը հովիվը սպառազինված
Պատսպարում է հոտը ոչխարի:

Մերկ ապառաժի վերա նա նստած,
Հնչում է թութակ տխուր եղանակ,
Թե ինչպիս կնոջ, դեռ նոր հարսնացած,
Տարավ գերութեան մի Թուրք ավազակ:

Մատաղ Երեխայք, ձեռքը պարզելով,
Ճշում են անզոր. «մեղ հա՛ց տուր, հա՛յրիկ»,
Հայրը, աչքերը երկինք ուղղելով,
Գոչում է. Աստված, ա՛ն կյանքս դժբախտիկ:

Այնտե՛ղ, Ողորմած, ունիս օթեան,
Կըհանգչի մարմինս. տաք արտասուքով,
Կերգեմ սուրբ Անվանդ, և այս տրտմութեան
Հովիար կթողնեմ, ո՛ւր լի է փշով:

Ուր իմ հարազատք մեռնում են սովից,—
(Ո՛հ, ի՛նչ կրակ է ծնողի համար).
Մա՛յր մեր Մարիամ, Աղավնի անբիծ,
Ա՛ն սրտիս կսկիծ և Միածնիդ տա՛ր:

Խղճալի՛ աշխարհ, անճար, չքավոր,
Հեծում է, կարոտ մի կտոր հացի.
Քրտինք ճակատին, Քարշարված, անզոր
Տանում է հարված վատ բռնավորի:

Թագավորում է բարբարոսութիւնս,
Իվ մեծ երկյուղ է ցերեկով շրջել.
Ո՛չ սրտի գութը, ո՛չ կարեկցութիւնս
Կարո՞ղ չէ կյանքըդ երաշխավորել:

Այս Ասիան է, կրոնը Մահմետի
Սընուցանում է պատառող գալիեր,

Որ խմեն արշունք քրիստոնեի.
(Նորա կստանան մատղաշ հուրիներ):

Այս Ասիան է. իրավունք մարդի
Ոտի տակ ձգված և վիրավորված,
Նորա իշխողը — խավարը բանտի,
Նա մեռելի՞սթյամբ միշտ դատապարտված:

Այստեղ Մեծավորն քայլում է ազատ
Հպատակների սրտերի վերա,
Թշվա՛ռ ժողովուրդ, խոնարհած ճակատ,
Սպասավոր է հաճույքին նորա:

Անհատ է ձայնը մարդասիրության
Կեղտի մեջ սրնած հին Ասիային,
Մուտք չունի նշույլ լուսավորության,
Եվ եվրոպայի անանց է հոգին:

Շաշում են գեներեր, — բնկնում են զոհեր,
Մա՛հ է բնթանում թևերը բացած.
Վառողն անպակաս... արճճն գնդակներ
Փայլատակում են օդի մեջ վառված:

Ո՛ւր է օրենքի դատակնիքը
Իմացե՛ք. այստեղ օրենքներ չըկան.
Եվ կաշռված է իշխանի կուրծքը,
Թեև մեծ պատիվ չէ այդ տերության:

Բարօրությունը հասարակ ազգի,
Եվ վավերականն ապահովության, —
Վերին նրպատակն այս պետք է լինի,
Տապանակ Ուխտին, — մե՛ծ դաշնակցության:

Թե ժողովուրդը հանձնեց մեզ յուր կյանք,
Յուր սուրբ իրավունք, յուր կամք ու հավատ, —
Ո՛հ, ի՛նչ սև գործ էր և ի՛նչ ժանտ գրծանք,
Թե շրպահները այդ ուխտն անարատ:

Այդտեղ պիտո էր իսկույն կրակվեր
Մի սարսափելի ուսկեցիտն...
Այդտեղ մեղավորն պետք է խորտակվեր,
Որ նա ձեռնարկեց գործ մի անկանոն:

Այդտեղ ժողովուրդն է այն սուրբ Աստված,
Որի արարքին շրկա մի բողոք.
Նա պահանջում է կյանքը, պահ տրված,
Եվ այդ ուրանալ չէ կարող ո՛չ ոք:

Ուրե՛մբն թրեր, ուրե՛մբն սրեր,
Թո՛ղ հանդիսանան այստեղ դատավոր,
Թո՛ղ թափվեն անպարտ արյան առուններ.
Դա անմա՛հ գործի է ավետավոր:

Բայց, ո՛վ Ասիա, ի՛նչ է քո համար
Այս ազատության կենդանի քարոզ.

Մեռած էք, ազգեր, և ձեզ բռնաբար
Հարստահարում է թշնամին դոռող:

Այս վիճակի մեջ է այժմ Հայաստան.
Այսպես տեսնում է ցանկալի աշխարհ
Ձեզ ծանոթ լևոն: Նա թափառական
Բուզում է այս դեհ, այն դեհ ճանապարհ:

Վաստակած է նա, քրտինք երեսին.
Ո՛հ, ի՛նչ ցուրտ քրտինք առանց ջերմության.
Դարձնում է երեսն անբաղդ աշխարհին,
Թափում է առատ ծով կարեկցության:

«Գեղեցի՛կ աշխարհ, դու Հայո՛ց աշխարհ,
Լըցված, ողողած, դառն արտասուքով,
Ո՛րքան խեղճ ես դու և ո՛րքան թշվառ,
Արյունաշաղախ տեսարաններով:

Ողջույն եմ բերել քեզ ես Հյուսիսից,
Գուցե, ո՛չ առանց դառն արտասուքի,
Թո՛ւլ տուր, ո՛վ մայր իմ, հարազատ հողից
Օձանեմ մարմինս — հարությո՛ւն առնի:

Քո մեջ ծաղկում է լիության պսակ,
Բոլորն պարզեն է քեզ բնություն.
Բայց, ո՛վ քաղցրաշունչ Հայաստան հոգյակ,
Ինչո՞ւ Հյուսիսի շունխս կրթություն:

Ինչո՞ւ քո որդիք, այնքան կամակոր,
Գրկել ևն խավար. որ կորուստ ունի,
Ինչո՞ւ շեն զարթնում քնից դարևոր,
Որ կենդանության նշույլը ծագի:

Ես քանի՛ անգամ երկնքից հարցրի,
Քանի՛ աղոթքով զեպ երկիր դարձա.—
Ասացե՛ք դուք ինձ, ո՞ր Բռնավորի
Շարժեցավ ձեռը Անպարտիդ վերա:

Եվ շունի՛ս արդյոք ոչինչ զորություն,
Հիվա՞նդ ես, ասա, կորո՞ւստ օրհասի.
Եվ ո՞վ խանգարեց քո վառ մանկություն,
Լուսի՛ն Մահմետի, թե բա՞րբը Հայի:

Եվ մի՞թե ոչ ոք քո զավակներից
Փայլատակելու չե՞ տուներ ձեռին,
Փոթորի՛կ, հրդե՛հ վիրավոր կուրծքից
Անվախ թափելով ոսոխի գնդին:

Պատկառելի՛ կին, մա՞յր մեր նետահար,
Այրիության մեջ անպատիվ Լղած.
Աչքերում արյո՛ւն, մազե՛րն անհարգար...
Ապտակակոծ է, անբո՛ւյժ խոցոտված:

Մի վե՛ր կաց, կանգնի՛ր, աշխարհ Հայաստան,
Մի թա՛փ տուր ուժով, թո՛ղ ճեղքվին կապանք.

Ահա՛ քեզ արշուն իմ նոյիրական,
Թո՛ղ ցոզեն զաշտերդ փրկութեան հասանք:

Շնչեց փոթորիկ.— օտար ուլիքներ
Եկան, խեղդեցին քո կյանքի տապան,
Քանի սիրելի՛, հարազատ հույսեր
Փլատակվեցան և անդարձ կորան:

Այստեղ Հայի կյանք... լրկա Հայի կյանք,
Այլ կա մի կապանք, մի անվե՛րջ կապանք...
Ո՛չ լույս, ոչ ծաղիկ մի կենդանութեան...
Ցավեցե՛ք, մարդիկ, ցավի՛ր, Հայաստան:

Այստեղ ձգվում է, կանչից զրկված,
Մեծ անապատը թանձրը խավարի,
Ուր չեն դադարում մահվան ազժուկից
Սև ազոսվները զունաթափ կյանքի:

Փակում եմ աչքերս... ո՛վ տխուր հանդես...
Եվ ահա՛ ցնորք... հաղար մի տեսակ
Կիսովում են մի-մի սկաների պես
Ահա՛, նոր Էրկիր... նոր հրապարակ...

Տաճարը, քաղաքներ ավեր ու կործան,
Ցանուցի՛ր նշխարը հոյակապութեան,
Եվ Ռուրիկյան ջարդված գայիտոն...
Սոքա կազմում են մի տրտում թատրոն:

Եվ տեսանում եմ. սևազգեստ մարդիկ
Մոտենում են ինձ. վառած ջահերով.
Նոցա բերանից ախուր մեղեդիք
Հնչում են թաղման վերջին հրաժեշտով...

Այդ ոգիզգյաց որդիք հնութեան,
Որոնք յուրյանց կյանքն ազնիվ վաստակով
Զոհեցին ազգին և տաժանական
Աշխատութենից մեռան անխոռով:

Թե օր, թե գիշե՛ր գործի պարսպած,
Գոքա հասկաղսան խորհուրդը կյանքի,
Որպես բաջ մըշակ, գրիչ ձեռն արած,
Պատրաստեցին կյանքն հարազատ ազգի:

Սիրով սիրեցի անգին հայրենիք,
Եվ հայի անուն շատ մեծարեցին,
Մինչև մեր թախիծ և դառն մեղեդիք
Գերեզմանների խորքից լսեցին:

Մինն այդ Մերերից, առավե՛ր տխուր,
Մի ազդու, հզոր, ազնիվ աչքերով,
Բռնում է ձեռիցս, և, սրպես մի սուր,
Խոցում է սիրտըս կծու խոսքերով:

Եվ հառաչո՛ւմ է, որպես փոթորիկ,—
Եվ մի հեծեճա՛նք այնքան ցավազին.

Նա պարսավում է անարժան որդիք,
Որքան մեծ կորուստ ավեցին ազգին:

Նա պարսավում է Հոռմ արեղյան,
Որ պատառեցին հոռը Քրիստոսի,
Որ աղմբկեցին սիրտ ժողովրդյան,
Խավար ածելով անբնդգրկելի:

Նա պարսավում է և ուրիշ բաներ,
Եվ ուրիշ մարդիկ, և շատ արատներ...
Բայց, որ ընդհանուր չըծագի հերձված,
Քո՛ղ այս իմանա ծածկագետ Աստված:

Իմ ահա և ա՛յլք միավորեցան.
Իսահակ, Մեսրոպ, ՄԼԺ-ներսես, Ղազար,
Եվ ազատախոհ Ներսես Լամբրոնյան,
Կարծես, հընչեցին մեզ անմահ մի հառ:

Մի մեծ գազափար և մի մեծ հանճար
Այդ խոսքերի մեջ բացահայտեցավ.
Քեև չը գիտեմ կրրկնել ես հարմար,
Բայց այսպես իմ տեղ տրպավորվեցավ.

Վերդե՛ր, մի՞թե ձեզ մի սև պարսավանք
Հասանելու չէ սեպհականություն.

Ինչո՞ւ թըշնամուն հայրենի պարծանք
Մախեց ձեր եղևոն ազգադժուրյուն:

Կղե՛ր, ի՞նչ անուն ձեր գործի համար
Կարող են ձեզ տալ գալոց թոռները,
Ո՛չ անփառունակ ամոթ դարեց դար
Նըշավակելու են ձեր օրերը:

Կղերիկոսի սաղմոսերգություն
Փոխանակել է հուրյան կանչյուն.
Մեղքի վարդույր, սփռած վարդերով,
Մածկել է նոցա ախտոս թևերով:

Կղե՛ր, ո՛վ Կղեր, դուք ավեր ազգին
Բերում եք միայն և ո՛չ փրկություն.
Եվ ուրախ է ձեր մեղավոր հոգին,
Երբ պատարագ է և մեծ բազմություն:

— Մոմե՛ր անկեցե՛՛ք. այնտեղ փառածև
Կախած են պատկեր Հրաշագործների—
— Իմաստակություն. Աստուծո առջև
Ընդունելի չէ զոհն խավարյալի:

Խաչմամբույր բերե՛՛ք, և անգին դանձեր
Կը պատրաստե ձեզ օրն ավետարեր.
— Գո՛րծ քրեական,— և երեք շանթով
Գոռում է երկինք, բայց դուք անվրդո՞վ:

Պղծեցե՛ք առատ, սակայն նույն շափով
Մեզա՞ առաջե՛՛ք, և ձեզ փրկություն.

— Մեղսապա՛րտ դրժանք, — և ոտով զլխով
Կը ձգե անդունդ ձեզ արգարություն:

Եվ ո՛ւր տեղից այդ հեթանոսություն,
Ո՞ր դժոխք դորանց ձեզ ավանդեցին,
Ա՞յդ է վերհամբարձ Քրիստոնեություն,
Ա՞յդ ձեզ ավանդեց Որդին Միածին:

Կղե՛ր, ո՛ւր է ձեր անըստգլուտ պաշտոն,
Ո՛ւր ծիրանածին Քրիստոնեության.
Ընչասեր մարդի՛կ, դուք շունիք կրոն,
Մե՛ս է ձեր հավատ — պտուղ կուրության:

Կրոնք ծե՛ս չէ, և ո՛չ կույր հավատ.
Նա թշնամի է ամեն կուրության,
Կրոնք սեր է, հոգի անարատ,
Թե մենք շինեինք մի նյութ գիտության:

Կրոնք կյանք է ամբողջ մարդկության,
Որ միշտ ձգտում է ղեպի անվախճան,
Դեպ այն էություն անսահմանափակ,
Որին կոչում ենք Աստված միայնակ:

Նա իմ հոգու մեջ պետք է գտանե
Մի անխռով կյանք և խաղաղական.
Այդտեղ բոնավորն նույնքան անզոր է,
Թե փականք դենք իմ աղատության:

Ո՛վ աստվածաբան, ուրեմն դարձիր
Պարզ և բեկնաբի տակ ճշմարիտ կրոնի,
Բա՛ց սրբտիղ զուօր, և նոր օդ շնչիր.
Քո մեջ կըլծի մի առողջ հոգի՞ս:

Ասացին նորա և անհետացան, —
Գլուխդ ևրադից ևս սթափեցա.
Հիշեցի խոսքերն այն անմահական,
Նո՛ր կրոն զգացի, այլապես ուսա:

Քանի ծաղկած է մեր մտավոր կյանք,
Նույնչափ և սերտ է մեր սերն ղեպ Աստված,
Նույնչափ բարեպաշտ հոգու աղաչանք
Տալիս ենք նորան մենք համեստացած:

Բարձրացի՛ր հոգով դու կրոնուսույց,
Քեզ շրջապատող խավաբից մուրա,
Մեծ Զորությունն այն աշխարհակառույց
Քենելով քննի՛ր դու հայտնաբարբառ:

Եվ այն ժամանակ դու կըճանաչես
Ընդհանուր կարգը բոլոր բնության,
Եվ երբեք խղճիդ մեղանչելու չես —
Այսպես թո՛ղ լինի այժմ Աստվածաբան:

Վարդապե՛տ, չկա հակառակություն
Գիտության մեջը և սուրբ Կրոնի.

Դոքա են մշակն այն ամենարթուն,
Որ բարվոքում են ներքին կյանք մարդի:

Դոցանով միայն թագավորութուն
Կարող է մնալ անխախտ հավիտյան,
Ըստ որում մարգուս ընշասիրութուն
Հերքում է ազատ Կրոնը սրբազան:

Եվ այն ժամանակ ոչ ոք չէ ասում,
Թե պետք է խիղճըդ լսեր ծեսերին.
Սրտիդ մեջ մարուք Կրոն ես ըզզում,
Եվ դո՛ւ ես ալնիվ Աստուծո սրդին:

Սրտակից Սերը, կրոնի հոգին,
Շաղկապում է մեզ, որպես հաշտ եղբայր,
Բայց այն սնտոի Հավատն աւաակին
Խախտում է այդ կապ, այդ հոգու տաճար:

Եվ այդ տեսնում ենք մենք մեր օրերով —
Մարդիկ միմյանց դայլեր ձևացած,
Այլ մտածողին դարան գործելով
Պղծում են դոքա սուրբ սիրո Աստված:

Ճշմարիտն ասեմ, այդ պարոնները
Չը գիտեն պաշտել և ոչ մի Աստված,
Դոքա պաշտում են յուրյանց խստերը,
Եվ շունին ոչինչ սե՛ր հասարակաց:

Ո՞ր Կրոնն է լավ և ո՞րքան բարի
Պատրաստում է նա հասարակության.
Ա՛րդյոք ա՞յն, որ խիղճդ առանց երկյուզի
Թողում է պաշտել Աստվածն անվախճան,

Որ ազատապես քո հոգու վիճակ
Բարեկարգում է և կյանք մարդկության,
Որ ուղարկում է յուր սուրբ արեգակ
Բոլոր դավանող ազգին բանական:—

Թե՛ այն Կրոնը, որ անհաշտ ձևով
Սփռում հերձված և քակտիչ սերմեր,
Չար նպատակի գործի դառնալով,
Գրգռում է մեղ, ճնշում խիղճը մեր:

Ա՞յն Կրոնն արդյոք, որ թափեց այնքան
Արյան առուններ և խեղդեց մարդիկ,
Հղացավ յուր մեջ սաղմն ատելության,
Որ մեզ գիշատիչ առնե թշնամիք:

Սուրբ եկեղեցու Սեղան սրբության,
Կարծես փոխվել է բեմ թատրոնական.
Այդտեղ աչքըդ է միայն շրթշրթջում,
Բայց, քրի՛ստոնյա, սիրտդ ի՞նչ է զզում:

Տեսե՛ք, բաղմեցալ Քարոզիչն ահա՛.
Ա՛րդյոք, կամի՞ նա մեզ ուսուցանել,

Որպես Քրիստոս սեղանի վերա,
Եվ մեր սրտերը հեզությամբ լցնելու

Արդյո՞ք ճառի մեջ պիտո՞ւ է փայլել
Ամենագրկող սիրո մեծութիւն,
Եվ կյանքի կուտը չը պիտի պաշտե,
Որ հանգիսանար Քրիստոնեութիւն:

Սակայն, ի՞նչ է միտքդ, ո՞վ դու Հոնտոր,
Ի՞նչ պիտի տա մեզ քո երկար քարոզ,—
Այդ հայտնի է քեզ, ով Աստված հզոր.
Այդ սնտոի ախտ և գործ է գոռո՞ւց:

Քե Հայերի մեջ Կրոնը ծաղկած էր,
Մենք տասնիններորդ յուսավող դարին
Տեսնելու չէինք վատ Միսիոներներ,
Որ Հայի խիղճը բռնաբարեին:

Քե Հայերի մեջ Կրոնը ծաղկած էր,
Որպես գիտութեան այդի պտղաբեր,—
Գո՛րծ պիտի գործեր Հայոց արեղան,
Եվ ո՛չ սերմաներ որոմ շարութեան:

Չէ՛, մեզ պիտո էն ուսումնարաններ.
Այլ հնար չըկա սորա փրկութեան,
Ազգային զպրոցք և պանսիոններ
Կը ծածկեն այդ ցեխ, այդ հոգու ղնդան:

Ուղիղ վարձապետ, ուղիղ մտածող,
Գասախարակի՞չ մանուկ սերունդի
Ազգի պիտույքը հոր պես հոգացող—
Հառաջ քան զպրոցն ա՛յդ պեսք է լինի:

Ուսո՛ւմ և ուսո՛ւմ մեզ հարկավոր է,
Ուսումը լինի թո՛ղ մեր թագավոր,
Ուսումը Հային թո՛ղ բուսուցանե
Մի բարի վիճակ և կյանք փառավոր:

Ակաղնմիա հողեր կյանքի,
Մի մեծ ասպարեզ, մի վերին Սիոն,
Որ արձակ բաղվեր դոներն երկնքի,
Քրիստոնեութեան փայլե՛ր հորիզոն:

Ակաղնմիա Մայր-էջմիածնում,
Նախազահ Վանքի զավթին ու դրան,
Որ ե՛տ է գայի այս ներկա օրում
Ընչասեր արյուն, ախտեր անարժան:

Քանի դար անցավ, և մինչև այսօր
Չունինք մենք զպրոց — այդ բանն առաջին,
Գումար կաղմեցավ շատ նշանավոր,
Նորան սուրբ Հայրերն անպտուղ արեցին:

Խեղճ ժողովուրդը յուր հետին յուման
Բերեց Աստուծո, զանձանակ ձգեց, .

Հոգևոր ուսում շտվեցին նորան,
Նա չբմտածեց և չբ բողոքեց:

Հասավ ժամանակ — մենք բողոքում ենք,
Մենք ազգի անդամ և Երեսփոխան,
Ակադեմիա մենք պահանջում ենք,
Պահանջում է ազգ, թեև կիսաձայն...

Եվ այդ կարելի, և ո՛չ երազ այդ,
Միայն պիտո էր խնամք և վաստակ,
Կղե՛ր, ո՛ւր ես դու լարում որոգայթ,
Կղե՛ր, քո տունը կործա՛ն, փլատա՛կ:

Ո՛վ անբաղդ լեռն, այսբան շրջեցի,
Ի՞նչ օգուտ կամ գործ հառաջ բերեցի:
Ո՛վ Հայ, քո ցավով արդեն մաշեցա,
Ոչինչ փրկութուն ցավիդ չբ տեսա:

Բայց իրավի է. ոչինչ անսպաս
Չէ կարող բերել պտուղ անարատ.
Հառաջ պիտո է նորան բարվոքել,
Եվ ապա առատ հունձի սպասել:

Որքան ցանել ես, նույնքան կբ հնձես.
Այս մի օրենք է համաշխարհական.
Չո՛ր է, ցամա՛ք է Հայի ասպարեզ,
Եվ դեռ չի ծաղկել Մառք գիտության:

Ուսման սերն է, որ մեզ մշակում է
Մտավոր դաշտը հոգու անդաստան.
Եվ առանց ուսման մեր կյանքը նույնն է
Թե անշարժությամբ կապված գերեզման:

Ուրեմբն ուսի՛ր, ուրեմն մտածի՛ր,
Քննի՛ր խնդիրը խորին հայացքով.
Իրական կյանքը իմաստասիրի՛ր,
Ասածդ հաստատի՛ր հազար փորձերով:

Մեծ օգուտ ունիս և մեծ հետևանք,
Եթե ասածիդ գործը հառաջ է.
Գո՛ւրժ ախուհետև, գո՛ւրժ և աշխատանք,
Ասածը գործը թո՛ղ վարձատրես:

Ես շատ խոսեցի, բայց քիչ գործեցի,
Դուցե խոսքերըս ունայն զնացին.
Աստված տա, որ սիրտս նոր հույսով լցվի.
Այդ օրից կյանքըս կբտամ ես գործին:

Առատ է հունձը լուսավորության,
Բայց մենք մշակներ շունինք հնձելու,
Կրթության գանձով լի է Եվրոպան —
Դա՛նձրդ մեզ պետք է առնել ձեռնտու:

Ա՛զգ իմ, ո՛ղջ մնաս, — և ես կաղոթեմ,
Որ քո բազուկներ քեզ հարուցանեն.

Ես Մեծ փրկարչյան Չատիկը կը տոնեմ,
Երբ Հայերն ազա՛տ... մի օր ազա՛տ են:

Եվ ահա՛ Լեոն, ի՛մ ընթերցողներ,
Վերջ դրեց արդեն ծանր արկածքին.
Նորա սիրտն լցվեց գառն մտածմունքներ,
Որ նա շկարաց թափալել Չարին:

Բայց ձգած է սերմ, թող ծլե՛ն, ծաղկեն
Այդ գաղափարքը հոյակապ գործի,
Թո՛ղ հային մի նոր կյանք առաջարկեն,
Այդ կյանքի հունձը թո՛ղ առատ լինի:

Նա ձեզ թողնում է երկար միջոցով,
Այո՛, շատ երկար... բայց ո՛չ հավիտյան.
Մեկնեցե՛ք ձեր ձեռն Լեոնին սիրով,
Ցանկացե՛ք նորան օրեր հանգստյան:

Թեև խանգարեց նա ձեր հանգիստը,
Բայց այդ խանգարումն չէր թշնամական.
Նա ցույց տվեց ձեզ յուր սրտի վիշտը,
Կամեցավ Հայիդ լույս պայծառության:

Նա չը գուցե ձեզ, և այդ կարող չէր.
Լավր միշտ լավ է, ասում էր Լեոն.
Տրվեցե՛՛ք յսավառն, որ լույս ձեզ ծագե՛ր,
Այսպես թո՛ղ լինի ձեր կյանքի կանոն:

Երբեք չը զգացի այնքան տրտմություն,
Երբ Լեոնի հետ ևս բաժանվեցա...
Ա՛հ, մի կապարչա ճնշող ծանրություն
Եկավ և նստեց իմ կուրծքի վերա:

Ես Լեոնի հետ ճանապարհ գնալով
Իմացա, որ կյանքն չէ մի զբոսանք.
Այլ պատերազմ է լի փորձությունով,
Ուր նախառակի բաժինն է գրկանք:

Ես սովորեցա ուղիղ մտածել,
Հայտնապես ազգիս արատքը գրել,
Եվ զոգասանքից սաստիկ վախելով,
Ուսա առաջին փշրել հարվածով:

Ես արհամարհել գեղեցիկ ուսա
Նոցա, որ զիտեն երկդիմի լինել,
Խիզճը ղնելով արծաթի վերա,
Լկտի սատանան — Կրեշտակ անվանել:

Ո՛չ տխուր ցնորքը պատվասիրության
Շարժառիթ էր ինձ այս գործ ձեռնարկել,
Ո՛չ անմիտ խոսքերն ինքնազոլության,
Ինչպես սովոր են հիմարք կակաղել:

Կամ ձգտողություն մի նախատելի,
Որին հավան է սևերես հոգին.

Ո՛չ, ո՛չ, չեմ սըտում — կախազա՛ն շարին.
Սիրելի՛ք, ախտ չէր այս փառամուխ:

Այլ աղգիս վիճակ, տխուր բաղդն Հայի,
(եվ այստեղ խնդնրս ունիմ ինձ վկա).
Գրգռեց գործս այս — և սղջունեցի:—
Ների՛ր, ընթերցո՛ղ, ես ափին հասա:

Ափի վերա եմ, Մա՛նուկ նորածին,
Բարի՛ ճանապարհ, ժա՛մ է թոթովել.
Կեցցե՛ Ազգասերն: Ողջո՛ւյն Ոստխին.
Մեզ խաղաղ հողով հա՛րկ է հրաժարվել:

1864 թ.

Ր Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Առաջարան 2. Հովաստիվան 3

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արարտական գաշա	21
Հայ մանուկ յօտորութեան	22
Ողջույն հրաժարական Աշտարակի հետ	23
Էմ վիճակ	26
Նրդ	28
Հրեշտակ պահպանիչ	30
Ամենախոնարհ ներսղության	32
Մլցկության	34
Իզլ սրտիս	35
Երգ	37
Նվիր հայաց աղջիկներին	40
Առաջին տեսության	41
Օրիորդի արտասուք	42
Գրչեր	44
Ազգային վիճակ	45
Առաջին սեր	50
Ազատ մարդ	51
Առ գեղեցկուհի Կ.	53
Երազ	55
Ճշմարտախոս	56
Առ հրաժարվածք	58

Պոեւա	80
Կեցցե սուրբ զործը	63
Միջին Տիգրան	65
Աշտարակ	67
Ինձ մի սիրի՛ր	69
Խորհրդածութիւն բանաստեղծի	70
Ճշմարիտ կրոն	83
XIX դարի կրօնասերը	86
Օրհնչալ ճանկիւտ	88
Բոնավոր սուգիան	90
Գալիան	94
Այն երազ էր	97
Ես օխտը եմ	98
Հովիվ	99
Առ իմ բնկերը	100
Սրտի կսկիծ	103
Ես աչն օրից	104
Եվ զու աչգլուս	105
Ախտավոր մտմ	107
Հովիտ արտմութիւն	108
Իմ վրնակր	112
Սիրտ կյանքը	113
Սիրտ կորուստ	116
Եզգիտներ և Զեյթուն	118
Անտումնասիրութիւն	123
Երատ	126
Որբան և պերճ զարգարվեց	127
Անտառի մեջ	128
Ինձ թատրոնի՛ մեջ	129
Պոեւա, նշութաւորտ և բաղարացի	132
Հայաստան և երա որդիքը	135
Անահիտ	136

Ողբ Հայաստանի	137
Եվ նա մեռավ	139
Մանկութիւն	141
Սիրովեց	143
Մաշնա	145
Արարտի շրջակայքը և նոցա ազգեցութիւնը	146
Ինքնօրիտակցութիւն	148
Մի զվարթ մանկան	150
Անբազզ	153
Հանգիստ իմ	156
Երգ մեռնող Հայրենասերի	158
Գերի ճաշի ազոթքը	160
Մի՛նրդտ	162
Մառիտ	164
Խորհրդավոր գիշեր	167
Սոխակ	170
Սիրելի	171
Զանգակ	172
Վերջին հրամուշտ	173
Կրօնավորի ազոթքը	174
Մեծատուն	176
Խտալունիք և իտալացիք	177
Ս. Նստարչունցի հիշատակին	182
Բանաստեղծի դամբանին	183
Զոհեր	185
Պանդուխտ հոգի	189
Ինդին Գոհար	192
Լ. և Թ. ՏԼԲ-Հակոբյանների հարսանիքի բանհիմուգմ- յակին	194
Հանգած ջնար	196
Վերջին փափազ	198
Օգնեցիք	199

ԼԵՎՈՆԻ ՎԻՇՏԸ

ժամանակակից վեպ

Առ ընթերցողը	205
Նախերգանք	206
Գլուխ I	215
Գլուխ II	246
Գլուխ III	267
Գլուխ IV	291

Եկաքիչ՝ Լ. Մուրադյան

Փնդ. Խմբակի՝ Ան Գառուդյան

Տեե. Խմբակի՝ Օն. Փանկիյան

Վերատուգող սրբադրիչ՝ Լե. Ղազարյան

Պատվեր 1773

Տիրած 10 000

Հանձնված է արտադրության 20/VII 1961 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 7/VX 1961 թ.:

Քուղթ՝ 70x92¹/₃₂: Տպագր. 10,0 մամ. = 11,7 պայմ. մամ.,

հրատ. ծածկմամբ:

Գրքի՝

Հայկական ՍՍՏ Կուլտուրայի մեթոդաբանության հրատարակչությանն է պատկանում արդյո նարեթության

Գլխավոր վարչության № 4 տպարան,

Երևան, Լենինի պողոտա № 51: